

خدا آفرین

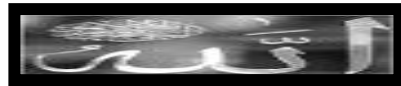
تورکجه - فارسی

فرهنگی ، اجتماعی ، علمی

آبان ۱۳۹۵ - شمارگان مسلسل ۱۴۵ - سال دوازدهم

H.RÜŞDIYƏ

خداآفرین ۱۴۵

ایچینده کیلر:

- ۲.....کور گوزلره گوزگو ساتمیریق
- ۳.....میرزه حسن رشديه و یازدینی تمثیلات لقمان درسلیگی
- ۱۲.....اولوسا خدمت نومونه سی
- ۱۸.....یئنه شهریار
- ۲۴.....مطالعات تطبیقی جایگاه انسان در اندیشه های
- ۳۱.....شهریار پوئزیاسیندا خاق حیاتی
- ۳۷.....کسوفهای تاریخ
- ۴۲.....آذربایجان اولوسلار آراسی ترورلا مبارزه ده
- ۵۴.....خدافرین فولکلورو
- ۵۷.....حمزه فتحی خوشگنابی نین حکایه لری

شماره مسلسل (۱۴۵) آبان ۱۳۹۵ ۶۰ صفحه

مدیر مسئول ، سردبیر و صاحب امتیاز:

دکتر حسین شرقی دره جک (سوی تورک)

مدیر داخلی: علی محمد نیا

اڈیتور: رکسانا کافی

زمینه مجله:

فرهنگی؛ مسایل اجتماعی؛ معلومات عمومی؛ طنز و سرگرمی سالم

روش مجله:

آموزشی؛ تحلیلی؛ خبری؛ اطلاع رسانی؛ پژوهشی

گستره توزیع: آذربایجانهای شرقی غربی؛ اردبیل؛ تهران

آدرس چاپخانه: تهران چهار راه خاتقاه پاساژ گوهری نسب چاپ ارسباران/پ ۳

نشانی مجله تهران خیابان وصال شیرازی پلاک ۷ طبقه سوم

واحد ۵ تلفن: ۶۶۴۹۳۰۸۴-فاکس: ۶۶۴۶۰۸۹۵/ 09192281916

نحوه ارسال مقاله:

تایپ شده بصورت **world** به ایمیل یا

آدرس ماهنامه به زبانهای ترکی و فارسی

جهت معرفی آثار دو جلد همراه با توضیح

مناسب ارسال نمایید.

اشتراک ماهنامه: یک سال ۶۰۰۰۰ و شش ماه

۴۰۰۰۰ هزار تومان به شماره کارت بانک تجارت

۶۲۷۳۵۳۳۰۱۰۳۸۸۷۰۷ به نام حسین

شرقی دره جک واریز نمایید.

KHUDAFARIN

Cultural and social monthly magazin

managing Director concessioner and chief

Editor: Dr. HÜSSEİN

ŞƏRQİDƏRƏCƏK(SOYTÜRK)

XUDAFƏRİN

Aylıq Elmi, İctimai, mədəni Dərgi

Təsisçi və Baş Redaktor:

Dr. HÜSEYN

ŞƏRQİDƏRƏCƏK(SOYTÜRK)

say 145. 2016. Tehran. 12-Cİ İL

tiraj: 5000 قیمت 3000 تومن

[https:// telegram.me/xudaferin](https://telegram.me/xudaferin)

khudafarin@yahoo.com

WWW.KHUDAFARİN.İR

کور گوزلره گوزگو

ساتمیریق

مدیر مسئول: دکتر س. ی. ش. ق. ی. دره چک س. ی. تورک

Kor gözlerə güzgu satmırır

**Sorumlu müdür: Dr. HÜSEYN
ŞƏRƏDƏRƏCƏK ŞƏYTÜRK**

مین ایللردیر
دده لریمیز بو

گوزل یوردو وطن قیلیمیش هم ده اوغروندا جانیندان
مالیندان گئچمیشدیر. زامان گلیب اوغرونا ناموس
وشرفینه آند ایچرک دونیا یا آرخا چئویره رک
اولومون شهیدلیک شربتینی ده ایچمیشلر.

عدالت و اوزگورلوک آدینا گوز قیرپمادان دیک
دوروش سرگیله میشلر آنجاق گل گورکی بو
صافلیغی و دوغرولوغو گوره بیلمه ین کیرلی
صیفتلیر کور گوزلریله تاریخین گوزگوسونه
باخمیشلار و باخماغادا داوام ائتمکده دیرلر.

آنجاق اینانیرام منیم اوجا اولوسوم داها کور گوزلره
گوزگو ساتمایاجاق. اوزونو گوره بیلمه ینلر
باشقالارینین دستور و بویروغو ایله میلیونلارجا
تورک اینسانینی ان تمل حاقلاردان بئله محروم
قویان و اونون اولادلارینین اوز کوک وتاریخیندان
اوزاق توتان پلانلارین حیاتا گئچیریلمه سینده
اربابلارین چیراغینا یاغ اولانلار یقین بیلیرلر کی
وطن ایچینده وطن داشینی جیدیله سایمایاندا دونیا
دوزبینده ده اونون باخیش اولچوسونده اونا ده یر
وئره جکلر.

سوندا کور گوزلرله گوزگویه باخانلار اوز عیبیه
جرلیکلرینی گوره بیلمه دیکلرینه گوره درین ت
درین قازدیقلاری قویلا را دوشوب و گوموله
جکلر. هرکسین بیلگی ودونیا گوروشونا نسبی ده
اولسا مالیک اولدوغو زاماندا گوزگوده اوزونو گوره
بیلمه ینلر منجه ناچار قالاجاقلار.

کیرلی عمللرینه گوره اوزلری ده گورمه سه لر
اونلارین اولادلاری جاواب وئرمک مجبوریتینه
قالاجاقلار. زیرا گونشین دوغوشونو وائرتله له مک
کیمسه نین گوجو قاپسامیندا دئییل. قلبا و روحا
بویوک اولماق ، قارداشلیق روحونو ایچینده منیمسه
یه بیلن هرکس گونشین دوغوشونو قوجاقلایا بیله
جکدیر. ایرقچیلیق، گوجسوزه باسقی ، فرصتدن
دولاییسی یوللا استفاده هرگون مسافه نی
گئنیشلندیره جکدیر.

اورتایا چیخان نیفرت وکین یارغانینی بیرداها
سئوگی و باریش گول چیچه یی دولدوراماز
اولاجاقدیر. تدبیرلی و انصافلی اولماق گره کیر. وطن
اوللادی وطن ده غریب اولمامالی دیر. وطن باشا تاج
اولمالیدیر. نه اینکی جانا قنیم فیکره زهر، او زامان
آتالار دئمیشتن بیزده کورا گوزگو ساتماریق.

میرزا حسن رشديه و یازدیغی «تمشلات لقمان» آدلی درسلیگی

خلاف ایش گۆرنلرین قاباغیندا دایانیردی. اونا گۆره،
محله اهلی اونو چوخ سئویر و اونا «میرزا» دئییردیلر.

دکتر حسین محمدزاده صدیق

۲ - مکتب آچماسی

میرزا حسن، ۱۲۹۸ - نجی ایله قارداشی میرزا علی
ایله بیرلیکده سوریه و شاماتا سفر ائتدی. همین ایله
بیروت شهرینده فرانسالیلارین آچدیقلاری «کالج» ده
درس اوخودو، و یئنی درس شیوه‌لری ایله تانیش
اولدو. ایکی ایل سونرا، *یروان* شهرینده «رشديه
مسلمان مدرسه‌سی» تاسیس ائتدی و هـ ۱۳۰۵ - نجی
ایله تبریزه گلیب «خیوان» محله‌سینده همین آد
آلتیندا بیر مدرسه قوردو. بو مدرسه، «شیخ‌الإسلام
مسجدی» یانیندا ایدی و میرزا حسین واعظ کیمی
تبریزین او زامانکی بؤیوک عالیم‌لری اورادا تدریس
ائتمگه دعوت اولونموشدو.

قارداشی میرزا علی ایسه «مقصودیه» محله‌سینده مکتب
آچدی و سونرا بو مکتبی «تربیت» خیوانیندا که «ملا
کلبعلی» مسجدینه منتقل ائتدی.

۳- درس برنامه‌سی.

حاج میرزا حسن، اؤز مدرسه‌سینی «رشديه»
آدلاندیردیغی ایچون، همین آد ایله تانیندی. او،
رشديه مدرسه‌سی و قارداشی‌نین مکتبی‌نین درس
برنامه‌لرینی تبریز روحانیلری‌نین امضاسینا
چاتدیرمیشدی. تبریزده آچدیغی مدرسه، گون به گون
توسعه تاپدی و اون ایل دوام ائتدی. بو مدرسه‌نین
آلتی ایلیک و یا آلتی دؤنملیک برنامه‌سی بئله ایدی:

۱ - یاشاییشی

تقوالی عالیم آخوند ملا مهدی تبریزی‌نین *اوغلو میرزا
حسن*، هجری ۱۲۶۷ - نجی ایله فتحعلی‌شاه امری
ایله اولدورولن صادق‌خان شقاقی‌نین نوه‌سی، ایمانلی
و فضیلتلی قادین سارا خانیم‌دن، تبریزین چرانداب
محله‌سینده دنیایا گؤز آچدی. آتاسی همین محله
مسجدی‌نین پیشنمازی ایدی. او اؤز آتاسی، سونرا
شهرین باشقا عالیم‌لری یانیندا و مکتبلرینده تحصیل
ائتدی. جوان ایکن، اؤزو محله‌سینده اوشاقلار اوچون
کیچیک بیر مکتب آچدی. بو مکتبه، محله‌ده باش
وئرن بیر چوخ اخلاق مسأله‌سی ایله علاقه‌دار ایشلره
دخالت ائدیردی و رسمی دولت مأمورلاری کیمی،

۵ - معارف آتاسی

دولت اور گانینا چئویردی. بیر ایل سونرا، /مین/الدوله تهرانا گئتدیکن سونرا، اونون مخالفلری «رشدیه» مدرسه سینیه حمله ائدی، اورانی داغیتدیلا. بئله لیکله سیاسی او یونلارا دوشن حاج میرزا حسن رشديه ۱۳۱۵ - نجی ایلده تهرانا گئتدی. اورادا اونا «معارف آتاسی» لقبی وئردیلر و ...

۶ - اؤلومو

سونرالار، ۱۳۲۶ - نجی ایلده کلات قصبه سینیه تبعید ائدیلدی و ۱۳۴۵ - نجی ایلده قم شهرینده یئرلشدی و همین شهرده مدرسه آچدی و نهایت هـ ق ۱۳۶۳ - نجو ایلده قم شهرینده وفات ائتدی.

۷- درسلیکلرین داش باسما اصولو ایله چاپی

رشدیه مدرسه سی نین تبریز خلقی طرفیندن گئنیش و حرارتلی استقبال اولماغی نین اساسی سببی، بو مدرسه ده تور کجه میزه اهمیت وئرمک و بو دیله سایغی بسله مک ایدی. حاج میرزا حسن رشديه، یازدیغی «آنادیلی» و «وطن دیلی» کتابلارینی، داش باسما سی اصولی ایله چاپ ائتدیرمکدن قاباق، بیر و یا ایکی ایل مدّتیجه اؤز الی ایله گؤزل نستعلیق خطّی ایله بیر نچه نسخه ده استنساخ ائدیپ معلّم لر آراسیندا داغیدیردی. ایندی ده تبریزی قدیم عائله لرین ائولرینده همین نسخه لر دن نمونه لر ساخلانیلیر. سونرالار، همین اوچ کتابی داش باسما سی طریق یی ایله چاپ ائتدیره بیلن حاج میرزا حسن رشديه، اونلاری تهران و قم شهرلرینده آچدیغی مدرسه لرده ده تدریس ائتدیریردی.

بیرینجی دؤنم «تجهیزیه» آدلانیردی. بو دؤنمده «آنادیلی» و «تسهیل التعلیم» کتابلاری تدریس اولونوردو.

ایکینجی دؤنم «اعدادیه» آدلانیردی. بو دؤنمده «وطن دیلی» و «قرآن - جزء عمه» و «گلستان سعدی» کتابلاری تدریس اولونوردو.

اوچونجو دؤنم «تهیه» آدلانیردی. بو دؤنمده «امثال لقمان»، «قرآن - چره که»، «اخلاق محسنی» و «کفایه التعلیم» کتابلاری تدریس اولونوردو.

دؤردونجو دؤنم «ابتدائیه» آدلانیردی. بو دؤنمده «قرآن»، «انوار سهیلی»، «نهایه التعلیم» و «تبصره الصّرف» کتابلاری تدریس اولونوردو. بشینجی دؤنم «درجه ی اول» آدلانیردی. بو دؤنمده «قرآن - ختم»، «دروس النحویه»، «تاریخ و صّاف» و «ارشاد الحساب» کتابلاری تدریس اولونوردو.

آلتینجی دؤنم «درجه ی ثانی» آدلانیردی. بو دؤنمده «تاریخ و صّاف» کتابی، «فرانسه» و «بدیع» تدریس اولونوردو.

۸ - تور کجه درس کتابلاری

حاج میرزا حسن رشديه «آنادیلی» کتابینی هـ ۱۳۰۵ - نجی ایلده و «وطن دیلی» ایله «امثال لقمان» کتابلارینی ۱۳۰۶ - نجی ایلده تألیف ائتدی. بئله لیکله اونون مدرسه سینده تور کجه، فارسجا، عربجه و فرانسیزجا دیللری تدریس اولونوردو و بو دیللر واسطه سه ایله، جوانلار علمین مختلف ساحه لرینه ال تاپیردیلر. هـ ۱۳۱۴ - نجو ایلده تبریز والیسی میرزا علی /مین/الدوله، اونون مدرسه سینده یوز نفز محصلین خرجینی اؤده مگی بوینونا آلدی و مدرسه نی.

۸ - امثال لقمان

بورادا، بیز، بو کتابلار آراسیندان «امثال لقمان» کتابینی یئنی دن نشر اندیریک. همین کتاب، قاجار دؤورونده دیلیمیزده یازیلان سون درس کتابی کیمی دگلندیریلیمکده دیر.

رشدیه بو کتابده ۲۹ تمثیل (fable) ترجمه ائتمیش و بعضی تمثیلره قیسا شرح ده یازمیشدیر. اوچ تمثیلی ایسه، بیر داها نظمه چکمیشدیر. کتابین دیلی چوخ ساده و و دانیشیق شیوه سینه یاخین بیر اسلوب ایله یازیلیمیشدیر. کتابین اولینه «درسه باشلاما دعاسی» و سونونا «ختم دعاسی» نی دا آرتیرمیشدیر. همین دعا لارین تور کجه چئویرسینی ده وئرمیشدیر.

۹ - اثرین نشره حاضرلانماسی

اثری نشره حاضرلاما ایچون، مرحوم رشدیه نین تبریز شیوه سینه اساسلانان اوزونه خاص املاء و حتی دیل بیلگیسی قایدالارینی ساخلا ماغا چالیشدیغیم حالدا، تور کجه میزین سس بیلیم تمللرینه رعایت ائتمگی، املاءدا اساس سایدیم. آرتیردیغیم سؤز و یا اکلری ایسه ایکی ایراج [] ایچینه آلدیم. کیتابین سونونا بعضی سؤزجو کلرین ایضاحی و متنده ایشلنن آتالار سؤزلری نین سیاهه سینی ده آرتیردیم.

رشدیه نین یازدیغی اوچ تور کجه درسلیک، ایراندا «درسلیک یازما تاریخی» مبحثینده چوخ اهمیت داشیان بیر بحثه چئوریه بیلر. اونون درسلیک لرینی سونرالار حاج عبدالرحیم نجارزاده تبریزی (طالبوف)، حسین کاظم زاده /یرانشهر، سید مهدی اعتماد، علی فطرت، محمد علی صفوت و باشقالاری تعقیب ائدیله. تور کجه درسلیک یازما، ایراندا بیر سنت و عنعنه ایدی و سؤز یوخ که بو درسلیک لر، ایرانین بیر چوخ

شهرلرینده خصوصیه آذربایجاندا و قافقازدا، حتی نجف، کربلا، موصل، اردبیل و کرکوک ایالتلرینده تدریس اولونوردو. الله اونون روحون شاد ائله سین.

۱۰ - لقمان کیمدیر

لقمان بن عاد حکمتلی سؤزلر سؤیلمه سی ایله مشهور اولدوغوندان، «لقمان حکیم» آدی ایله ده معروف دور. بیر روایت گؤره، لقماندان نبوت ایله حکمتدن بیرینی سئچمه سی ایسته تینجه، حکمتی ترجیح ائتمیش دیر و نبوت داوود (ع) اوچون تعیین اولونموشدور.^۱ قرآن کریمین مگه ده نازل اولان ۳۱ ات نجی سوره سی «لقمان سوره سی» آدلانیر.

لقمانین عرب جاهلیه شعرینده افسانه لشدیریلیمیش شخصیتی سبب اولموشدور کی چوخلو حکمتلی سؤز، تمثیل و کچیک حکایه لر اونا نسبت وئریلسین. لقمانین حکمته منسوب اولماسینا قرآن کریمده تأکید واردیر. قوله تعالی: وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ.^۲ بعضی روایتلره گؤره او مین ایل عُمر ائله میش و ۴۰۰۰۰ حکمتلی کلمه یادگار قویموشدور. تاریخی قاینالاردا بئله بیر روایت وارکی:

حضرت داوود علیه السلامین پیغمبر لیگی نین ۱۳ ات نجی ایلینده الله تعالی، لقمانا حکمت عطا بویوردو. بیر گون لقمان داووددون یانینا گئدکن، گؤردو کی او دمیر ایله ایشله بیر. دمیر اونون الینده موم کیمی ایدی. اونون نه ایش گؤرمگی نی بیلمه دی و لاکن حکمته گؤره سؤال ائتمگی واجب بیلمه دی و صبر ائله دی داووددون ایشی قورتاردی و دوزه لتدیگی درهی گئیدی و دئدی:

^۱ قرآن، ۱۴/۶۰.

^۲ قرآن، ۱۲/۳۱.

هَذَا جَيْدٌ لِلْحَرْبِ

وَلَقَمَانٌ دَنْدَى:

«الصَّيْمُ حُكْمٌ وَقَلِيلٌ فَاعِلُهُ.

یعنی: سویغونلوق حکمتدیر و آزاونا عمل ائدیرلر.

مولوی رومی همین حکایه‌نی بئله نظمه چکمیشدیر:

رفت لقمان سوی داوود از صفا،

دید کو می کرد ز آهمن حلقه‌ها.

جمله را با همدگر در می‌فکند،

ز آهمن و پولاد آن شاه بلند.

صنعت زرّاد او کم دیده بود،

در عجب می‌ماند و وسواسش فزود.

کاین چه شاید بود واپرسم از او،

که چه می‌سازی ز حلقه تو به تو؟

باز با خود گفت صبر اولی‌تر است،

صبر با مقصود زوتر رهبر است.

چون نپرسی زودتر کشف شود،

مرغ صبر از جمله پُرّان‌تر شود.

ور پرسی دیرتر حاصل شود،

سهل از بی‌صبریت مشکل شود.

چون که لقمان تن بزد اندر زمان،

شد تمام از صنعت د/وود آن.

پس زره سازید و درپوشید او،

پیش لقمان حکیم صبر خو.

گفت این نیکو لباس است ای فتی!

بر مصاف و جنگ دفع زخم را.

گفت لقمان صبر هم نیکو دمی است،

کو پناه و دافع هر جا همی است.

صبر را با حق قرین کرد ای فلان!

آخر وَالْعَصْر را آگه بخوان!

صد هزاران کیمیا حق آفرید.

کیمیایی همچو صبر آدم ندید.

لقمان حکیمین اوغلونا وصیت‌لری، اؤیودلری،

حکمتلی سؤزلری، اونونلا علاقه‌دار نقل اولونان

افسانه‌لره وس. عرب، تورک و فارس ادبیاتیندا،

تصوّف و اخلاق کتابلاریندا راست گلکمک اولار. صر

اوج ادبیاتین نصیحت‌نامه ادبی نوعلاریندا مستقل

کتابلار موضوعو اولموشدور. حتی بیضلرینه

پندنامه‌ی لقمان آدی‌دا وئریلمیشدیر صد پندلقمان

آدلی اثرلرده سوندور. فارسجا پندنامه‌ی لقمان حکیم

جهت فرزند و تورکجه پندنامه‌ی لقمان حکیم عنوانلی

منظوم اثرلرده واردیر. لقمان، تورک ادبیاتی و

فولکلوروندا حکیم، حاذق، طیب کیمی لقب‌لر ایلّه

تانییر. شفای لقمان، دوا‌ی لقمان، یدلقمان، یارا ساران

لقمان و بو کیمی تعبیرلرده ادبیاتیمیزدا

گؤرونمکده‌دیر.

بعضی روایتلرده لقمان، نبی صفتی ایلّه‌ده توصیف

ائدیلمیشدیر مثال اوچون آشاغیداکی بئیتده:

آواز بلند ایلّه دئیش حضرت لقمان،

حکمتله تغنی مرض عشقه دوادیر.

لقمان بیر طیب کیمی آنیلماقدادیر،

بونا چوخلو مثاللار تاپماق اولار:

بولمش کیمی وار ایسه هر قاندا، خدایا!

بیمار غم عشق، اونا لقمان باغیشلا!

*

حکمت اولور سؤزلری خسته‌دل اولانلارا،

علّت و امراضینا مانعی لقمان اولور.

*

بو دردلی کؤنلومون لقمانی سنسن.

*

دردیمین لقمانی، گل یاواش، یاواش!

*

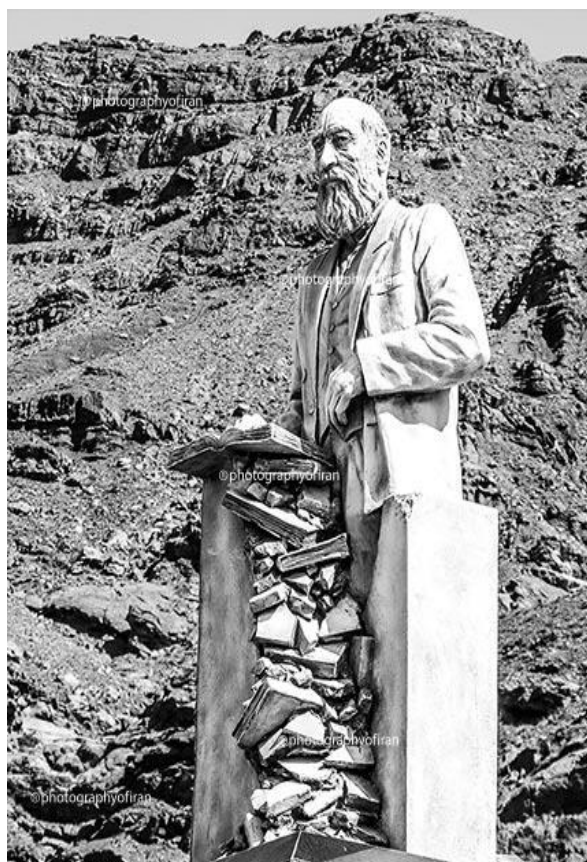
لقمانلار یارایا سارار درمانی،

ولاکن ساغالدار کرملر کانی.

لَقْمَان چاره بيلمز ديل ياره سینه.

گلمیشدیر. اسلامی قاینالاردا، او قالین دوداقلی،
گئیش آياقلی حبشی بیر قول کیمی توصیف ائدیلیر.
همین توصیفده ازوپو یادا سالیر.

اربابی نین امری ایله بیر قویون کسب اؤنجه ان یاخشی
و سونرا ان پیس یئرینی گتیرمه سی مثلی، باشقا
قوللارین اربابلاری نین انجیریندن یشمه لری و لقمانی
متمم، ائتمه لری ناغیلی کیمی مثلر، ازوپون تمثیلرینده
موجوددور.

جهان طاسیندا معجون حیاتا سعی ائدیبلقمان،
چوروتدو مایه ی عؤمرون مماتا بولمادی درمان.

مرض عشق دواسین لب جاناندان سور،
یثری ای خسته کؤنول حکمتی لقماندان سور.

معرفت قدرینی عرفان آنلار،
حکمت نظمیمی لقمان آنلار.

بیردم جهالتا قالار، هئج نسنه یی بيلمز اولار،
بیردم دالار حکمتلره، جالینوس و لقمان اولار.
فارس و تورک ادبیاتلاریندا بیر چوخلو پندنامه ی
لقمان حکیم منظومه لری ده واردیر کی اونون اوغلو
خطاب اولان اؤیودلری و نصیحت لرینی احتوا ائدیر.

۱ - ۱۰ - لقمان و ازوپ

لقمان چوخ جهتلی و افسانه دی بیر شخصیت
اولموشدور. اونا گؤره ده اونون شخصیتی اسکی
یوناندا یاشایان ازوپ ایله قاریشدریلیمیشدیر.
بیلیریک کی لقمان بیر حبشی قارادری قول ایمیش.
یونانی ازوپ Aesop، دا بیر قول ایدی. او، فروگیالی
ساییلردی و «یادمون» یانیندا ایشله ییردی.

ازوپ، قولدار یادمونون امری ایله آزاد اولدوقدن
سونرا، سفر چیخمیش و چوخ یئرلری گزیبت
دولانمیشدیر. او، اوشاقلاری تعلیم وئرمه اوچون
کیچیکت کیچیک حکایه لر یازمیشدیر. اونون
حکایه لری نین جاذبه لی و معنالی اولدوغو اوچون
سقراط اونلاری نظمه چکیب شعرلرده یازمیشدیر.
ازوپ میلاددان آلتی یوز ایل اؤنجه یاشایردی.

اورتا چاغلار بویونجا، لقمان جورهت جوره، قصه لرین
قهرمانی اولموشدور و عربلر آراسیندا ازوپ حالینا

بو کیمی تمثیلره، جاهلیه دؤورو عرب ادبیاتیندا
راست گلمک اولمور بوشلار اورتا چاغلاردا ازوپ
حکایه لریندن آلینمیش و لقمانا منسوب ائدیلمیشدیر.
اورتا چاغ آوروپاسیندا لقمانا منسوب اولان امثال ایکی
مجموعه ده نشر ائدیلمیش دیر.

بیرینجی سی «امثال لقمان الحکیم و بعض اقوال
عرب» دیر. بو کتابی ۱۶۱۵ م. ایلینده توماس /رینوس

یئکه باش اؤکوز، آسلانین وئردیگی وعده لره آلدانیب
کؤمگیندن آیریلدی، در حال، آسلان فورستی فوتا
وئرمه ییب، اول اؤکوزو و سونرا، آنین یولداشینى
ییرتیب یئدی.

معناسی بودور:

آرالاریندا اتفاق و اتحاد حاصل اولان بیر مملکت
اهلی، هر بیر وقت و زمان امن و آماندا قالیرلار باقی.
نفاق و شقاق باشلادیقلاری زمان، آنلرین جمله سی
تلف اولار، ملک و خانمانلاری اؤزگه دوشمن الینه
کئچهر.

منظومه سی:

بیر چمنزار بیر گؤزل اوتلاق،
اولموش ایدی ایکی اؤکوزه یاتاق.
اوتلاماق ایسته سه اوتو واربول،
ایچمک ایستر سه سویانیندا، سو، بول.
ارسلان اولدو حالدان آگاه،
ایسته دی اولسون اونلارا همراه.
یعنی اوتلاقدا مقام ائتسین،
آنلاری اؤلدوروب طعام ائتسین.
وئرمه دیلر اؤکوزلر اونا مجال،
اتفاق ائتدیلر، اولوب هم حال.
شیر حمله ائندنه شب یا روز،
گؤستیردی اولار اونا بوینوز.
شیر گؤردو که اولماییر چاره،
حیله یه اوز چئویردی بیچاره.
یانلایب آنلارین بیرینی، یاواش،

Thomas Erpenius طرفیندن لاتینجه یه ترجمه
ائدیلمیشدیر. بیر باشقاسی «امثال لقمان الحکیم» آدلانیر.
بو اثری ده جورج ویلهلم فری تک Georg Wilhelm
Freytag ۱۸۲۳ م. ایلینده بن Bonn شهرینده یئنه ده لاتین
دیینه چئویرمیشدیر.

بو درس کتابیندا وئرلن بوتون حکمتلی سؤزلرو
تمثیل لر، لقمانا عائد ائدیلمیشدیر. رشديه کتابا یازدیغی
مقدمه ده دئیر کی کتابی، عربجه دن ترجمه ائتمیشدیر
و آرتیریر:

«... بیر چوخ شرق و غرب دیلرینه نقل و ترجمه
قیلینیپ، بؤیوک ت کیچیک مکتبلرده، او جمله دن
آوردپادا «السنه ی شرقیه» مکتبلرینده، شاگردلره
آندان درس دئیرلر.»

سونرا، مقدمه ده «امثال لقمان» کتابینا دنیادا اولان
رغبتدن دانشیر و یازیر:

«بو امثالین اخلافیه فواید معنویه لریندن بیر چوخ
یگانه و بیگانه لر مستفید اولماقدادیر. بیز، آندان نه
اوچون بهره مند اولمایاق؟»

میرزا حسن رشديه نین یازدیغی

«تمثیلات لقمان» درسلیگیندن بیر نئچه درسین متنی

۱- بیر آسلان ایله ایکی اؤکوز

بیر آسلان، بیر اوتلاقدا، ایکی اؤکوزه راست گلدی و
آنلاری دوتوب یئمک اوچون هجوم ائیلهدی.
اؤکوزلر در حال، باش – باشا وئریب بوینوزلاری ایله
آسلانا مقابله ائيله دیلر.

آسلان بونلارین رفاقتینی گؤروب، مکر و حیله دن
باشقا بیر چاره بیلمه دی. اؤکوزلردن بیرینه یاناشیب
دئدی:

«یولداشیندان آیریلیب، اونو تک و تنها قویسان، اصلا
سنیله رجوعوم اولماز.»

دئدی: «بند اولما یولداشا، قارداش!

اوتلا صحرائی، گزگیلن تنها،

سنه مندن اولور حمایتها!»

اثر ائتدی او کوزه شیر سؤزو،

یاغلی سؤزلره آخدی پیل گؤزو.

اولدو بو سؤزله یاردان تنها،

ائتمه دی میثیل یولداشا، اصلا.

شیر چون یاری ائیلهدی اغیار،

تک به تک ائتدی آنلاری مردار.

قصه دن حصه:

بودور مقصود قصه دن حصه:

متفق قوم چکمدی غصه

۲- انسان ایله بیر بوت

بیر آدام، اؤز ائوینده کی بیر بوت سحر آخشام

سجده ائیلهدی و هر نه قدر مال و مولکو وار ایدی

ایسه، تدریج ایله او بوتون یولوندا نذر و صدقه و قربان

ائیلهدی.

بیرگون بوت، او آداما اوز چئویریب دئدی:

- ای ابله انسان! بو قدهر مالی و دولتی منیم یولومدا

تلف ائیلمه، زیرا که آخرتده یاخامدان دوتوبان،

ملامت ائده جک سن.

معناسی:

چوخ سفیه آدملا واردير که اللرينده اولان سرمايه و

دولترینی بوش یثره تلف ائیلرلر و آخردا مفلس

اولدوقلاری حالدا، «بیزی الله ذلیل و فقیر ائیلهدی»

دئیرلر.

۳- بیر قارا عرب

آغارماق ایسته یین بیر قارا عرب، اؤزونو بیر سو ایچینه

سالیب یوونوردو، بو حالدا بیر آدام اورایا گلیب

دئدی:

- ای عرب قارداش! یوونماق ایله آغار میا جاقسان.

هئچ اولمازسا، سویو بولاندیرما!

معناسی:

طبیعتده موجود اولان شیئین تغیر و تبدیلی ممکن

اولماز. چالیشان چاریق بیر تار.

۴- باغا ایله بیر داوشان

بیر واخت داوشان ایله بیر باغا بحث و مرج ائیله دیلر

که آنلاردان هانسی بیر [نین] تنز یوگورن اولدوغو

معلوم اولسون.

بونلار بیر داغی نشانلایب، بیردن یوگورمگه

باشلادیلار، داوشان اؤز خفیف و یونگول اولماغینا

مغرور اولوب یولون اورتاسیندا یاتیب یوخویا قالدی.

توسباغا اؤزوندن آغیرلیغینی و آغیرت آغیر گئدیشینی

ملاحظه ائیله ییب روان اولدو.

توسباغا گئتمکده و داوشان شیرین یوخو[دا] اولدوغو

حالدا، باغا منزلی باشا ووروب نشان ائتدیکلری داغا

چاتدی.

معناسی:

آغیر وجود ایله آهسته ت آهسته گئتمک، خفیف بدنله

عجله ائیلمه کدن یاخشیدیر.

۵- مارال

مارال ایلن بیر سو ایچمک اوچون بیر بولاغ اوستونه

گلدی. ایچدیگی سو ایچینده، اؤز صورتینی گؤروب

وئردیگی حالدا صرەدە بوینوزلاری ایله آیقلاری
خاطرینه دئییر ایدی که:
«حقارت گۆزیه باخیب غمگین اولدوغوم آیقلاریم،
منی صحرادا دوشمن الیندن قورتاردی و لاکین ممنون
و مسرور اولدوغوم بوینوز لاریم هلاکیما سبب اولدو.»

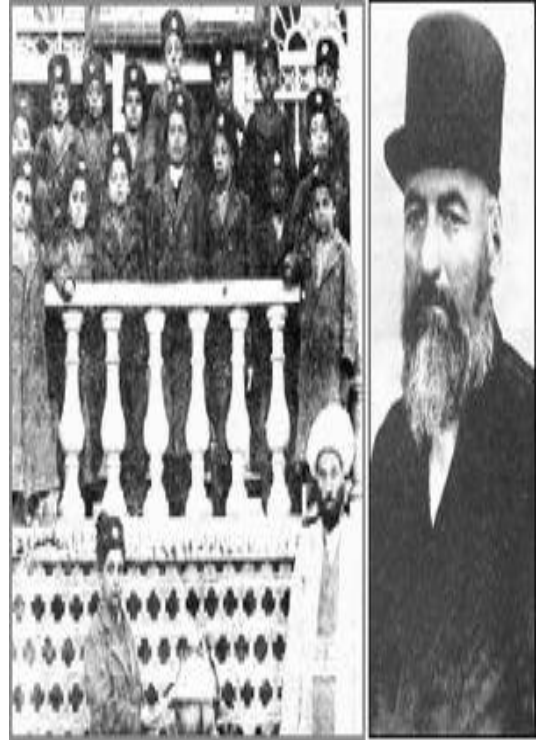
معناسی:

بیر چوخ شیئر واردیر که ابتدا انسانین گۆزونه خوش
گۆرونور، اما آخردا آندان نتیجه لر آلینیر. و بعضی فنا
گۆرونن شیئردە واردیر که انجام کاردا نتیجه سی
چیخار.

منظومه سی:

سوسالاشدی مارال بیر چۆلدە،
آختاریب تاپدی سویو بیر گۆلدە.
دومدورو، صاف، آینا تک ایدی سو،
عکسینی آلدی، توتدو روی به رو.
گۆردو بوینوزلارین بوداقت بوداق،
شاد اولوب آتدی بیر نئچه شیللاق.
اول زامان بیردە باخدی اول سویا،
قیچلارین گۆردو بنزه بیر مویا.
گۆرجگین آندی ایدی بیر پاواز،
قوش کیمی اوچدو، ائیلەدی پرواز.
آوچی دا بیر کمیندە ایدی نهان،
ائیلەمیشدی مارالی صیدە نشان.
هر قدهر ووردو آوچی مهمیز آتا،
اولمادی حدی آنین، آنا چاتا.
قورخور ایدی، قیلیردی اندیشه،

آیقلاری نین غایت اینجه و نازک لیگیندن چوخ
غملی اولدو. سونرا بوینوزلاری نین بؤیوک اولدوغون
گۆروب، سئویندی. بودمدە بیر نئچه آوچیلار[ین]
اونون اوستونه هجوم ائیلە دیگینی گۆروب، فی الحال
قاچماغا باشلادی.

آوچیلارین آنین آرخاسیندان دوشوب، بیر چوخ
مدّت صحرا و بیابانلاری دولاندىلار ايسه ده، اله گتیره
بیلمه دیلر، ناامید قالدیلار.
بو ائنادە، مارالین یولو بیر قالین مئشه و آغاجلیغا
دوشوب، بوداقلی و شاخه لی اولان بؤیوک
بوینوزلاری کولت کوسا بند اولوب قالدی و نه قدهر
چابالانیب ویریشدیسا، گنته خیلاص اولایلمه دی.
آوچیلار بو حالی گۆروب تتر اوردان یوگوردولر،
مارالی گۆروب تلف ائیلە دیلر. یازیق مارال، جان

۶- خسته بیر مارال

مارالین بیرری خسته اولموشدو. دوست و آشنالاری
کئف و احوالیندان خبر آلماق اوچون، یاتدیغی
محلە[یە] گلدیر.
بونلار گلیبت گئتدیکلری زمان، او یترده کی اوت و
علفی یئیب تمام ائیلە میشدیلر، مارال خسته لیکدن
خلاص اولدو، اما اطرافیندا یئیه جک هئچ بیر شئی
قالمادیغی اوچون، آجلیقدان تلف اولدو.

معناسی:

دوست، آشنا، قوم و اقرباسی چوخ اولانین درد و
غمی چوخ اولار.

۷- بیر عرب

عربین بیرری قاریاغارکن، پالتارینی چیخاریب قار ایله
بدنین و باشین سورتمگه باشلایر.
عاغیللی آدامین بیرری اونون بو حالینی گؤروب، عرب
ایله آنین آراسیندا بئله بیر دانیشیق کئچدی:
عاغیللی ت نه اوچون وجودووا قار سورتورسن؟
عرب ت بدنیم قارکیمی آغارماغینی ایستیرم.
عاغیللی ت بیچاره، بیجا یتره زحمت چکیرسن؛ زیرا
قار، سنین اوقارا وجودون اصلا آغارتماز. بلکه
وجودون قاری دا قارا ائده جکدیر! **معناسی:**
بد خاصیتلی آدمی هئچ بیر شی یاخشی ائیلەمز، بلکه
او آدام یاخشیلیغینی دا فنا ائیلر.

قارشیدا گؤردو گوللو بیر بیشه.

بودی ملجا دئدی، بودور ماوا،

قاچاراق، گزدی آنه بی پروا.

گئتمیش ایدی اورادا ایکی قدم،

بوینوزون دوتدو بیر آغاج، محکم.

هر طرف دؤندو، چکدی آه و فغان،

آخدی بوینوزلارین دیبندن قان.

غمله نیب، آه ائدیب، چکیب فریاد،

یئتیشیب ناگه اوندا بیر صیاد،

ائده جک جسم و جانینی بر باد.

سست اولوب قالدی، آه و وا چالدی،

بوینوزون ت قیچلارین یادا سالدی.

دئدی:

«- غمگین ائدن منی قیچلار،

درد وئریب خُزنوم آرتیران قیچلار.

اولدو صحرادا جسم و جانا قاناد،

قویمادی آنلاری اولاب بر باد.

شاد اولوب فخر قیلدیغیم بوینوز،

جانیمی حفظدن چئویردی اوز.

یعنی بند ائتدی، چکدی دارا منی،

وئردی اعدای کجمداره منی!»

قصه دن حصه:

رسمدیر بو جهاندا کیم احمق،

حقّی ناحق گؤردو، ناحقی، حق!

اولوسا خیدمت نومونه سی

" وطن سسی " ، " وطن حسرتی " ، " حکمت " ، " یئنی فیکیر " ، " ائلتوران " ، " فویوضات " ، کیمی مطبوع نشرلر دوشور. بو مطبوع نشرلرین سادجه آدلارینا دیقت یئتیرنده پوبلیسیستین قلبن، روحن مطبوعاتا، اونون جاذیبه دار ژانری اولان پوبلیسیستیکایا نئجه باغلی اولدوغونو آنلاماق چتین اولمور.

اونون ژورنالیستیکایا ماراغی، اونا قلبن، روحن باغلیلیغی او قدر مؤحکم، قودرتلی اولدو کی، حتی ادبیاتشوناسلیغین، ادبی تنقیدین قارا فهله سی کیمی کئچمیش سسری- نین آرخیو و کیتابخانالاریندا آراشدیرمالار آپاردیغی، سانباللی مونوقرافییالار نشر ائتدیردیگی واختلاردا دا سئودیگی ژورنالیستیکادان هئچ واخت آیریلمادی. یارادیجیلیغی نین موکمل قولو اولان پوبلیسیستیک فعالیتیینه آرا وئرمه دی، اونو علمی فعالیتیه پارالل اینکیشاف ائتدیردی. بیر قدر اوبرازلی دئسک، ژورنالیستیکایا اولان سئوگیسی، احتیرامی روحوندا بیر نبض کیمی دئیوندو، اونون یارادیجی بیر ضیالی کیمی فورمالاشماسینا تکان اولدو، ایلهام پریسی کیمی اونو ایدئاللارینا دوغرو قانادلانديردی. آذربایجان دؤولت اونیوئرسیتئتینی بیتیردیکن سونرا تیمور احمدوو دوغما یوردونا، ایروانا قاییداراق ۱۹۵۴-۱۹۶۱-جی ایللرده " سووئت اثرمنیستانی " قزئتینده ادبی ایشچی، مسئل کاتبین معاوینی وظیفه لرینده چالیشدی. سویداشلاری نین حیاتیینی، ایجتیماعی فعالیتینی اؤیرنمک اوچون اونلارلا سیخ اونسیت قوردو. اینسان طالعینی، اونون یاشاماق، فعالیت گؤستریمک حاقینی یازیلاری نین مؤوضوسو ائتدی. یئنی کیتابلار، کینو (سینما) فیلملر حاقیندا

XALQA XİDMET NUMUNESİ TEYMUR ƏHMƏDOV(86)

Yazar: şəfəq nasir
Çevirdi: H.Ş.SOYTÜRK

یازان :شفق نائیر
چئویردی:ح.ش سوی تورک

تیمور احمدوو آذربایجان ادبیاتشوناسلیق علمی نین، میلی مطبوعاتین ایجتیماعی-سیاسی، معنوی یوکونو جسارتله، هم ده بیر ضیالی غئیرتیه چکن عالیم، وطنداشدير. بو ویجدان ایشینی لیاقتله داشیدیغی اوچوندور کی، گۆردویو ایشلرین سای- سانبالی، چکیسی ایجتیماعی-ادبی موحیطده هر زامان راضیلیقلا، بؤیوک قدیرکئشلیکله قارشیلانمیشدير. ادبیاتشوناس-عالیم عؤمور یولونو نیظاملایان ایشگوزارلیغی، چوخچئشیدلی فعالیتی نین اؤزونمخصوص سلیقه وسهمانی، قایدا وقانونلاری ایله خیلی سایدادبی ویدیعی، پوبلیسیستیک اثرلر میدانا گتیرمیشدير. پروفئسسور تیمور احمدوون پوبلیسیستیکاسی علمی وادبی یارادیجیلیغیندا باشلیجا یئر توتور. بئله دئمک مومکونسه، یارادیجیلیغین دیگر قوللاری محض اونون ژورنالیستیک فعالیتیندن ریشله نیب، قول قاناد آتیب. اونون پوبلیسیستیکاسی حاقیندا دوشوننده اؤنجه یادیما محض اؤزونون یاراتدیغی " آتا یوردو "

تیمور احمدوو اولکه ده میلی اوپانیس دؤورونون یارانیدی اؤتن عصرین ۸۰- جی ایلری نین سونوندا " آتا یوردو " قزئتینی حاضیرلایب نشر ائتدیردی. جمعی ۱ سای ایشیق اوزو گۆرن بو قزئت میدان حادیثه لری زامانی سسینی خالقین سسینه قاتدی. بو گون بو قزئتین ایشیق اوزو گۆرموش یئگانه سایینی تکرار-تکرار اوخویاندا میلی، اینقیلابی روح یارادان یازیلاردا موباریز بیر قلم صاحیبی نین آزادلیغا تشنه اولان سسینی، نفسینی دویورام. اسماعیل بی قاسپیرالی " ترجمان " ی، جلیل ممدقولوزاده " موللا نصرالدین " ی، علی بی حسینزاده " فویوضات " ی، احمد بی آغایو " حیات " ی، نئجه بؤیوک یانغی، محبتله یاراتمیشدیس، تیمور احمدوو دا " آتا یوردو " ندان باشلامیش، بیر قدر اولده آدلارینی چکدیگیمیز قزئت و ژورناللاری دا ائله بیر یانغیلا ایشیق اوزونه چیخارمیشدی. اؤلکه ده گئدن سیاسی حادیثه لرین گئیش و سعت آلدیغی واختدا نشره باشلایان بو مطبوع اورقانلار همین دؤوون ایجتیماعی-سیاسی منظره سی نین آیدین گوزگوسو ایدی. هم ده موستقیللیک دؤورونون آستاناسیندا دئموکراتیک مطبوعاتین تشککولو، اینکیشافیندا اونون یاراتدیغی

ماراقلی مقاله لر یازدی. ائله او واختدان اؤزونو ژورنالیستیکادا، اونون اؤزونویفاده یه گئیش ایمکان یارادان ژانریندا، پوبلیسیستیکادا گۆره بیلدی. همین واختلار (۱۹۵۹-۱۹۶۱) عوموم اتیفاق ژورنالیستیکا و فوتورئپورتاژ اوزره غیابی لئکتوریاسی ژورنالیستیکا شعبه سی نین دینلیجیسی کیمی بو ساحه ده نظری بیلکیرینی آرتیردی. بوندان سونرا طالعینی باکی ایله باغلادی. آذربایجان علملر آکادئمییاسی نین نیظامی آدینا ادبیات اینستیتوتونون آسپیرانتوراسینی بیتیردیکدن سونرا ۱۹۶۵-۱۹۶۸- جی ایللرده " آذربایجان " ژورنالی رئاکسییاسیندا تنقید و ادبیاتشوناسلیق شؤعه سی نین مودیری کیمی مطبوعاتلا سیخی باغلیلیغی یارانیدی. بو باغلیلیق او قدر طبیعی و گوجلو اولدو کی، عؤمرونون بؤیوک بیر حیصه سینی بوتونلوقده ژورنالیستیکانین چتین، شرفلی یوللاریندا فعالیت گؤسترمه سینه ایمکان یاراتدی. ژورنالیستیکا اونو همیشه لیک اؤز جاذیبه سینده ساخلایا بیلدی.

من تیمور احمدووون پوبلیسیستیک فعالیتینی عکس ائتدیرن اثرلرینه نظر یئتیرنده اونو میرزه جلیلین، علی بی حسینزاده نین، اوزئییر حاجییوون، احمد بی آغائین معنوی وارثی، خلفی ساییرام. اونلار یاراتدیقلاری مطبو نشرله خالقین یولوندا نئجه بیر معاریف ایشیغی یاندریمیشدیلارسا، تیمور احمدوو دا معاریفپورر ضیالی اولاراق یاراتدیغی مطبوعات اورقانلاریندا سلفلری نین آماللارینی وطنپرورلیک، میلی تعصوبکئشلیک حیسی، علمی-مدنی یوکسه لیشین ترنومچوسو، تبلیغچیسی کیمی سؤزو، عملی ایله داوام ائتدیرمیشدیر. خالقین طالعینه، درد سرینه صنعتکار یانغیسی ایله یاناشان پوبلیسیستین ازلدن یارادیجیلیغی ایجتیماعی منافعلری ایفاده یه سؤیکنمیشدیر.

سى، آذربايجانلى تفككورو، بوتۇو عقيدە سى ايله اۇز
لياقتىنى رىداكتور، پوبلىسىست فعاليتى ايله دە
گۇستەرە بىلمىشىدۇر. وطنين و ميلتين آجى
طالعيني، آغريلاريني ايجتيماعى شعوروندا
داسييان رىداكتور " وطن سسى " ، " وطن
حسرتى " قزئتلىرىندە قاقچين و كۇچكونلرين، يورد-
يوواسيندان قوولموش ديدىرگينلرين درديندن،
اونلارى بو حالا سالان داشناكلارين تۇرتدىكلرى
وحشيلىكلردن يازاراق بو فاجيعە لرين تارىخى
كۇكلرينە باردى. هلە گنجلىگىندىن حياتا آيىق
نظرلرلە باخان، ايجتيماعى-سياسى حادىثە لرى
موشاهىدە قابىليتىنە ماليك اولان پوبلىسىست ائلە او
چاغلاردان تارىخىمىزىن آراشدىرىلماسى، اۇيرە نىلمە
سى ايله مشغول اولموشدور. بئلە بير زحمتە
قاتلاشماق، بو يوكو بير وطنداش غىيرتيلە چككم
اونون يارادىچىلىق ھوۋە سىنى، آختاريش
ايمكانلاريني فورمالاشدىردى. تيمور احمدوو
اوشاقلىق چاغلاريندان ائرمىنى خيانتكارلىغى نين
توغيان ائتدىگى چاغلاردا باش وئرمىش فاجيعە لرين
شاھىدى اولدوغوندا بو مۇۋزودا سايسىز سىندلرە،
تارىخى فاكىتلار سۇيكنە رك چوخلو سايدا مقالە لر
يازىشىدۇر. سونرالار دا اوزدن ايراق قونشولار
ايشغالچىلىق عمللاريني ايفشا ائتمىش، تارىخىمىزلە
باغلى حاقىقتلرى اوزە چىخارماقدان اۇترو
آختاريشلاريني، تدقيقاتلاريني گئنىشلىنىدىرىدۇر.
ھىمىن دۇوردە سويقىرىم حادىثە لرى نين مركزىندە
اولان ائرمىنى سىياسىتى نين، داشناكسوتيون
پارتىياسى نين حىلە و مكرلرينى، توتارلى فاكىتلار و
دىللرلە آچىقلامىشىدۇر. بو يازىلاردا داشناكسوتيون
پارتىياسى نين " بۇيوك ائرمىستان " ، " توركسوز
ائرمىستان " ياراتماق مقصدىلە آذربايجانلىلار
قارشى ائتدىكلرى ظلوملر، ائولرى نين ياندىرىلماسى،
يئر-يوردلاريندان زورلا قوولانلار ن باشىنا

و رىداكتور اولدوغو بو مطبوات اورقانلارى موستىئنا
اھمىت كسب ائتدى.
منىم خاطىرىمدە دىر، او زامان تيمور احمدووون
رىداكتورلۇغو ايله نشر اولونان " وطن سسى " ، " وطن
حسرتى " خالقين موستقىللىك آرزولارينا
دوغرو حركاتدا اۋزونون ايدئولوژى ساواشلارى ايله بو
موبارىزە نين اۋنوندە گئدىردى. تيمور موعلیم بو
قزئتلىرىن رىداكتورو و باش يازارى كىمى حادىثە لرى
نېنكى ضىالى حساسلىغى، موشاهىدە سى ايله ايزلە
يىر، پروسئسلرين محض دوغرو مۇۋقعدن
ايشىقلاندىرىلماسىنا چالىشىردى. خالقين
دئموكراتىك موبارىزە سىنە مانع اولان رادىكال
مئىللەر قارشى بارىشماز مۇۋقعدە اولان " وطن
سسى " ، " وطن حسرتى " قزئتلىرى ايدئيا
اىستىقامتلىرىنە گۇرە دۇورون حاكىم دايرە لرى
طرفىندىن تضيىقلرە معروض قاليردى. وطنين و
مىلتين موستقىللىگى يولوندا سۇزو، عملى ايله
جسارتلە موبارىزە آپاردىغى، ايجتيماعى منافىلەر
خىدمت گۇستردىگى اوچون دە عومومىللى لىدئر
حيدر عليو ۱۹۹۵-جى ايلين اوكتيابرىندا اعتمىد
گۇستەرە رك، اونو " رۇسپوبلىكا " قزئتىنە باش
رىداكتور تعيىن ائتمىشىدۇر.

اونو دا خاطىرلايىرام كى، او زامان تيمور احمدووون
خالقين طالعيىنە، آغرى-آجىلارينا بىگانه اولان
دۇولت رھبرلرينى بو ايشلردە پرىنسىپپاللىق
گۇسترمە يە، ديدىرگينلرين سسىنى ائشىتمە يە،
اونلار قايغى گۇسترمە يە چاغىران بياناتلا چىخىش
ائتمە سى، اولو اۋندىر حيدر عليويىن موصاحىبە
سىنى " وطن سسى " قزئتىندە درج ائتمە سى
اۋلكە دە بۇيوك عكس صددا دوغورموشدو. طبعى
كى، اونون بو وطنپرورلىگى، جسارتى ساكىت
قارشىلانمايش، او، تعقىبلرە، تضيىقلرە معروض
قالمىشىدۇر. او، بوتون ايجتيماعى شعورو، مفكوره

چكىنمه دن سويقيريمدان دانیشان اثرمنيلره چوخ ياخشى جاوابدير .

" وطن سسى " ، " وطن هسرتى " " يئنى فيكىر " قزئلرينده حياتدان گلن مؤوضوعلارلا آكتوالليق پريزماسيندان ياناشان مؤليف بو ايدئىالاريني يئنى آنلامدا " فويوضات " دا داوام ائتديرير. بو يازيلارين هر بيرينده تورپاغا محبت، بيرلييه، بوتؤولويه وسعتلى بير چاغيريش، ميللى-معنوى ديرلريميزه باغليلىق سانكى جاندا بير اورك كيمي چيرپينير.

" فويوضات " تيمور احمدوون ياراديجيلىغيندا يئنى بير نفس اولدو. او، على بى حسينزاده نين، عمومى ۱۹-عصرين سونو، ۲۰ عصرين اوللرينده يئنيجه تشككول تاپميش آذربايجان مطبوعاتى و اونو ياراديب اينكىشاف ائتديرن بؤيوك بير ضيالى نسلى نين ايدئىالارى نين لياقتلى داوامچيسى اولدوغونو عرصه يه گتيرديكى يوزلرله پوبليسيستىك اثرلرينده گؤستره بيلميشدير. او، بئله يازيلاريندا خالقين يادداشيني اوياتماغا، هر بير آذربايجانلى نين اؤز كئچميش تاريخيني بيلمه سينه، ديرلنديرمه سينه بورجلو اولدوغونو بيلديرير. بو يازيلار فاكترلارين زنگينليكى و اونلارين معنا ديرى نين، ايجتيماعى اهميتى نين گؤستريلمه سى باخيميندان، آناليتىك چؤزومو ايله بؤيوك ماراقلارا سؤيكة نير. او، ايمكانلاريندان و اوزرينه دوشن مسؤوليتدن اولدوقجا ثمره لى ايستيفاده ائده رك خالقين معاريفلنمه سى، خصوصن ده گنجلرين اؤز ديليني، تاريخيني، مدنيتيني موكممل بيلمه لرinden اؤترو بو مؤوزولاردا مقاله لر مئيدانا گتيرير. او، مؤوزو سئچيمينده و هر بيريني ايجتيماعى حياتلا باغلاماقدا چوخ پئشكاردير. هئچ بير حاديه نى نظردين قاجيرمايان پوبليسيست قلمه آلدىغي مؤوزولاردا دئموكراتىك دوشونجه لى، آچىق فيكىرلى ضيالى مؤوقئينى بيلديرير. هانسى مؤوضوعدان بحث ائديرسه، اونون تاريخى كؤكلرينه،

گتيرديكلرى فاجيعه لر تاريخى فاكترلار، سندلر و رقىملره اؤز عكسينى تاپميشدير. ۲۰-عصرين سونلاريندا بو حاديه لر ين يئنيدين توغيان ائتديكى واختلاردا، اؤلكه نين آغير گونلرينده باش وئرن حاديه لرى آناليز ائتمك، اؤز آتا-بابا يوردلاريندا سويداشلاريميزين باشينا گتيريلن فاجيعه لردن خالقى خبردار ائتمك، پوبليستىك حلقى يوللاريني گؤسترمك، خالقى چاشقينليقدان قورتارماق، بوتون بو مسله لر تيمور احمدوون پوبليسيستىكاسيندا بير ضيالى وطنداش يانغيسى ايله ايشيقلانديريلير. بو يازيلاردا پوبليسيست چوخچئشيدلى، چوخفاكتلى، ايجتيماعى اهميتلى حاديه لره اوپئراتيو، چئويك موناسيبت بيلديردىگيندن بو اثرلرى سياسى پوبليسيستىكانين ان گؤزل، ديرلى نومونه لرinden حساب ائتمك دوغرو اولار. محض بو كئيفيتلرينه گؤره ده بو مقاله لر اؤيره ديچى، معاريفلنديريچى خاراكتئره ماليكدير.

توركيه لى پروفيسور ياشار آغدوغان تيمور احمدوون آذربايجاندا، ائلجه ده قارداش توركيه ده بؤيوك هيچان و رغبتله قارشيلانان " اثرمنى خيانتى و آندرونىك اوزانيانين قانلى عمللرى " كيتابى حاقيندا يازيردى: " تاريخده چيركين عمللرى ايله تانينان آندرانىك آدلى بير ملعونون آذرى توركلرى نين باشينا گتيرديكى موصيبتلرى بيليرىك، لاكين بونلارين تيمور بين كيتابيندا تاريخى سندلره ايستيناد ائديله رك وئريلمه سى بير چوخ حاقىقتلرين اورتايا چيخماسينا ايمكان ياراتميش، آندرانىكين قانلى عمللرينى، يئره-گؤيه سيغمايان جينايبتلرينى آچيقلاميشدير. امينم كى، " كووايى ميللييه " ژورناليندا درج ائديلن يازى اثرمنيلره باغلى بير چوخ حاقىقتلرين آچيلماسينا كؤمك ائده جكدير. من دئيرديم كى، بو يازى اوتانمادان،

اوغلو نریمان نریمانوون ایجتیماعی-سیاسی فعالیتینی، یارادیجیلیق یولونو ایشیقلاندیران آراشدیرمالاری، علمی-پوبلیسیستیک مقاله لری ادبیات تاریخیمیزین چوخ قییمتلی اثرلری سیراسیندادیر.

پوبلیسیست آنا دیلیمیزله باغلی چوخ مقاله لر یازیپ، اونون قدرتی، شیرینلی، گۆزلیگی، توخونولمازلیغی، قورونماسی ایله باغلی، خالقین وارلیغینداکی باشلیجا رولوندا بحث ائدیپ. بوتون بونلار مؤلیفین مؤوضویا سادجه یاناشماسی ایله تاماملانمیر، اونا زامان-زامان رئاللیق پریزماسیندا رنگارنگلیک گتیرن فیکیرلری، بیر تدقیقاتچی کیمی مؤعتبر قایناقلارا موراجیعتی، نظری باخیشلاری دا اؤزونون ایجتیماعی ایفاده سینه سؤیکه نیر. " ادبی دیله وطنداشلیق بورجو " ندا ضیالیلارین بونونلا باغلی فیکیرلرینی ایزله مکله یاناشی، ح. علییوین بو ساحه ده گۆردویو ایشلر، دیلین اینکیشافینا گؤستردیگی قایغی اونون چوخمیقاسلی لایحه لری فونوندا خاطیرلانیر. اونون گنجلریمیزه گؤستردیگی قایغیسی، آنا دیلینی، وطنی سئومگی تئوصیه سی اوخوجونو بو گون ده، صاباح دا ابدی یاشارلیق قازانمیش خیدمتلرینه نظر سالماغا سؤوق ائدیر.

تیمور احمدوو وطن و خالق یولوندا، میلی-معنوی، بشری دیرلرین اینکیشافیندا یورولمادان قلم موباریزه سی آپاریر. او، ایجتیماعی حیاتیمیزدا گۆرونن قوصولاری تنقید ائتمکدن چکینمیر، ائلجه ده موختلیف ساحه لرده قازانیلان اوغورلاری کئچمیش آغریلارین، قایغیلارین و پروبلئلرین فونوندا موقاییسه لر آپارماقلا قازانیلان دیرلره دقت یؤنلدر. اؤلکه نین اینکیشافی پروسئسینی، یاشادیغیمیز دؤورون منظره سین، ایقتیصادی-سوسیال، مدنی-معنوی یوکسلیشین خالقین حیاتیندا یاراتدیغی معسود، فیراوان حیاتی دا ایشیقلاندیرماقلا میلی

خالقین حیاتینداکی یئرینه دیقته یاناشیر، دونله بو گونو موقاییسه لی شکilde تحلیل ائدیر. ذاتن مطبوعاتین معاریفچیلیک میسسییاسی دا بونلاردان عیبارتدیر.

تیمور احمدوو تدقیقات آختاریشلاریندا اولدوغو کیمی ژورنالیستیکادا دا یارادیجیلیغین هامار یولو ایله گئتمه میشدیر. هر زامان آریب-آختارمیش، مؤوضونون درینلیگینه وارماقلا ایجتیماعی-مدنی ماراقلاری ایفاده ائدن یازیلار عرصه یه گتیرمیشدیر. اونون پوبلیسیستیکاسیندا فیکیرلر دقیقلیگی،

دوروستلوگو، موباریزیلیگی، جسارتی ایفاده ائتمه سیله قودرتلیدیر. میلی قهرمانلیق، موباریزلیک صحیفه سی ت ۱۹۹۰-جی ایل ۲۰ یانوار حادیثه سی، خوجالی فاجیعه سی، داغلیق قاراباغ و اونون اطرافیندا باش وئرن تاریخی حادیثه لره زامان-زامان قایدیش دا یئنی نسله یاشادیقلاریمیزی خاطیرلاتماق مقصدینی داشیییر.

او، همچنین ادبیات تاریخی، ادبی پروسئسلرین آراشدیریلماسی، بدیعی یارادیجیلیقلا دا مشغول اولور. ادبیاتشوناس-عالیمین خالقیمیزین بؤیوک

سسلشن مۇۋزولارى، ايدئالارى، خالق اوچون گۇردويو ايشلر ده خاطيرلانير.

" كيتاب بشرى ثروتدير " ، دئىن مۇليغىن كيتابا سئوگىسى، اوندان آلدیغیمیز معنوی تربییه، گۇزلیكله باغلی دوشونجه سی منی بو فیکیرلرین اوزرینده دایناماغا سۇوق ائتدی: " اینسانین قلبینده کیتابا حقیقی سئوگی ایشیغی یانیرسا، بو دویغو اونو قیبر ائوینه ده ک ترک ائتمیر. چونکی کیتاب کومپاس کیمی اینسانی آختاردیغی یولا یۇنلدر. اونون مفکوروی اینکیشافینا، بیلیگی نین زنگینلشمه سینه، دونیاگۇروشه گوجلو تاثیر ائدر، اونو یئتکینلشدیریر، حقیقتی درک ائتمه یه کۆمک گۇستریر... "

تیمور احمدوون پوبلیسیستیکاسی یاخین کئچمیشیمیزین آغیر سیناقلاریندان، وطنین و خالقین طالعیینده باش وئرن تلاطوملو دۇورون بورولغانیندا حاقسیزلیغا، اۇزباشینالیغا، چکیشمه لره قارشى جسارتله موباریزه آپارمیش، میلی- ایجتیماعی منافعلره دیرلی تۇهفه لر وئره رک بوگونکو یوکسه لیشیمیزه اوزو آغ چیخمیشدیر. عینی زاماندا اولده قئید ائتدیگیمیز کیمی، میلی اویانیش دۇورونده یاراتدیغی و رئداکتورو اولدوغو مطبوع نشرلره دئموکراتیک مطبوعاتین تشککولو و اینکیشافینا اۇز تۇهفه سینى وئرمیشدیر.

روحون یوکسه لیشینه خیدمت ائدیر. آذربایجان مدنیتینه، موغام صنعتینه وئرلن یوکسک دیر، بو ساحه ده گۇرولن ایشلر، دۇولت سویییه سینده گۇستریلن قایغی و دیقت، بونلارین سایه سینده قازانیلان اوغورلار وطنپرور ضیالی نین قلمینده اۇزونه مخصوصلوقلا ایشیقلاندیریلیر. موسیقیللیگین خالقیمیزا قازاندیردیغی نعمت، اولوی حیسیسلر، اۇزونه اینام، امینلیک، وطن، تورپاق تعصوبکئشلیگینی هر زامان معاریفچیلیک مۇوقعییندن آچیقلاماق و تبلیغ ائتمک اونون یازیلاریندا خالقیمیزا خیدمتی نین آیدین گۇستریجیسیدیر.

ت.احمدوو رئداکتورو اولدوغو مطبوع نشرلرین یارادیجیلیق ایستیقامتینی، احاته دایره سینى هر زامان یئنلیکچی مۇوقعییندن موعینلشدیریر. آذربایجانین مدنى-ایجتیماعی حیاتینی خالقین مونور شخصیتلری نین سیماسیندا خاطیرلاتماق، ایشیقلاندیرماقلا قازانیلان اوغورلارین، معنوی دیرلرین عوضسیر اولدوغونو ایجتیماعیته تقدیم ائتمگی اۇزونون ضیالی، پوبلیسیست بورجو ساییر. او، دفعه لرله موراجیعت اولونموش مۇوضولارا تام یئنی باخیشلا نظر یئتیرمگی میلی عنعنه لریمیزین داواملی اولاراق اینکیشافی باخیمیندان دا واجیب ساییر. مۇلیف موسیقیللیک تاریخیمیزدن، اونون قازانیلماسیندا کئچیلن چتین یوللاردان دۇنه-دۇنه بحث ائدرکن ده یئنی دیرلر مجموعسو یاراتماغا چالیشیر. او، الینه دوشن رئداکتورلوق ایمکانیندان، صاحب اولدوغو فورستدن ایجتیمای ماراقلارا اویغون چالیشمالاری ایله اولدوقجا فایدالی یازیلار عرصه یه گتیریر. پوبلیسیستین مقاله لرینده وطن و خالق اوچون، اونون بوتۇولوگو، آزادلیغی، دیلی، مدنیتی اوغروندا موباریزه آپاران تاریخی شخصیتلرین، گۇرکملی ضیالیلارین بو گونله

يئنه شهر يار

پروف معارفه حاجيوا

اورگيمدن خبر آلسان: -نهنجه كئچدى عؤمرون؟
گؤز ياشيملا يازاجاق: - من گونوم آغلار كئچدى.

م.شهر يار

او تايلي بو تايلي آذربايجانين ۲۰- جى عصرده
يئتيشديرديگى اوستاد شايى محمدحسين شهر يار
(۱۹۰۶-۱۹۸۸)، او شهر يار كى، اونون حاقيندا "اولى
سولطانى-عشق، آخيري اوستادى-شعر شهر يار "دئيه
ادبى نتيجه يه گلنيميشدير.

۲۰ عصر فارسديللى و آذربايجان ديللى ايران
پوئىزىياسى نين قودرتلى قلم اوستاسى م.شهر يار
فارسديللى ايران شعرى نين ان مو-كممل نومونه لرى
ايله برابر "توركون ديلي تك سئوگىلى، ايستكلى ديل
اولماز "دئيه رك آناديلينده يازديغي شعرلى ايله
آذربايجان ديللى پوئىزيانين ان خلقى، ان ميللى نومونه

لرينى ده ياراتميش، "اثللى نين دردنى فارسىجه ده
سؤيله ين دىلى "اولسا بئله يئنه ده :
توركون مئلى، فولكلورو دونيادا تكدير،
خان يورغانى - كند ايچره مئلديرت ميتيل اولماز
دئيه رك آنا دىلى نين اوستونلوگونو، گؤزليگىنى،
بر-بزكلى خان يورغانينا بنزتميشدير.

۲۰- عصر فارس شعرىنى، بوتؤولو كده ايران ادبياتىنى
يئنى پىلله يه قالديرميش شهر يار ياراديجيلىغى اورتا
عاصىيا، توركيه، قافقاز، پاكستان، افغانستان،
هينديستان و ب. اؤلكهلرده ادبى پروسئص جىدى تاثير
ااتميش، سايسيز-حسابسيز اينسانلار اونون صاف شعر
چشمه سيندن فايدالانميش، معنوى ذؤوق آلميشلار.
ايرانين دينى ليدئرى آيتوللا خومئنى "شهر يار ايران
تارىخى- نين بوتؤو دؤورلى نين ان بؤيوك
شاعيرلريندendir. "حيدر-بابايا سلام "پوئماسى اونون
بؤيوكلوگونون گؤستريجييسيدير. شهر يارين شعرلى
نين بوتون گؤزليكلرى بو پوئمادا گؤرونمكده دير "-
دئيه رك شهر يار ياراديجيلىغينا موناسييتىنى
ييلديرميشدير.

اساس ماياسى جانلى خالق دىلى، خالق معنوياتى،
خالقين ميللى-معنوى ديرلى اولان "حيدر بابايا سلام
"منزومه سى سؤزون تام معناسيندا فولكلوردان،
خالقين اثرلرين سوزگچيندن كئچميش جانلى اونسيت
ديليندن ياراديجى شكيلده بحرلنمگين ان پارلاق
نومونه سى، شهر يار ياراديجيلىغى نين تكاملولو،
مؤجوزه سيدير. بو معنادا شهر يارين آنادىللى شعرلى
اوچون اونا "حيدر بابا شاعيرى "دئينلر حاقليديرلار.

"حيدر بابايا سلام "پوئماسى نين يازيلماسيندان سونرا
شيمالى آذربايجاندا داها چوخ تانينان و سؤيلن مم-

مدحسین شهریار ادبی اجتماعیتین داها چوخ دیقت مرکزینه چئوریلمه یه باشلادی. "دریا ائله دیم" شعرینده اؤزونون ایفاده ائتدیگی کیمی بیر چشمه اولان تورکجه نی دریا علمیش و اومید اندیرکی، بو چشمه اوکئان اولاجاق:

تورکی نین جانینی آلمیشدی حیا سیز تاغوت،
من حیات آلدیم اونا، حاق اوچون اهی ائله دیم.

۵باخ کی، "حیدربابا" افسانتک اولموش بیر قاف،
من کیچیک بیر داغی سرمنزلی-انقا ائله دیم.

۵نه تک ایراندا ولوله سالمیش قلمیم،
باخ کی، تورکیه ده، قافقازدا نه قؤوغا ائله دیم.

۵اجی دیلرده شیرین تورکی اولوردو هنزل،
من شیرین دیلره قاتدیم اونا هلوا ائله دیم.

۵هر نه قالمیش کئچنلردن اونا بال پتگی،

اریدیپ موملو بالین، شهدی-موسووا ائله دیم.

("دیوانی-تورکی". باکی، ۱۹۹۳، ص. ۲۱۰-۲۱۱)

شهریارین آنا دیلینده یازدیغی شعرلرین، او جومله دن "هئی-دربابا سلام" پوئماسی نین آذربایجاندا یاینلانما-سیندان بو گونه قدر اونون یارادیجیلیغینا اولان سونسوز شوگیم بو عالی قلم اوستاسی نین، دیلینه، دینینه، تورپاغینا باغلی اینسانین حاقیندا بیر نئچه مقالین عرصهیه گلمه سینه سبب اولموشدور.

۱۹۶۴-جو ایلهده شاعیرین آذربایجاندا نشر اولونان "حیدربابا سلام" پوئماسیندان و بیر مودت سونرا شهریارین اؤز سسی ایله "حیدربابا سلام" این کاستتده یازیلان و الدن-اله، ائودن-اؤه گرن دفعه لرله دینله ییب گؤز یاشی تۆکدویوم ص-سیندن سونرا من "حیدربابا شاعیری" آدلی مقاله یازدیم و بو مقاله نی ۱۹۸۴-جو ایلهده "یازیچی" نشریاتى طرفیندن

یاینلانان "مودریکلیک چشمه سی" کیتابیما داخیل ائتدیم. ۱۹۸۸-۱۹۹۰-جی ایلهده آذربایجان تئلوویزیاسیندا شهریار حاقیندا حاضیرلانان بیر وئریلیشه اونون حاقیندا دانیشیب سسی نین ده وئریلیشه سسلندیریللمسی شرفینه نایل اولدوم. ۱۹۹۴-جو ایلهده تورکیه نین اون دوققوز ماییس اونوئرسیتتینده مؤلیفی اولدوغوم "۲۰ عصر آذربایجان ادبیاتی" درسلیگینده شهریارین دا حیات و یارادیجیلیغینا آیریجا فصیل آیردیم.

اونون آنا دیلی پوئزیاسی، بو پوئزیاداکی فولکلور قیناق-لارینا اولان ماراغیم "حیدربابا سلام" پوئماسیندا فولکلور عنصرلری، "حیدربابا سلام" منزومه سینده طبیعت، "محمدحسین شهریارین تورکدیللی شعرلرینده فولکلور موتولری" کیمی مقاله لر یازماغینا سبب اولدو. بو سونونجو مقالیم ایراندا "وارلیق" درگیسینده و باشقا درگیلرده یاینلاندى.

۲۰۰۶-جی ایلهده ایراندا تئهران و تبریز شهرلرینده شهری-یارین آنادان اولماسی نین یوز ایلیگی موناسیبتیه کئچیریلن بئینلخالق یوبیللی تدبیرلرینده آذربایجاندا ایرانا گئدن کئچن ۱۷ نفرین ایچریسینده من ده معروضه ایله چیخیش ائتمک شرفینه نایل اولدوم. بو تدبیرده اولو شهریارین سسی یازیلان بیر کاسسئت ده یوبیللی ایشتیراکچیلارینا حدیهه ائدیلدی.

۱۰ ایل بویونجا شهریارین موختلیف مقاملاردا سسی یازیلیمیش بو گؤزل ارمغانی دیله مگیم منی" یتنه شهریار "آدلی مقاله یازماغا وادار ائتدی. بو کاستتده

سؤيله يير. تبریزده اونو فرانسیزجا اؤیرنمک اوچون بیر فرانسیز دیلی موعلیمینه تاپشیریلار. فرانسیز دیلینی و نسته لیق خطینی اؤیره نیر. آشاغیداکی بئیتی ده او زامان یازیر:

روقیه باجی، باشیمین تاجی،

اتی آت ایته، منه وئر کته.

آلتی یاشیندان الیفبانی اؤیره نیب، قرآنی و هافیزی اوخویان شهریار اعتراف ائدیر کی، سونرا اونا چوخ شئیر عادی گلیردی.

تبریزه اونون یاشادیغی ائوه بؤیوک شاعیرلر گلیردی. اؤزوحیب ساهیر، میرزه ابدولقاسیم شیوا کیمی گنج شاعیرلره دوستلوق ائدیردی. مشروطهشاعیری میر ابدول قاضینین میراغا آدلی بیر اوغلو اولدوغونو، "اونون بیر سسی وار ایدی کی، دونیادا بئله شئی اولماز" دئین شهریار شاعیر قاضینین "آیاقدان دوشموشم، ساقی، الیمدن توت، آیاق ائيله "شعیرینی و" یازیق اینانلیلار "شعیرینده کی:

نه شاهدان چاره وار بیز میلته، یا ربی، نه مجلسدن،

بیزه هر کیم یار اولسا، اونا آلاسه پناه اولسون

میسراعلارینی سؤیلرکن سسی تیتره یین شهریار شاعیر ایقبال آذرین موناجاتینی، گورولتولو زنگوله سینی خاطیرلایاراق بئله بیر تبریز موحیطینده بؤیودویونو سؤيله ییر.

اؤزونون ده دئدیگی کیمی، شعرلرینی او زامان "بئهجات "تخلوصو ایله یازیرمیش.

آدی محمدحسیناولان شاعیر "شهریار "تخلوصونو ها-فیزدن حدیییه آلدیغینی سؤيله ییر. دئیر کی، ۲ دفعهچرخ آچدیق، "شهریار "گلدی." دئیلر بو تخلوصو درباریدن آلمالیسان. دئدیم کی، بونو منه

شهریار حاقیندا اؤز سسیندن ائشیتدیگیم حقیقتلر حاقیندا دوغرو فیکیرلر سؤيله مه یه سبب اولدو.

شهریارین اؤز سسی ایله دئدیگیندن آیدین اولور کی، او شمسی تقویمی ایله ۱۳۸۶-جی ایلد، هجری-قمری تقویمی ایله ۱۳۲۵-جی ایلد (ینی ۱۹۰۶-جیلد)

تبریزین چای قیراغیندا سید اسماعیل موسوی نین عایلههسینده دونیا یا گلیب. آتاسی موکمل تحصیل آلمیش بیر وکیل و خطات ایمیش. اؤزونون ایفاده ائتدیگی کیمی، آذربایجاندا (جنوبی آذربایجاندا ت م.ه.) اولان ایکی موکمل وکیلدن بیرى اونون آتاسی حاجی میرزه قدیر خوشگینابی و ایکینجیسی موللاقدیردیر.

اولو بابالاری نین ایراقدان نجفه گلدیکلرینی، اؤزلری نین سید ایمام رضا نسلیندن اولدوغونو دئیر. آنادان اولدوغو ایل ستار خان ایللرینه تصادوف ائدیر. او، قونداقدا ایمیش. ائولری سنگره یاخین اولدوغو اوچون اورادان گتتمگی مصلحت یلمیشلر. آتاسی عایله سینی حادیته لردن قوروماق اوچون کوکؤشنه ت اؤز دوغما یئرلری خوشگینابا، حیدربابا داغی نین ائکلرینه کؤچورور.

شهریار:

منیم ایلهام ایله قونوشوب دیل-دوداغیم،

قرآنا، هافیزه بوردا آچیلیب دیل-دوداغیم.

بوردا کشف اولدو کی، حاقدن نه کرامت اولاجاق،

نئچه شترنج کی، شاهلار هامیسی مات اولاجاق-دئیر.

۶ یاشیندان الیفبانی اؤیرندیگینی، ایراندا ستار خان اینقیلابی یاتیریلدیقدان، مشروطه شؤله لری سؤندورولدو کدن سونرا کئندن تبریزه کؤچدو کلرینی

هافیز وئریب. دۆرد ایل بو ایضا ایله شعر یازدیم، آما شهریار آدینی دیله گتیرمه دیم. سونرا ایضام بیلندی. او شهریارلار گتتدی، ایندی معروف شهریار منم - دئیر.

۱۴ یاشیندا عایلهسی ایله تهرانا گلن شهریار تیب مدره-سسینه داخل اولور، اوچ ایلیک تحصیلدن سونرا اونوئرسیتته داخل اولوب تیب تحصیلینی باشا وورور. بیر عشق ماجراسی اوزوندن دوستلاریندان آیری دوشمه یه مجبور اولان شهریارین شعرلری نین "بئجتاباد خاطیره سی" دؤورو باشلاییر. شهریارین سئوگیلیسی ایله ائولتن رضا شاهین امیسی اوغلو چیراقه لی خان پهلوی (میر اکرم) شهریار تهراندان چیخماغا مجبور ائدیر (بو باره ده باخ: "دیوانی-تورکی" . باکی، س. ۸۶). شهریار زیندانا آتیرلار و او، خوراسانا گتتمه یه مجبور اولور. ۶ ایل سورنخوراسان حیاتی دؤورونده آتاسینی ایتیریر، باشی چوخ بلالار چکن شهریار عایلهنی دولاندرماق مجبوریتینده قالیر.

بیر مودت سونرا تهرانا دؤنن شاعیر فارس ادبیاتی نین قیزیل صحیفه لری اولان، بوتون ایرانی سئهرله ین اووسونلایان اثرلرینی یازیر.

اؤزونون دئیگی کیمی، او دؤورده اونون آنا دیلی ایله او قدر اونستی یوخ ایدی. دئیر کی، دیلمیزی اولدن آچماغا قوی-مادیلار. تهرانا گلن آناسی دئیندن سونرا آنادیلینده بیر شعر یازیر. آناسی همیشه سید عظیم شیروانی نین غز لیدن آشاغیداکی ایکی بئیتی زومزومه ائدیرمیش:

گتتمه، ترسا بالاسی، من ده سنه سایه گلیم،
یاپیشیم دمنووه من ده کلیسایه گلیم.

یا سن ایسلامی قبول ائیله، منیم دینمه گل،
یا کی، تعلیم ائیله، من مذهبی-ایسایه گلیم.
(بو باره ده باخ: "دیوانی-تورکی" ، ص. ۹۰).

او زامان شهریار سید عظیم غز لی نین هامیسینی تاپا بیلمه دیگی اوچون آناسی نین زومزومه ائتدیگی او ایکی بئته نذیره اولاراق "گتتمه ترسا بالاسی" آدلی غز لینی یازیر. غز لین بیر نئچه بئتی بئله دیر:

۵من جهنمدهده باش یاستیغا قویسام سن ایله،
هئج آیلمام کی، دوروب جنتی-مأویه گلیم.

ننه قاریندا دا سنله عکیز اولسایدیم اگر،
ایسته مزدیم دوغولوب بیر ده بو دونیایه گلیم.

۵اللاهیندان سن اگر قورخمایب اولسان ترسا،
قورخورام من ده دؤنوب دینی-مسیحایه گلیم.

یوخ، صنم، آنلامادیم، آنلامادیم،
بوراخیب مسجدیمی، سنله کمکایه گلیم؟
("دیوانی-تورکو" ، ص. ۹۰-۹۱).

شهریارین عشق ماجراسیندان اوزون ایللر کئچدیکدن سونرا او، عزیزه عبدالخالق آدلی بیر موعلیمه ایله ائوله نیر. بو ائوللیکدن اونون مریم و شهرضاد آدلی ایکی قیزی، هادی آدلی بیر اوغلو دونیا یا گلیر. او، عزیزه خانیم یازدیغی "عزیزجان" ، "عزیزه" ، "یار قاسیدی" ، "بلالیباش" ، "توی یاس اول" "کیمی شعرلرینده سئوگیسینی، اونا اولان صداقتینی "عشقیمین بولبولو سنی توتوموش،
هر نه دونیادا گول وار، آتمیشدی"

هافیز وئریب. دۆرد ایل بو ایضا ایله شعر یازدیم، آما شهریار آدینی دیله گتیرمه دیم. سونرا ایضام بیلندی. او شهریارلار گتتدی، ایندی معروف شهریار منم - دئیر.

۱۴ یاشیندا عایلهسی ایله تهرانا گلن شهریار تیب مدره-سسینه داخل اولور، اوچ ایلیک تحصیلدن سونرا اونوئرسیتته داخل اولوب تیب تحصیلینی باشا وورور. بیر عشق ماجراسی اوزوندن دوستلاریندان آیری دوشمه یه مجبور اولان شهریارین شعرلری نین "بئجتاباد خاطیره سی" دؤورو باشلاییر. شهریارین سئوگیلیسی ایله ائولتن رضا شاهین امیسی اوغلو چیراقه لی خان پهلوی (میر اکرم) شهریار تهراندان چیخماغا مجبور ائدیر (بو باره ده باخ: "دیوانی-تورکی" . باکی، س. ۸۶). شهریار زیندانا آتیرلار و او، خوراسانا گتتمه یه مجبور اولور. ۶ ایل سورنخوراسان حیاتی دؤورونده آتاسینی ایتیریر، باشی چوخ بلالار چکن شهریار عایلهنی دولاندرماق مجبوریتینده قالیر.

بیر مودت سونرا تهرانا دؤنن شاعیر فارس ادبیاتی نین قیزیل صحیفه لری اولان، بوتون ایرانی سئهرله ین اووسونلایان اثرلرینی یازیر.

اؤزونون دئیگی کیمی، او دؤورده اونون آنا دیلی ایله او قدر اونستی یوخ ایدی. دئیر کی، دیلمیزی اولدن آچماغا قوی-مادیلار. تهرانا گلن آناسی دئیندن سونرا آنادیلینده بیر شعر یازیر. آناسی همیشه سید عظیم شیروانی نین غز لیدن آشاغیداکی ایکی بئیتی زومزومه ائدیرمیش:

گتتمه، ترسا بالاسی، من ده سنه سایه گلیم،
یاپیشیم دمنووه من ده کلیسایه گلیم.

شکلىندە ايفاده ائدیردی. شاعیری راحتلادان عایله حیاتى دا اونون اوزونه گولمور. عزیزه خانیم ۴۰ یاشینا چاتمادان دونیاسینی دییشیر. او زامان شهریارین ۶۷ یاشی واردی. "عزیزه" آدلی شعرینده قیرخا سن یئتمه دین، جاوان گئئدین، من گئیدیم کی، یئددیم آلتیمشدىت دئیر. ("دیوانی-تورکو"، ص. ۱۵۲).

"یار قاصیدی" شعرینده ایسه آغری-آجینی بیر مرثیه یه چئویریر:

هسن یاتالی، من گۆزومه،
 "اولدوزلاری سای" - دئمیشم.
 هسندن سونرا من حیاتا،
 شیریندیص، زای دئمیشم.
 سنین گوتکک باتماغوی،
 آی باتانا تای دئمیشم.
 ایندی یایا قیش دئیرم،
 سابق قیشای دئمیشم.
 گاه تو یووو یادا سالیب،
 من دلی "نای-نای" دئمیشم.
 سونرا یئنه یاسا باتیب،
 آغلاری های-های دئمیشم.
 عؤمره سورن من قرگون،
 آخ دئمیشم، وای دئمیشم.

("دیوانی-تورکو"، ص. ۱۵۳-۱۵۴).

"آنامیالیمدن آلدی"، صندییه "عزیزه نی. آروادیم اؤلدو، قیزلاریم بو دونیادان کؤچدو. قوجالیق منی کور قوش کیمی قفص سالیب.

بیر مودت تئهراندا یاشایان محمدحسین شهریار تئهراندان آیریلیب دوغما تبریزه کؤچور:

تهرانین غییرتی یوخ شهریارى ساخلاماغا،
 قاجمیشام تبریزه قوی یاخشییلا، یامان بللنسن
 دئیر و بیر ده تئهرانا صندین اؤلومونده گلیر." من تئهراندان اینجیمیشدیم، صند منی بورایا گئیردی "دئیر.

تبریزه کؤچ ائدن اوستاد شهریار بورادا بیر چوخ شاه اثر-لرینی، قزلرینی یازیر. عالیم و شاعیر دوستلاری خارج آتا یوردو تبریزده قاپیسینى اؤزونون ايفاده ائتدیگی کیمی، "آلاهدان غیری-هامیا باغلایر. تبریزده" حیدربابایا سالام "پوئماسی نین ایی حیصه سینی آیری روح، آیری احوال-روحییه و آیری بیاناتلارلا یازیر. او، بیر داها حیدربابایا گئده رک کئنده کند اوشاقلاری نین یئرینی بوش، بوراداکى او اسکی بیلدیگی اینسانلارین گئدر-گلمز یوللارا گئتدیگینی گؤرور، کؤهنه خاطیره لر چؤزله نیب دیل آچیر: "آهیلاری یئتمیش کفن چورودن، جاهیلرینی دنیا قه می کیریدن "حیدربابایا مورجیتل:

حیدربابا، سنی وطن یلمیشدیم،
 وطن دئییب باش گؤتوروب گلمیشدیم.
 سنی گؤروب گؤز یاشیمی سیلمیشدیم،
 حالبوکی، لاپ قملی قوربت سندیمیش،
 قارا زیندان، آجی شربت سندیمیش
 دئیر.

عزیزه خانیمین وفاتیندان سونرا قیز اؤولادلارینی دا ایتیرن شهریار "بیر اوشاقلیقدا خوش اولدوم، او دا یئل کیمی قاجدی "دئییب عؤمرونون باشیلالی گونلرینی یاشاییر. اؤزو ده دئیر کی، هر بیر شاه اثریمی یازارکن عوضینده سئویملی ایستکلیلریمی ایتیرمیشم." حیدربابا

ايله ييب وئردى خالقينا. آذربايجان اولماسايدى، ايران اولمازدى. آذربايجان اولماسايدى ايراندا مشرويه اولمازدى. آذربايجان اولماسايدى، ايراندا دينى-ايسلام اولمازدى. ايران بير پشكردير، بو پشكرين كله سى، باشى آذربايجاندير. ستار خان كيم ايدى؟ آذربايجانلارين عزيزى، رشيدى، سردارى. "هئچ زامان ايسته مزديم كى، داخلى اينقلاب دوشسون". دانيشقلاريندان آيرى-آيرى آلينميش بو فيكرلر شهريارين ميللى روحونو ايفاده ائتمكده دير.

شهريارين ايبى ديسكدن عيبارت اولان و آپاريجي نين ايفاده ائتديگى كيمي ۱۰ ايل عرضينده قيدى آلينميش هر ايكى ديسكده شاعيرين اؤز سسى ايله اوخودوغو "حيدر بابا سالام"، "صندييه"، "آذان سسى"، "گنتمه، ترسا قيزى"، "دئيشم"، "ايلميسن"، "يثرى بوش" شعرلرينى شهريار سليس آنا ديلينده سؤيله ميشدير. بو كاسسئت "عمرومون آخيريدى، قوى سس قالسين" دئيه رك اورگيكدن كنچلري سؤيله ين شاعيرين تاريخى بير سس ياديگاريدير.

۱۹۸۸-جى ايلده دونياسيني ديشن محمدحسين شهريار اؤز وصيتينه گؤره تبريزين سورخاب محله سينده "مقبرئى-شوعاعرا" "قبرستانليغيندا" دفن ائديلميشدير.

قئيد: ۲۰۰۶-جى ايلده تبريزده شهريارين يوبيلئى تدبيرلرينده ايشتيراك ائتديگيمگونلرين بيرينده عزيز شهريارين قبريني زيارت ائتمك منه ده نصيب اولدو.

ايكى حيصه دن عيبارت اولان "حيدر بابا سالام" پوئماسى بوتؤولو كده او قدر ساده، اصيل، نجيب بير آذربايجان ديلينده يازيلميشدير كى، شهريارين اؤزو اعتراف ائدير كى، اونو فارس ديلينه ترجمه ائتمك مومكون اولمور. شهريارونو دا قئيد ائدير كى، فارس شاعيرلى اونو اوخوماق اوچون آذربايجان ديليني اؤيرنمه يه چاليشيرديلار. عؤمرونون تخمين سون قيرخ ايليني تبريزده ياشايان شهريار آرازين او تايى اولان شيمالى آذربايجان شاعيرلى ايله شعرلشه رك آذربايجان ديلينده يازديغي شعرلى ايله "حسرت ادبياتى" نى يازماغا باشلاير.

شهريارين سسى اولان ديسكده جنوبى آذربايجانين بؤيوك ميللى شاعيري صنده آذربايجان ديلينده حصر ائتديگى "صندييه" پوئماسيني دا اوخويار و صنده موراجيعتله:

درديميز سانما كى، بير تبريزو تئهراندير، عزيزيم، يا كى، بيز توركه جهنم اولان ايراندير، عزيزيم.

۵امما مندن سارى سن آرخاين اول، شانلى سدنديم،

دلى جئيرالى جهنديم.

من داها عرش اعلا كؤلگه سى تك باشدا تاجيم وار،

الده فيرونا قنيم بير آغاجيم وار.

۵باشدا سينماز سپريم، الدهه كوتلمز قيليجيم وار

دئير و آذربايجان حاقيندا "بيزيم ايفتيخاريميز بودور

كى، آذربايجانلييق. آذربايجان ميلتى اؤلمزدير. اؤلمز

بير ميللتين مگر قاباغيني آلا بيلرلر؟ ۵۰ ايل قاباغيني

آلديلار. يننه شيشدى، "حيدر بابا"، "صندييه كيمي

نهنگلر ياراتدى. بونلار محو اولماز. من ايراني

مولكى-آذربايجان بيليرم. شاه اسماعيل ايراني مملكت

مطالعه تطبیقی جایگاه انسان در اندیشه‌های منصور بن حلاج، عمادالدین نسیمی و فریدریش نیچه با تأکید بر سیر فکری عمادالدین نسیمی و گریزی بر آرای کارل مارکس

محمدعلی رضائی شریف پروفیسور وقار احمد

مقدمه

ادبیات به اعتبار اختصاص به نوع انسان و به خاطر پیوند و خویشاوندی با اندیشه، به هیچ عنوان از فلسفه و تفکرات فلسفی برکنار نبوده است بطوریکه حتی می‌توان فلسفه را رهبر معنوی ادبیات قلمداد کرد، فلسفه در مفهوم عام به معنای حرکت ذهن به سمت کشف و گشایش اسرار هستی و به پرسش گرفتن آن مجموعه است، بنا بر این تعریف می‌توان در هم تنیدگی و ارتباط درونی تنگاتنگی میان کثیری از آثار ادبی به‌جا مانده با فلسفه را مشاهده و کشف کرد (خجسته و فسائی، ۱۳۹۴: ص ۱۸۰).

یکی از روش‌های تحقیق در حوزه علوم انسانی، روش مطالعه تطبیقی است. اصولاً تطبیق جایگاهی محوری در اندیشه بشری دارد و هسته روش‌شناختی روش علمی نیز هست. مطالعه تطبیقی عبارت است از نوعی روش بررسی که پدیده‌ها را در کنار هم می‌نهد و به منظور یافتن نقاط افتراق و اشتراک آنها را تجزیه و تحلیل می‌کند. نوشتار پیش‌رو به روش تطبیقی بر آن است به بررسی جایگاه انسان در اندیشه‌های منصور بن حلاج، عمادالدین نسیمی و

فریدریش نیچه با تأکید بر سیر فکری عمادالدین نسیمی و گریزی بر آراء کارل مارکس داشته باشد. نوشتار حاضر با شفاف‌سازی مسیر سه مکتب فکری، فلسفی و عرفانی است که بررسی آراء و اندیشه‌های هر سه مکتب که در میان تفاسیر و تعبیر مختلف و متفاوت، چهره‌ای رازآلود یافته است، احتیاطی کامل و تحلیلی تهی از هرگونه غرض می‌طلبد که امید است توانسته باشیم از عهده چنین مسئولیتی آمده باشیم. اهمیت اصلی پرداختن به موضوع حاضر، اولاً تطبیق تفکرات شرق و غرب بوده و ثانیاً وجود خلاء در پژوهش‌های پیشین در رابطه با معرفی و بررسی مقام فلسفی نسیمی بخصوص در تحقیقاتی که در ایران انجام یافته است و عمده‌تاً این شخصیت فقط جایگاه ادبی یافته است می‌باشد و به نظر می‌رسد انتخاب روش و موضوع نوشتار حاضر دارای جنبه نوآوری باشد.

شخصیت شناسی

در این بخش ورود کوتاهی به معرفی شخصیت‌های کلیدی پژوهش خواهیم داشت.

منصور بن حلاج

حسین‌ابن‌منصور حلاج، عارف معروف قرن سوم هجری از پیروان مکتب سکر که از طریق سفر و مهاجرت افکار خویش را ترویج می‌داد (یاحقی، ۱۳۸۹: ص ۳۱۴). حلاج یکی از شخصیت‌های برجسته عرصه عرفان و تصوف در قرن دوم و اوایل قرن سوم هجری است که بیان جنجال برانگیزترین شطحیات توسط او، معمای اقوال و حالات وی را چه در زمان خویش و چه در زمان پس از خود، برای عده بی‌شماری، همچنان لاینحل باقی گذاشته است (ابراهیمی دینانی و جلالی‌پندری، ۱۳۸۹:

عقایدی شبیه حروفیه دارند. دیوان نسیمی را از کتاب‌های مقدس خود بدانند(رمضانی، محمدزاده، عبادی، ۱۳۹۲: ص ۱۲۰).

حروفیه یکی از فرقه‌های تاویل محور پس از حمله مغول است که پیروان آن، شیوه تاویل را از اسماعیلیه آموخته بودند. حروفیان خودشان را اهل تاویل و اهل باطن می‌نامیدند. آنان انسان‌گرایانی بودند که همه چیز را به نفع انسان تاویل می‌کردند. عرفان حروفیان و نسیمی مبتنی بر یک رکن اساسی است و آن، انسان و شناخت نیروهای خلاق اوست. بر اساس دیدگاه حروفیان، انسان نمونه کامل خدا و خلیفه او در زمین و بیش از همه موجودات تجلی‌گاه پروردگار عالم است(تدین نجف‌آبادی، رضانی: ص ۱۰۶).

فریدریش نیچه

فریدریش نیچه در ۱۵ اکتبر سال ۱۸۴۴ در شهری کوچک در آلمان به دنیا آمد. پدر او در جوانی درگذشت. او پس از تحصیل زبان‌شناسی و الهیات در رشته زبان‌شناسی دکترا گرفت و در سن ۲۴ سالگی استاد دانشگاه در شهر بازل سوئیس شد. نیچه داوطلبانه در جنگ آلمان با فرانسه شرکت کرد. در جبهه مریض شد و از آن پس کمابیش مریض ماند و مجبور شد در سال ۱۸۷۹ (۳۴ سالگی) کار تدریس را پایان دهد. آن‌گاه به مدت ده سال تماماً به تفحص فلسفی پرداخت، تا آنکه در سال ۱۸۸۹ (۴۴ سالگی) کاملاً از کار افتاد و در سال ۱۹۰۰ (در سن ۵۵ سالگی) در وایمار آلمان درگذشت. درباره آثار نیچه اختلافات زیادی در میان منتقدان وجود دارد. برخی او را فیلسوفی بزرگ و دیگران او را شاعری دیوانه قلمداد کرده‌اند(جفرودی، ۱۳۹۱: ص ۶۹).

به نقل از لئواستراوس، نیچه در فلسفه سیاسی موج سوم و آخر را برداشته است.(موج اول به وسیله

ص ۶). حلاج در تاریخ اسلام در آثار سخن‌سرایان عرب، ایرانی، ترک، هندی و مالزیایی، نماینده راستین عاشق کاملی است که به خاطر فریاد "اناالحق"ی که در حال سکر برآورد، به دار آویخته شد(ماسینیون^۳، ۱۳۸۳: ص ۱۷). دلیل مورد توجه قرار گرفتن حلاج در دوره معاصر، ادبیات، ویژگی‌های داستانی، مفهوم آزادی و کهن‌الگوی ایثار در این شخصیت است(حسن زاده نیری، جمشیدی، ۱۳۹۴: ص ۸۰).

در سال ۲۹۷ ه، ابن‌داوود حاکم وقت بغداد حکم تکفیر حلاج را صادر و در سال ۳۰۱ ه علی‌بن عیسی، وزیر وقت عباسی که فرد متعصبی بود، او را بازداشت و زندانی کرد. وی هشت سال در زندان ماند و سرانجام در سال ۳۰۹ ه در زمان وزارت حامدبن عباس محاکمه و اعدام شد(جعفری، ۱۳۸۹: ص ۱۶). مرگ حلاج، رویدادی است که شاعران عارف مشرب مسلمان، از ابوسعید ابی‌الخیر گرفته تا حافظ، مکرر در مکرر آن را گزارش کرده‌اند. شاعر، عطار نیز دو روایت زنده با زیبایی هر چه هیجان‌انگیزتر، از این مرگ و نمایش تراژیک آن به‌جا نهاده است. این آثار دارای شالوده تاریخی‌اند. شهادت حلاج به‌واقع روی داده است و مدارکی از آن در دست هست(ماسینیون، ۱۹۰۹: ص ۱۲۷).

عمادالدین نسیمی

عمادالدین نسیمی(۸۲۱-۷۷۲ ه ق) شاعر و متفکر حروفی مذهب در قرن نهم هجری است. وی به ترکی و فارسی و عربی شعر سروده است (نسیمی، ۱۳۸۷: ص ۳). شعر عمادالدین نسیمی تنها شعر موفق از فرقه حروفیه است بطوریکه وی در سروده‌های خویش توانسته است اندیشه‌های حروفیه را به خوبی در قالب شعر بیان کند و همین امر سبب شده است برخی همچون بکتاشیه و کاکائیه که

³ - Massinon, Luei

محاكمه‌ای به جرم کفرگویی به مرگ محکوم شد و به فجیع‌ترین شکل ممکن به قتل رسید(دیری، آشوری، ۱۳۹۳: ص ۳۶).

انسان در اندیشه عمادالدین نسیمی

همان‌طور که قبلاً قید گردید نسیمی توانسته است اندیشه‌های حروفیه را به خوبی در قالب شعر بیان کند و لذا عقاید حروفیه را این‌چنین معرفی می‌کند که صورت انسان تجلی‌گاه آیات قرآنی است و این مهم‌ترین هدف حروفیه است که با دادن نوعی قداست و اولوهیت به چهره انسان کوشیده است تا حقوق ذاتی او را مقدس معرفی کرده و از تجاوز مصون بدارد جهت ذکر نمونه این عقاید، حروفیان اعتقاد دارند چون انسان عالم صغیر است، پس کتاب الهی خود اوست و لذا انسان هم‌سنگ قرآن است(تدین نجف‌آبادی، رضانی، ۱۳۹۰: ص ۱۰۷). اما آنچه بیان شد نسیمی را جز مبلغی خبره نمی‌شناساند و از این پس است که مسیر فکری او آغاز می‌شود و جایگاه او را به مراتب مرتفع می‌کند و آن مسیر فکری به زیبایی و صراحت تمام در شعری که به زبان ترکی آذربایجانی است هویدا می‌گردد که در ادامه به تحلیل بیت‌هایی از آن شعر می‌پردازیم.

Məndə sığar iki cəhan, mən bu cəhanə sığmazam,
Güvhəri-laməkan mənəm, gənə məkənə sığmazam!

گوهر لامکان منم

Surətə baxım ə'niyi surət ictimadə tanı kim,
Cism ilə can mənəm vəli, cism ilə canə sığmazam!

به جسم و جام نمی‌گنجم

Can ilə həm cahan mənəm, dəhr ilə həm zaman mənəm,
Gür bu lətifəyi ki, mən dəhrə zamanə sığmazam!

این لطیفه را ببین، که به دهر و زمان نمی‌گنجم(لازمان)

Kimsə gəman zənn ilə olmadı həqq ilə biliş,
Həqqi bilən bilər ki, mən zənn gəmanə sığmazam!

کسانی که از حقیقت آگاهی دارند می‌دانند که من به حدس و گمان نمی‌گنجم

Zərrə mənəm, gənəş mənəm, şəms ilə həm qəmə mənəm,
Ruhi-rəvan bağışlaram, ruhi-rəvanə sığmazam!

روح و روان می‌بخشم و به روح و روان نمی‌گنجم

ماکیاول و موج دوم به وسیله روسو ایجاد شد). او از پایه گزاران و شخصیت‌های مشهور مکتب اگزیستانسیالیسم محسوب شده و هر چند او را الحادی نامیده‌اند، ولی نمی‌توان او را یکسره الحادی نامید. جمله مشهور وی این است که خدا مرده است، یعنی خداوند از صحنه جان و روح آدمیان غایب است و زمانه اقتضا ندارد که مردم خدا را بپرستند.(منصورنژاد، ۱۳۸۳: ص ۱۳۹)

انسان در اندیشه منصوربن حلاج

منصور حلاج که در سفرهای دائمی خود به تدریج به جریان تصوف گروید و در بیست سالگی از دست عمروبن عثمان مکی خرقه تصوف پوشید و خود پیر طریقت شد(ماسینسون، ۱۳۸۱: ص ۲۲)، سنگین ترین راه عبادت را در پیش گرفت و در موارد شرعی بنا به شیوه تلفیق همیشه راه دشوارتر را برمی‌گزید. از آنجا که حلاج در آیین تصوف خویش به شیوه شخصی عمل می‌کرد و با زبان رمز و شطح احوال باطنی خود را برملا می‌ساخت. به زودی زمینه نارضایتی بزرگان تصوف را فراهم کرد. حلاج همچنان بر شیوه و آیین خود پای فشرد و از تصوف و آداب و رسوم آن که مخالفانش او را به خاطر عدم رعایت آن آداب مورد طعن و ملامت قرار داده بودند به شدت ملول گشت، خرقه صوفی را از تن بیرون کرد و بدین‌گونه خود را از تقید به آداب و رسوم صوفیه آزاد خواند. این اقدام قطع ارتباط با تصوف نبود، بلکه نوعی گرایش به شیوه اهل ملامت بود(زرین‌کوب، ۱۳۸۱: ص ۲۶۸) که به شعار معروفش اناالحق انجامید و بنا به نظر میرفطروس این مرحله‌ای از تعالی حلاج بود که با عروج از مرحله عرفان و دین، مسیر تازه‌ای را گشود و تا جایی پیش رفت که به طغیان علیه حق تعالی دست زد و با لگدکوب کردن مقوله‌های خدایی به خودآیی رسید(میرفطروس، ۱۳۴۹: ۱۵۵) و نهایتاً طی

متن اصلی شعر برگرفته شده از: (نسیمی، ۱۹۸۷: ص ۱۴۸-۱۵۱)

ابیات فوق نمایانگر تفکر نسیمی است که ایشان را از حروفیان متمایز می‌سازد. در ابیات یک، دو و سه به صراحت ذکر شده است که من صاحب صفات لامکان و لازمان هستم، حال تاملی می‌کنیم در این صفات.

تفکر شیعی بر این بنا است که وجود خداوند چنان وسیع و گسترده است که همه جا حاضر و ناظر می‌باشد، در عین حال محل و مکانی برای او نیست و این تعبیر که ((به هر سو رو کنید خدا آنجا است)) تعبیر زنده و روشن و جالبی برای لامکان بودن خدا است. همه مکان‌ها و زمان‌ها برای او یکسان است. و از آیه بیست و چهار سوره انفال ((وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ)) چنین تفسیر می‌شود که خداوند به اندازه‌ای به انسان نزدیک است که میان انسان و قلب او حایل می‌شود و این کنایه از نهایت نزدیکی خداوند به همه بندگان است چرا که اگر مرکز وجود انسان را قلب او حساب کنیم هیچ چیز نزدیک‌تر به آن از شاهرگ قلب نیست حال خداوند می‌فرمایند ما به انسان از این هم نزدیک‌تر هستیم، بنابراین این آیه مساله لامکان بودن خداوند را به عالی‌ترین وجه ترسیم کرده است زیرا می‌فرماید او به هر انسانی از رگ قلبش نزدیک‌تر است پس او همه جا حضور دارد، حتی در درون جان و قلب ما مسلماً چنین کسی ماورای زمان و مکان است زیرا شیء واحد نمی‌تواند در آن واحد در مکان‌های متعدد باشد. (مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۲: صص ۲۷۲-۲۸۰)

حال نسیمی به مرحله‌ای می‌رسد که خود را هم تراز با خداوند می‌بیند یا خود را همان خداوند می‌پندارد چرا که خود را مشترک در صفات خداوند می‌داند.

و در بیت سوم نگرش اطرافیان را آشکار می‌کند که این ادعا برایشان در حد مزاح و لطیفه می‌تواند باشد و این روشنی و آگاهی و اشرافیت نسیمی به نگرش اطرافیان در مورد خود است چراکه واکنش اطرافیان در مقابل او، شناخت درست او از اطرافیان را کاملاً به عینه کرد چرا که در مدت کوتاهی بر سر ناتاملی‌ها و ناتاملی‌های آنها با دست آنها آویخته شد.

به نظر می‌رسد مسیری که نسیمی آغاز کرده است بدانجا ختم نمی‌شود و به دنبال تعالی‌تر شدن است چرا که در بیت چهار بیان می‌دارد ((روح و روان می‌بخشم و به روح و روان نمی‌گنجم)) در اینجا جا دارد به تاملی در واژگان بخشش و روح داشته باشیم.

بخشش: بخشش به معنی دادن نعمت (گودرزی نژاد، ۱۳۸۹، ص ۱۲۶) از جمله صفاتی که در قرآن کریم به خداوند نسبت داده شده و حاکی از مهربانی و بخشنده‌گی خداوند می‌باشد و عبارتند از الرحمن (اسراء: ۱۱۰)، الرحیم (نحل: ۱۱۹)، ودود (هود: ۹۰)، غفار (نوح: ۱۰)، کریم (انفطار: ۶)، رؤوف (حدید: ۹)، حلیم (اسراء: ۴۴)، وهاب (آل عمران: ۸) و ...

حضرت علی (ع) خداوند را با همین صفت چنین ستایش می‌کند: ((ستایش خداوندی را سزااست که احسان فراوانش بر آفریده‌ها گسترده و دست کرم برای بخشش گشوده است)) (خطبه ۱۰۰، فراز ۱، ترجمه دشتی) و یا فرموده اند: ((اوست بخشنده انواع نعمت‌ها)) (خطبه ۹۱، فراز ۲)

روح: علامه طباطبایی معتقد است روح در قرآن در همه موارد به معنای حقیقی به کار رفته است. و به-طور کلی دو نوع مصداق برای روح قایل است؛ روح مطلق و روح مقید. روح مقید دارای مصادیقی است مانند روح انسان، روح فرشته و... علامه نسبت بین

به خوبی می‌توان به جایگاه دین و مذهب در باورهای مارکس، پی برد. او دین را اولاً زاییده و هم و خیال انسان می‌داندست و ثانیاً اصرار داشت که دین و مذهب، انسان را از خودِ انسانی دور می‌کند و اصطلاحاً باعث از خودبیگانگی انسان می‌شود. (منتظری و نژادان، ۱۳۹۳: ۱۳۳؛ به نقل از رحیمی، ۱۳۸۳: ۷۶).

انسان در اندیشه فریدریش نیچه

نظریه ابرمرد نیچه، عصاره تفکر فلسفی اوست. وی می‌کوشد با نقد فلسفه‌های پیش از خود، بستر لازم را از جهت ساختن انسان موردنظر خویش، یعنی همان «ابرمرد» فراهم کند. ابرمرد فارغ از هر امر درونه، حقیقت بیرونی‌ای است که هر لحظه و در تماس با سطح خلق می‌شود. ابرمرد «نماد گویای آن است که هیچ چیز از قبل نوشته و مکتوب نشده است و هیچ چیز خاتمه نیافته است» (دبنوا، ۱۳۸۴، ص ۱۶۷). ابرمرد در نگاه نیچه در نتیجه فرو رفتن به حیوانیت و سپس فرارفتن از انسانیت حاصل می‌شود. اما شکل‌گیری ابرمرد حاصل نوع خاص نگاه انسان به خدا، جهان و خود است. به باور نیچه، بیش از دو هزار سال است که انسان غربی افسون آن چیزی شده است که او آن را «فرهنگ مسیحی-اخلاقی» می‌نامد؛ فرهنگی که بر بدنام کردن وجود زمینی و جسمانی انسان متکی است (پیرسون، ۱۳۷۵، ص ۴۴). وی بر این نکته تأکید می‌کند که زرتشت می‌خواهد ابر انسان را در همین زمین و برای ایجاد زندگی پرنشاط در آن تربیت کند (همان، ص ۱۵۴). چنین انسانی آمال خود را در زمین جستجو می‌کند و خدا را از باور خویش محو می‌کند. به همین جهت، نیچه سرسختانه با دین مسیح و اندیشه‌های الهی و ماورایی می‌ستیزد و آموزه‌هایی خارج از محدوده زمین را مانع رشد و پیشرفت انسان می‌داند و آنها را توهم و خیال‌بافی می‌پندارد

روح مقید و روح مطلق را نسبت سایه به صاحب سایه می‌داند. ایشان تصریح می‌کنند که روح موجود در نباتات، روح دمیده شده در انسان، روح تأیید کننده مؤمن، روح تأیید کننده پیامبران، روح متعلق به فرشتگان همگی از افاضه‌های روح مطلق است. روح الهی می‌تواند چنان در انسان تجلی یابد که او با دم خود مرده‌ای را زنده کند و هیکل گلین پرنده‌ای را به پرنده واقعی تبدیل کند. در میان پیامبران الهی، عیسی علیه‌السلام ارتباط خاصی با روح مطلق داشته است. و بنابراین علامه طباطبایی منسجم‌ترین تفسیر را از «روح در قرآن» بیان کرده است. این مفسر بزرگ بر آن است که روح در قرآن به آفریده‌ای آسمانی اطلاق شده که نقش آن حیات آفرینی است؛ هر جا از حیات و آثار آن نشانی هست، این نشان، نشانگر وجود مرتبه‌ای از روح است. روح موجود در فرشتگان، انسانها، حیوانات و نباتات همگی از افاضات روح مطلق است. (شاکر، ۱۳۷۸: ص ۶-۱۷).

با توجه به آنچه گفته شد نسیمی تا آنجا عروج می‌کند که خود را فراتر از روح (تعالی) بلکه خالق روح (تعالی‌تر) یا همان خالق حقیقت انسان (اصطلاح روح در علم کلام) می‌داند. که این اندیشه را می‌توان با اندیشه کارل مارکس (در مورد دین) هم-سنگ دانست. چرا که مذهب، از نگاه مارکس، صرفاً یکی از تجلیات زندگی اجتماعی است، نه ریشه آن. او همواره می‌گفت مذهب تحقق خیالی بشر است. او با استناد به نگاه فوئرباخ، مذهب را ساخته و پرداخته خیال انسان، برای نزدیک شدن به آنچه انسان آن را خدا می‌داند، لحاظ می‌کرد. از همین نکته مهم، او به مفهوم از خودبیگانگی انسان رسید. مارکس معتقد بود از خودبیگانگی، بندگی انسان در پیشگاه فرآورده‌های خود اوست که صورت چیزهای مستقل را به خود گرفته‌اند. با این نگاه،

او می‌پندارد (نیچه، ۱۳۸۹: ص ۱۸۴) همان‌طور که کارل مارکس دین را افیون توده‌ها می‌داند.

جمع بندی

در پژوهش حاضر سیر فکری سه شخصیت تاثیرگذار جداگانه بررسی شد و حال به دنبال افتراق و اشتراکات آن هستیم. منصور حلاج که به اهل طریقت گروید ناگهان پیر طریقت شد و سرانجام خود بنیان‌گذار طریقتی شد که از آن طریقت کاملاً جدا بود. اشعار وی ندای انال‌الحق بود و از خدایی به خودآیی رسید.

عمادالدین نسیمی به مانند منصور حلاج در مکتبی که بدان پایبند بود جدا شد و خود بنیان‌گذار مکتبی شد. نسیمی خود را هم سنگ منصور حلاج با اشعار لامکان و لازمان خود را تا مرتبه تعالی بالا کشید. ولی این پرواز ادامه یافت تا اینکه از سرحد حلاج جدا شد بطوریکه خود را از تعالی (روح) به تعالی تر (خالق روح یا همان خالق حقیقت انسان) کشید. که این همان سرحدی است که فوئرباخ قبول دارد و مذهب را ساخته و پرداخته خیال انسان می‌داند و کارل مارکس می‌پندارد که دین زاییده خیال انسان است.

همان‌طور که نسیمی انسان (خود) را از تعالی بالاتر کشید، نیچه نیز چون او تولد ابر مرد را با نفی تعالی وعده داد و خدا را زاییده ترس انسان دانست و همسنگ شعار معروف مارکس دین افیون توده هاست گردید.

در آنچه بیان شد افتراق حاکم ما بین سیر فکری نسیمی و نیچه (رسیدن به مرحله تعالی‌تر) با حلاج (ماندن در مرحله تعالی) بود، اما اشتراک حاصل از سیر تفکری هر سه شخصیت را می‌توان بدین‌صورت تبیین کرد که هر سه مکتب فکری به نحوی به یک مکتب فکری منتهی می‌گردند و آن مکتب اگزیستانسیالیست (نگرشی که انسان به عنوان یک موجود خودآگاه و موجودی که از خودش به طور روشن و بی‌واسطه آگاهی دارد) می‌باشد.

چکیده

مطالعه حاضر با هدف بررسی جایگاه انسان در اندیشه‌های منصوربن‌حلاج، عمادالدین نسیمی و فریدریش نیچه با گریزی بر نگرش کارل مارکس به روش تطبیقی با تبیین افتراق و اشتراکات حاکم انجام شد حاصل پژوهش بیان می‌دارد که افتراق حاکم بین مسیر فکری نسیمی و نیچه با حلاج در این می‌باشد که نسیمی و نیچه از مرحله تعالی که حلاج تا بدان‌جا عروج کرده بود به مراحل متعالی‌تر برسند.

(نیچه، ۱۳۵۲، ص ۹۹). نیچه دو اعتراض عمده به دین مسیح دارد: اول اینکه مسیحیت حیات آدمی را در این دنیا خوار و حقیر می‌شمارد؛ نیچه معتقد است مسیحیت انسان را در روح خلاصه می‌کند و اراده را از وی سلب می‌نماید و به انسان اجازه نمی‌دهد حواس خود را در زمین متمرکز کند (همان، ص ۴۱). نیچه از زبان زرتشت، آنان را که رستگاری را در دنیایی دیگر می‌جویند، محکوم به شکست می‌داند؛ درحالی‌که به نظر او خستگی، رنج و ناتوانی انسان و ناامیدی او از زمین سبب شده تا آخرت و همه خدایان را بیافریند. به همین جهت، زرتشت از انسان‌ها دعوت می‌کند که تنها به تن و انسان فکر کنند: «به من؛ این من ارزش‌گذار و خواستار، که سنج و منشأ همه چیز است». پس همه چیز در تن خلاصه می‌شود و تن از معنای زمین سخن می‌گوید (نیچه، ۱۳۶۲، ص ۴۷-۴۲). دوم اینکه انسان را فرمانبردار و زیردست خدا می‌داند (استرن، ۱۳۷۳، ۱۵۰-۱۴۱). به اعتقاد وی، این مسئله مانع از شکل‌گیری ابرمرد می‌شود. از نگاه او هرآنچه مانع شکل‌گیری ابرمرد می‌شود، باید نابود گردد؛ چه خدا باشد (نیچه، ۱۳۵۲، ص ۹۹)، چه کشیشان باشند که در جامه ابرمرد خود را جا زده‌اند (همان، ۳۳). به بیانی دیگر از اندیشه‌های اصلی نیچه، خداناباوری و دشمنی با مفهوم خداست، او بر آن است که ابرمرد، تنها در صورت انکار خدا و پس از آن اسن که امکان تولد می‌یابد (پیرسون، ۱۳۷۵: ص ۱۵۱) بطور کلی نیچه خدا را وهم و زاییده ترس می‌داند (نیچه، ۱۳۷۷، ص ۳۹). از نظر او با مرگ خدا امکانات برای آزادی بشر گشوده می‌شود و می‌گوید که اگر انسان نیروی خود را مصروف خیالات پس از مرگ نکند نمی‌تواند از تمامی استعدادهای خود در این جهان استفاده کند (میرسپاسی، ۱۳۸۴: ص ۲۳۹). نیچه، خدا آگاهی را زاییده ترس انسان و مسکنی موقتی برای دردهای

اما اشتراک حاصل از سیر تفکری هر سه شخصیت را می توان بدین گونه تبیین کرد که تفکرات هر سه مکتب به نحوی به یک مکتب فکری منتهی می گردند و آن مکتب اگزیستانسیالیست است.

کلمات کلیدی: حلاج ت نسیمی ت نیچه - اگزیستانسیالیست

Abstract

This study aims to investigate human position in thoughts of Mansur ben Hallaj, Emadeddin Nasimi and Fredrick Nietzsche with a passage in attitude of Karl Marx by a comparative method by explaining governed differences and unities. Results of the research indicate that the difference governed among thought trend of Nasimi and Nietzsche with Hallaj is in this that Nasimi and Nietzsche reach to higher steps from high step to which Hallaj has ascended but the unity obtained from thought trend of three personalities can be explained in this way that thoughts of each of three schools end to a thought school in a certain manner and that school is called existentialism.

Key words: Hallaj, Nasimi, Nietzsche, existentialism

منابع

✽قرآن مجید- ✽نهج البلاغه

۱. ابراهیمی دینانی، آرزو؛ جلالی پندری، یدالله، (۱۳۸۹)، *بنیانگذار وحدت وجود، حلاج یا ابن عربی*، مطالعات عرفانی (مجله علمی پژوهشی) دانشکده علوم انسانی دانشگاه کاشان، شماره یازدهم، ۴۴-۵۰.
۲. پیروسن، کیت انسل، (۱۳۷۵)، *هیچ انگار تمام عیار (مقدمه ای بر اندیشه سیاسی نیچه)*، ترجمه محسن حکیمی، تهران: خجسته.
۳. تدین نجف آبادی، مهدی؛ رضانی علی، ۱۳۹۰، *چهره انسان، تجلی گاه قرآن در نزد سیدعمادالدین نسیمی*، فصلنامه ادبیات عرفانی و اسطوره شناختی، س ۷، ۲۴، ۱۰۶-۱۲۷.
۴. جعفری، محمدعسی، (۱۳۸۹)، *حلاج در زبان روایت، معارف عقلی*، سال پنجم، شماره دوم، پیاپی ۱۶، ۷-۳۶.
۵. جعفرودی، مازیار، (۱۳۹۱)، *مروری بر آراء و آثار فریدریش نیچه*، فیلسوف آیندگان، کتاب ماه فلسفه، شماره ۵۶، ۶۹-۷۹.
- حسن زاده نیری، محمدحسن؛ جمشیدی، رضا، (۱۳۹۴)، *کهن الگوی ایثار با نگاهی به حلاج در اشعار شفیعی کدکنی و آدونیس*، فصل نامه علمی پژوهشی پژوهش های ادبیات تطبیقی، دوره ۳، شماره ۱، ۷۹-۱۰۰.
۶. خجسته، فرامرز؛ فسانی، جعفر، (۱۳۹۴)، *چوبک و اندیشه وجودی*، ادب پژوهی، شماره سی و چهارم، زمستان، ۱۷۹-۲۰۵.

۷. دینوا، آلن، (۱۳۸۴) ابرانسان نیچه، ترجمه حامد فولادوند، *مجموعه مقالات در شناخت نیچه*، تهران: کتاب نادر.

۸. دشتی، محمد، (۱۳۸۴)، *ترجمه نهج البلاغه*، قم، انتشارات سبط النبی.

۹. دیری، حسین؛ آشوری، محمدتقی، (۱۳۹۳)، *بررسی نگاره بر دار کردن منصور حلاج با رویکرد شمایل شناسانه در نسخه ای از مجالس العشاق شیراز عهد صفوی*، فصل نامه علمی پژوهشی دانشگاه با هنر، نامه هنرهای تجسمی و کاربردی، ش ۱۴، ۳۳-۴۸.

۱۰. رضانی، علی؛ محمدزاده، مریم؛ عبادی، رسول، (۱۳۹۱)، *انسان از دیدگاه سیدعمادالدین نسیمی*، فصلنامه تخصصی عرفان اسلامی، سال دهم، شماره ۳۷، ۸. زرین کوب، عبدالحسین، (۱۳۸۹)، *شعله طور: درباره زندگی و اندیشه حلاج*، سخن، تهران.

۹. شاکر، محمدکاظم، (۱۳۷۸)، *تفسیری از روح*، مجله پژوهش های کلامی، شماره ۲، ۶-۲۱.

۱۰. گودرزی لمراسکی، حسن، (۱۳۹۱)، *شخصیت پردازی در نمایشنامه سوگندنامه حلاج*، فصلنامه علمی پژوهشی نقد ادب معاصر عربی، سال دوم، شماره دوم، صص. ۲۲.

۱۱. ماسینیون، لونی، (۱۳۸۱)، *قوس زندگی منصور حلاج*، ترجمه عبدالغفور روان فرهادی، ناشر: محمدابراهیم شریعتی افغانستانی، تهران.

۱۲. ماسینیون، لونی، (۱۳۸۳)، *مصایب حلاج*، ترجمه ضیاء الدین دهشیری، تهران، جامی.

۱۳. مکارم شیرازی، ناصر و همکاران، (۱۳۷۷)، *پیام قرآن (تفسیر نمونه موضوعی)*، جلد چهارم، چاپ پنجم، ناشر دارالکتب الاسلامیه تهران، قم.

۱۴. منتظری، سید سعیدرضا؛ نژادان، جاسم علی، (۱۳۹۳)، *بررسی تطبیقی افکار و اندیشه های مزدک و کارل مارکس*، مجله هفت آسمان، شماره ۶۱-۶۲، ۱۲۵-۱۵۴.

۱۵. منصورنژاد، محمد، (۱۳۸۳)، *نیچه و نظریه اراده معطوف به قدرت*، از نگاه استاد شهید مطهری، نامه فرهنگ، شماره ۵۳، ۱۳۸-۱۴۵.

۱۶. میرسپاسی، علی، (۱۳۸۴)، *تاملی در مدرنیته ایرانی*، تهران، طرح نو.

۱۷. میرفطروس، علی، (۱۳۴۹)، *حلاج*، چ دوم، انتشارات کار، بی جا.

۱۸. نسیمی، سیدعمادالدین، (۱۳۸۷)، *دیوان اشعار ترکی سیدعمادالدین نسیمی*، مقدمه، تصحیح و تحشیه: حسین محمدزاده صدیق، تبریز، انتشارات اختر، چاپ اول.

۱۹. نسیمی، مولانا سید عمادالدین، (۱۹۸۷)، *دیوان عراق*، باکو.

۲۰. نیچه، فریدریش، (۱۳۵۲)، *دجال*، ترجمه عبدالعلی دستغیب، تهران: آگاه.

۲۱. نیچه، فریدریش، (۱۳۶۲)، *چنین گفت زرتشت*، ترجمه داریوش آشوری، تهران: آگاه.

۲۲. نیچه، فریدریش، (۱۳۷۷)، *تبارشناسی اخلاق*، ترجمه داریوش آشوری، تهران، نشر آگاه.

۲۳. نیچه، فریدریش، (۱۳۸۹)، *انسانی، زیاده انسانی*، ترجمه ابوتراب سهراب و محمد محقق نیشاپوری، تهران، مرکز.

۲۴. یاحقی، محمدجعفر (۱۳۸۹)، *فرهنگ اساطیر و داستان واژه ها در ادبیات فارسی*، تهران، فرهنگ معاصر.

La Passion d'al-Halladj et l'ordre des Halladjiiyah ۲۵.

(1909), *Opera Minora*, vol. I, pp.9-17.

Massinon, Luci. (2004/1383SH). *Masā'eb-e 'Hallāj*. Tr. By S. S. Ziā-oddin Dehshiri. Tehran: Jāmi.

شهریار پوئز یاسیندا خالق حیاتی (سون)

اسمیرا فواد

مودریکلریمیز تصادوفی یاراتماییب. شهریارین سئویملی خانیم (خان) ننه سینه حصر ائتدیگی شعرینده بیز ننه ایله نوه آراسیندا اولان اولوی محبتین شاهیدی اولوروق. عایيله ده ننه او قدر سئویلیب کی، شاعیر بو عزیز اینسانین اؤلومونو فاجیعه کیمی قارشیلاییب و عؤمرونون سونونادک اونودا بيلمه ییب، ننه سینین حسرتی ایله گؤز یاشی آخیدی. «خان ننه» شعریندن آیدین اولور کی، آتاسی دا اؤز آناسینی سونسوز اؤلاد محبتی ایله سئویب. بالاجا شهریار هر دفعه ننه سینه مکتوب یازیب بیلدیرنده کی، قورآنی دا اوخویوب باشا چیخیشام، سفردن تئز گل و منه هدیه ده آل (یاخینلاری شهریارا منفی تاثیر انده جه یینی، اورگینین قیریلجاغینی دوشوندویوندن ننه سینین اؤلومونو اوندان گیزلتمیش، «سفره گئدی، سن قرآنی اوخویوب باشا چیخینجا گله جک» - دئیشلر) آتاسینین گؤزلری دولور، قهرلنیرمیش :

اوخویوب قورآنی چیخدیم

کی، یازیم سنه: گل ایندی،

داها چیخیشام قورآنی،

منه سووقات آل گلنده .

آما هر کاغذ یازاندا

آغامین گؤزو دولاردی. (۳.ص.۱۶۸)

شرحه احتیاج یوخدور. نوه اوچون ننه نین، اوغول اوچون ایسه آنانین بوش قالمیش یئرینی هئج نه ایله دودورماق، عوض ائتمک مومکون دئییل :

خان ننه، جانیم، نولئیدی،

سنی بیر ده من تاپایدیم .

او آیقلار اوسته، بیر ده

دؤشه نیب بیر آغلا یایدیم. (۳.ص.۱۶۹)

شهریار میلی کولوریتین، آذربایجان میلی خاراكتئرینین، بونلارلا سیخ باغلی اولان خالق حیاتینین بدیعی ادبیاتدا داها اطرافلی، داها گوجلوی اینعیکاسینا نایل اولماق اوچون میلی تفروعاتا دریندن واریر، ان اینجه دئتاللاری بئله نظردهن قاپیرمیر. خالقین قوناق پرورلیکله باغلی عادت- عنعنه لرینی ده اثرلرینده عکس ائتدیرمه سی بو قبیلدندیر .

خالقیمیزین حیاتیندان بحث ائدن بیر چوخ اثرلردن ده گؤروندویو کیمی، آذربایجان تورکونون ائوینده همیشه بؤیویون، آغساقالین سؤزو قانون اولموش، سوفره نین ان مؤعتر یئری اونون اوچون آیریلیمیشدیر. آغساقال، آغبیرچک کندين یول گؤستره نی کیمی عزیز توتولموش، ائلین باشچیسی سایلمیش، ییغینجاق و مجلسلری ایداره ائتمیشدیر. شهریار بو قبیل اینسانلاردان اولان آتا- آناسینا، سعید فخریه، حسن تقویمیه، ننه قیزا (عمیسی قیزی) ایتحافاً یازدیغی اثرلرده بو خصوصیتلره توخونور: "بیزی باشسیز قویوب گئتدین، دئییرلر یارو یولداشلار،" - کیمی... (۲.ص.۱۳۶)

ننه قیز عمی قیزی نی نسیل کاروانینا، سئیدلر سولاله سینه دان اولدوزو، یول گؤسترن حساب ائدن شاعیر، بو آغبیرچک قادینین اؤز سوی کؤکونه منسوب گئنداشیییجیلاری اوچون نه درجه عزیز، اؤنملی اولدوغونا دیقتی جلب ائدیر :

او بیزیم کاروانا دان اولدوزو حؤکمونده ایمیش،

او دا باتدی کی، دایانما، داها کاروان کؤشدو. (۲.ص.۱۶۱)

آذربایجان عایيله لریندن هر بیرینده آتا- آنانین، ننه و بابانین اؤز یئری، اؤز رولو اولموشدور. آتا، آنا، بابا و ننه لریمیزده عایيله یه باغلیلیق، اؤلادا محبت، غئیرتلی اوغوللا اؤیونمک، ناموسلو قیزلا قورره لنمک دویغولاری چوخ گوجلودور. ننه- نوه محبتی ایسه تصویره گلمزدیر. ادبیاتشوناسلیقدا و بدیعی ادبیاتدا تئز- تئز موراجیعت اولونان، آچیقلا نان مؤوضوعلارداندیر. «دؤولتده دوه، اؤلاددا نوه» کلامینی

منیم آتام سوفره‌لی بیر کیشیدیی،
اثل الیندن توتماق اونون ایشیدیی (۳.ص.۱۸)
شهریار، لومیدزننن ده دئدیگی کیمی، ائله، اوبادا هر ائو
صاحبینن - «اؤزونه مخصوص طرزده، اؤز عنعه و
وردیشلرینه، میلی مراسیملرینه اویغون بوروزه وئردیگی»

(۷۵.ص.۹۴) بو نجیب کثیفیتله اؤیونور :
خوشگیناب سئیدینن عؤمرو قوناقسیز کئچمز،
قوناغین بوردا گرک قارنی یئمکدن دلینه (۲.ص.۸۴).
"یار قاسیدی" شعرینده شاعیرین قوناغی دونیانی ترک
اٹمیش مرحوم عؤمور - گون یولداشینن روحو، خیالیدیر :
سن یاریمین قاصیدینن،
گلش سنه چای دئمیشم (۲.ص.۸۴).
البته، دونیانن بوتون خالقاری قوناقپوردیر. لاکین بو
کثیفیت، عادت موختلیف خالقاردا بیر - بیریندن فرقلی
شکیلده تظاهور ائدیر. بو باخیمدان قوناقپرستلیکده آذربایجان
چالاری اؤزونه مخصوص قاینارلیغی ایله سئچیلیر، میلی روح
دوبولور و شهریار خالقیمیزین بو نجیب عادتینی دایمی
یاشاتماغین ضرورلیغینی اوخوجویا آشیلاماق اوچون بیر
نچه اثرینده همین مسئلهیه قایتمیشدیر .
شهریار خالقین بایراملارینی وصف ائتدیگی کیمی، یاس
مراسیملریندن ده بحث ائتمه یی وطنداشلیق بورجو

قدیمدن گونوموزه دک عاده گؤره، قوناق ائو صاحبینن
امانتی، عزیز آدامیدیر. عایله ده تانینیب-تانینمamasیندان
آسیلی اولمایاراق ائو صاحبی اونون تعصوبونو چکر، آدینا
لذتلی خؤرکلر حاضرلار، هر زامان آیریجا اوتاق، تمیز،
ایستی و سلیقه لی یاتاجاق قوناغین ایختیارینا وئیرلردی.

آذربایجانین خالق یازیچیسی، عادت - عنعه لریمیزین گؤزل
بیلیجیسی س. رحیموو بو حاقدا یازیر: «قوناق دئییلن کس هر
بیر ناموسلو، غییرتلی ائوین عزیزیدیر، عایله ده اوندان
حؤرمتملیسی یوخدور» (۸۷.ص.۵۸۱). اوستاد شهریار دا «یار
قاصیدی»، «عمی اوغلو میر ابولفضل»، «سرعیینلی شاعیر»،
«کرج خاطیره‌سی» و یا «ننه قیز عمی قیزینن اوغلو علی
آغایا بیر یادیگارلیق» آدلی اثرلرینده قدیم عادتیمیزین
اوریژیناللیغینا، قوناق پرستلیکده میلی آذربایجان چالارینن
قباریقلیغینا دیقتی جلب ائدیر .

شاعیر اؤز کندینن تیمثالیندا گؤستریر کی، خوشگیناب
سئیدلرینن بیر گونو ده قوناقسیز کئچمیر. بورادا هر کسین
سوفره‌سی قوناغین اوزونه آچیقیدیر، هئچ بیر آگری - اسکیگی
قوناغا سئزدیرمه‌ین ائو صاحیلری قاپیسینی آچان هر کسی
آلاه قوناغی حساب ائدر، باجاردیقجا اؤز حؤرم و دیقتینی
گؤسترر. آتاسینن دا بو نجیب خصوصیتی داشیدییینی
«حیدربابا»داکی بیر بئیتده مهارتله ایفاده ائتمیشدیر :

شاعیر «کۆنول سازی» ندا ائله جه سینیق نغمه لر قوشور، سوردویو عۆمره «آخ- وای» دئییر، خوش گونلرین یالنیز اوشاقلیقدا نصیبی اولدوغونو و اونون دا قوش تک اوچوب، یئل کیمی اسیب گئتدیگینی، سونراکی عۆمرون ايسه داغلار قدر آغیر حوزن و کدر ایچینده کئچدیگینی نظمه چکیردی :

بیر اوشاقلیقدا خوش اولدوم، او دا یئر- گۆی قاچاراق،
قوش کیمی داغلار اوچوب، یئل کیمی باغلار کئچدیم،
سونرا بیردن قاتار آلتیندا قالیپ، اوستومدن
دئییه بیلیم نه قدر سئل کیمی داغلار کئچدی،
اورگیمدن خبر آلسان، نئجه کئچدی عۆمروم،
گۆز یاشیملار یازاجاق، من گونوم آغلار کئچدی (ص.۱۵۸).
بیلدیگیمیز کیمی، شهریار یاشام بویونجا اورگینده بؤیوک
آلاه سئوگیسی، ایلاهی عشق گزدریمیش، اولو تانرینین
بویوردوغو یول ایله گئتمیش، ایمان صاحبی، اصل موسلمان
اولموشدور. بونا گۆره ده اینانجیندا اؤزونه مؤحکم یئر
توتموش ایسلام دینی و بو دینین موریدلری، ایسلام دینی
ایصلاحاتلاری (بئهیشت، ذی الحجه، محرم، عزراییل،
شعیطان)، خالق آراسیندا نیسبتاً ایمکانی اولانلارین موقدس
کربلا سفینه گئتمه سی، شیخ الاسلامین گۆزل و بیر آز
نیسکیللی، اورکلره یول تاپان جاذیبه لی سسله آذان
چکمه سی، خالقین دینی گۆرۆشلری- یاس مراسیمی و بو
مراسیمین بیر حیصه سی اولان شاخسئی- واخسئی
دئییلمه سی و سایر حاقیندا شاعیر اورک سۆزلرینی داها چوخ
خالقینین، ائل- اوباسینین دوشوندویو کیمی دئمیه
چالیشمیشدیر. او، سوسوز کربلا دوزونده ایسلام فداییلرینین
آله، دین، عقیده یولوندا قانلارینین تۆکۆلدویو، موقدس و
عالی شهیدلیک زیروه سینه یوکسلیگی او قانلی حادثه لره
فارس و تورک دیللرینده مرثیه لر حصر ائتمیشدیر.
شهریارشوناسلارین قناعتینه گۆره، شاعیر ایلک نۆوحه-
تضمینینی آذربایجان خالقینین یللردن بری یاس
مجلسلرینده، دینی مراسیملرده یاد ائتدیگی مشهور مرثیه
شاعیری مشهدی علی عسگر دیلریشین :

حسینه یئرلر آغلار، گۆیلر آغلار،
بطولو مورتضی، پئیغمبر آغلار .
بئیتی ایله باشلايان مرثیه سینه یازمیشدیر. شاعیر «تضمین»
باشلیقلی همین مرثیه شعرینده دبلریشین بئیتینی تلمیح
وئرمیش و بؤیوک سلفینین اوسلوپونو، وزن و قافیه سینیه
اولدوغو کیمی ساخلامیشدیر :

حسینین نۆوحه سین دیلریش یازاندا،

سایمیشدیر. دونیانین بیر اوزو حیات، نشه، سئوینج و
شادلیق، او بیر اوزو اؤلوم، یاس، ماتمیدیر. بو گترچکلیکلرین
هر بیرینه عایید عادت- عنعنه، مراسیم قایدالاری، مجلسلری
واردیر. یاخین آداملار دونیاسینی دیشکرکن جنازه اوزرینده
آغی دئمک قدیم دؤورلردن بری خالق آراسیندا یایلمیشدیر.
اولولاریمیز دئمیشدیر کی، «تویون یاراشیغی اویناماق، یاسین
یاراشیغی آغلاماق» دیر. ملاحتلی سسله آغی دئمک و
دوزوب- قوشماق باجاریغینا مالیک اولان آغیچیلار ماتم
نغمه لرینی کدرلی و حوزنلو موسیقینین موشاییعتی ایله
اوخویور، یاسداکی دیگر قادینلار دا اولارین سسینه سس
وئریرلر. «آغیلار» اؤلن آدامین خاراكتئرینه گۆره دوزه لیر.
رایونلارین چوخوندا آروادلار اؤلۆ اوزرینده شاخسئی تپیب
دیزلرینه وورور و مرثیه دئییرلر» (ص.۲۲). آذربایجان
ائنسیکلوپئدیاسینین آلتی جیلدینده مرثیه لر و مرثیه ژانری
بارده بئله معلومات وئرلییر: «مرثیه لر، اساساً قصیده و
مشوی، بعضاً ايسه غزل شکلینده اولور. اوللر مشهور
شخصلرین، دؤولت خادیملرینین، علم و صنعت آداملارینین
اؤلومو موناسیبتیه یازیلان مرثیه لر سونرالار ایراندا و
آذربایجاندا دینی سجیهه آلمیشدیر. آذربایجان ادبیاتیندا
دخیل، راجی، قومری و باشقالارینین مرثیه لری مشهوردور.»
آذری تورکجه سینده یازدیغی اثرلر ایچه ریسینده ده مرثیه و
نۆوحه لر خصوصی یئر توتور .

شاعیر دوغمالارینین، دوستلارینین ایتکیسینه، بیر سیرا
سیاسی حادثه لره، بؤیوک دیقت و احتیراملا یاد اندیلن
موقدس ایماملارا، کربلا شهیدلرینه مرثیه و نۆوحه حصر
ائتمیش، روحوندا یارانان تالاطوملری، درین کدر و غمینیه
ایفاده ائتمیشدیر .

ایران ادبیاتشوناسی علی عسگر شعر دوست شهریارین تورکجه
یارادجیلیغیندا مرثیه ژانرینی دؤرد خصوصدا سجیهه
لندیریر. «بیرینجی بؤلوم معصوم ایمامالارا، دین رهبرلرینه و
کربلا فاجیعه سینه حصر اولونموش مرثیه لر: ایکینجی،
سیاسی مرثیه لر؛ اوچونجو، دوست، تانیش، قوهوم- اقره با و
موعاصیرلرینین وفاتلاری موناسیبتی ایله یازیلیمیش مرثیه لر؛
دؤردونجو، عومومی حیاتدا باش وئرن کدرلی و محزون (غم-
غوصه لی) حادثه لره حصر اولونموش مرثیه لر»
(ص.۱۱۰).
شهریار «درد الیندن داغا چیخان» سلفی اولو فوضولی کیمی
غم، مؤحتت دولو عۆمور یاشامیشدیر. هله ساغلیغیندا ایکن
اؤز مرثیه سینیه ده یازمیشدیر. «قاراگون»، «کۆنلو سینیق»

موسلمان سھلدير، كافر آغلار .

كور اولموش گوزلرين قان توتدو شيمرين (شومورت
ئ.ف.ش)

كى، گورسون اوز الينده خنجر آغلار (۳.ص.۱۷۳)
ياخود دا

باشيندا دا كاكىلى ت اكبر هاواسى،

يئر آغلار، سونبول آغلار، عنبر آغلار

يازاندا عالى - طاهان نؤوحه سين من،

قلم گوردوم سيزيلدير، دفتر آغلار (۳.ص.۱۷۳).

شهریار گؤسترير كى، يئرى - گؤيو تيتره دن بو موصييه
دوشمن قوشون لشكرى، كافيرلر، قىيامت، مشحر، مسجد،
مينبر، يئلر، سونبولر، چيچكلر، نؤوحه نى يازاركن الينده كى
قلم، دفتر، حتى بو قتلى توره دن كافيرين ت شومورون
الينده كى خنجر ده آغلايير، لاكين شيمرين گوزونو قان
توتدوغوندا كور اولموشدور و بوتون بو فاجيعه لره يئر
اوزونون، آسيمانين گؤز ياشى تۆكه رك آغلادىغىنى گورمور.
شاعير پوئتيك بو يالارلا اينانديرىجى، رئال جيزگيلرله نظمه
چكديكى كرېلا فاجيعه سينه و آلاھ يولوندا شهيد اولموش
مؤمينلره «رحمتى ختمى رسول»، «هيال محرم» كيمى
دينى مرثيه لرېنى ده يازميشدير .

وطنداش شاعير ايران ايسلام اينقىلابينين و سگيز ايل هر
ايكى خالقين باشينا اودلار، فلاكتلر اله ميش ايران - عيراق
موحاربه سينين شهيدلرينه يانيقلى، ياسلى - يارالى
ميصراعلار، عاغيلار دئميشدير. «آنالار اوخشاماسى» مرثيه
سى بوتون آذربايجان خالقينين، بوتون آذربايجان آنالارينين
تاريخ بويو ائل، تورپاق، وطن، ناموس، غثيرت يولوندا
جانلارېنى قوربان وئرميش ار اوغوللارينا، پاكليغا، عولويت،
ابدته قووشموش شهيد بالالارينا تۆكولن گؤز ياشلاريدير،
نالهدير، فرياددير :

شهيدلرين شهادتى اولدو ايسلام پئىروولوغو،

آنالارين گؤز ياشلارى، آتالارين ديلسوزلوغو،

بايراملارين بايرامليغي، نووروزلارين نووروزلوغو،

شوجاعتدير كى، مات قالب شيطان دا بو شوجاعته،

شهيد بالام، بايرام سنين، گوروش قالسين قىيامته
(۳.ص.۱۹۰).

شهریار بو ميصراعلارلا بؤيوك، بشرى مطلبلره توخونور.
قورقود دده نين «تورپاغى قورويا بيلميرسنسه اكيب - بئجرمه
ييين، اكيب - بئجرميه جكسنسه قوروماغينا ديمز»، -

نصيحيتىنى اونوتمايان شهریار آتا يوردو اوغروندا گؤز
قيرپمادان جانينى وئرن شهيدلرى گوردوكده بو دئيمه ده
قلباً حق وئردى: «تورپاق، اگر اوغروندا اؤلن وارسا، وطندير».
آنا تورپاق، وطن يولوندا شيرين جانينى قوربان وئرن
شهيدلرى «جنت قوشو»، شهيدليگى «ابدى سعادت»،
«آلاھا، تانرينين اوجا درگاهينا قووشما»، شوجاعت و عزت
و شرف ساناراق اونلار حصر ائتديگى مرثيه لرېنه ووقار،
عظمت، غرور چالارلارى هوپدوردو :

شهادت بير سعادت كى، هر كس اونا چاتا بيلمز،

آلله ايله آلين - ساتين: هر كس آليب ساتا بيلمز،

اينسان، گرک اوزون آتسين، هر كس اوزون آتا بيلمز،

تكجه شهيدلردير چاتان بونجا بؤيوك سعادته،

شهيد بالام، بايرام سنين، گوروش قالسين قىيامته
(۳.ص.۱۹۰)

شهيدليگين معنوى زيروه اولدوغو فيكرىنى «باجيم اوغلو
بهروزون باياتيلارى» ندا گنج ايكن شهيدلر جرگه سينه
قوشولان بهروزا دا شاميل ائدير :

سعادت سيدلره لعنت ده يزيدلره،

بهروز دا شهيد اولدو قوشولدو شهيدلره (۳.ص.۱۴۷).

عاييله قورماغا، توى ائتمه يه حاضيرانميش گنجين هر
هانسى سبب اوزوندىن دونياسىنى دگيشمه سي، توى
خونچالارينين صانديقا باغلى قالماسى، گلينليك گرده
ييينن آچيلماماسى و عوموميتله، طنطنه لى تويلارين سون
آندا ياسا دؤنمه سينى خالق هميشه بؤيوك فاجيعه، درد
كىمى قبول ائتميشدير. عادتاً، قادينلار بئله واختلاردا گنجين
نشى اوزرينده توك اورپه ديچى آغيلار، مرثيه لر دئميش،
ياناقلارېنى ديرناقلارى ايله قانا بويايميشلار .

شاعير ائلين فاجيعه لرېنى شخصاً ياشايير و حياتيندان كئچن
ايگيدلرين شهيدليگىنى آلقيشلايير، اونلارين روحاً آلاھا
قووشماسينا موبارك! - دئير و بونو گؤزه گورونمز تانرينين
يانيندا رمزى، ايلاهى توى سانير، يئرده ايسه ياس، ماتم
كىمى قبول ائدير :

آنا، اوغلون شهيد اولدو، موبارك !

شهادتله سعید اولدو، موبارك !

اوميد جنتى تاپدين دا سننن

جهنّم نا اوميد اولدو، موبارك !

"بئله توى كيم گوروب دونياده، قاسيم،

تويو ياسه دؤنن شاهزاده قاسيم" (۳.ص.۱۷۵).

آداملارینین، مشهور دؤولت نومايندهلرينين دونيادان كۆچمهسينى داها بۇيوك موصيبت ساييردى. شاعير سئويملى دوستلارينات جنوبى آذربايجانين بۇيوك موغنىسى ابوالحسن خان ايقبال السولطانا، گوركملى گولوش اوستاسى سعيد آغا فخرىيه يه، تهراندا فعاليت گۇسترن «دوستلار گۇروشو» مجلسينين عوضولرى، ادبياتشوناس عاليم، دوكتور سلام الله جاويد، حسن تقويمى و شاعير محمدعلى فخرالدين محزون حصر ائتديگى مرثيه لرده بۇيوك صنعتكارلارين اولومونو تكلجه اونلارين دوستلارى اوچون دئييل، تبريز، جنوبى آذربايجان، ايران، بلكه ده بوتون صنعت دونياسى اوچون آغير، عوضسيز ايتكى ساييردى. بئله صنعتكارلار وفات اندركن يارانميش «خالقين كيسهسيندن گئدير» - قناعتى همين اثرلرين باشليجا لئيتموتيويدير. «گۇزومون ياشلارى» ندا «شور»، «ماهور»، «ابوعطا»، خصوصيله ده «سه گاه» موغاملارينين ميثيلسيز ايفاچيسى، اوستاد خواننده ايقبال السلطنه نين اولمهسى ايله شاعير تكلجه اوزونون دئييل، تبريزين ده باشسيز قالدغيينا آجى - آجى گۇز ياشلارى تۇكور :

اوزوگوم قاشسيز قالدى،
چمنيم قوشسوز قالدى،
آى امان، ايقبال گئتدى،
تبريزيم باشسيز قالدى .
اوره ييمين همدميدين،
هر سيريمن مرهميدين،
اوزون يارا اولماميشكن،

هر يارانين ملهميدين (۳.ص.۱۴۲)

گولوش اوستاسى سعيدين دونيادان كۆچمهسى ايله سانكى خالقين گولوشونون، سئوينجينين ده اولمهسینه وايسينير، يانيب - ياخيلير :

سعيد آگلنجهلر قورموش، بو شهره ديل - داماق وئرميش،
سعيد اولسه، دئيبن آگلنجه كۆچدو، ديل - داماق اۇلدو .
نه تك تبريزين، آذربايجانين فخرى فخرىيه،
گئديب ائلدن اوزاق دوشدو، عزيزلردن ايراق اۇلدو.
(۲.ص.۱۵۸).

اثل ييغينجاقلارى، خالق توپلانتيلارى تشكيل ائتمكده آد قازانميش حسن تقويمينى ده سانكى «سموم يئلى» اسه رك آرادان گۇتورمهسینه شاعير دؤزه بيلمير. شهر يار يازير كى، بو ايتكييه يئر - گۇي، بولودلار دا آغلادى، ياس توتدو :
اثل ايچه ره باشى بير يئر گاهدان او ييغاردى،

مينلرله موسلمانين عقیده، دين يولوندا شهيد اولدوغو قانلى گونلردن عصرلر كئچمهسینه باخمايلاق، آذربايجان خالقى هر ايل محرم آييندا بو تاريخى ورقلهير، شهيدلرى ياد اندير، مسجيدلرده روحونا دوعالار اوخويور، جومعه نامازينا دورور، احسانلار وئير، بۇيوك دينى مراسيملر كئچيرير .

شهر يار اثرلرينده همين دينى مراسيملرين، محرمليك، عاشورا و يا قتل گونونون كئچيريلديگيندن، خالقين اؤز شهيدلرينه احتيراميندانا بحث اندير :

محرم گلير، عاشورا گلير،

شيپه چكه جك ايلتياهييميز .

عاشورا بيزيم مکتبيميزدير،

قانلا يازيلميش بو كيتابييميز (۳.ص.۱۸۵).

شهر يار دونيادان واختسيز كۆچموش قادينينا، سئويملى عزيزهسين، خانيم ننهسين، عميسى قيزى ننه قيز خانيم، دؤورونون گوركملى علم و صنعت آداملارينا (ابوالحسن خان ايقبال، دوكتور سلام الله جاويد، حسن تقويمى، شاعير محمدعلى محزون، سعيد فخرىيه و باشقالارى) بير سيرا مرثيه و شعرلر يازميشدير. بيبيسى قيزى عزيزه ايله ايزديواجى شهر يارين سيخينتيلى و غملى عؤمرونه بير باهار گونشينين طراوتينى گتيرميش، «جهنم تك» گونلرينى، الملى حياتينى جنته دؤندرميش، لاکين بو سعادت اوزون سورمه ميش، تانرى سئوگىلى زؤوجهسينى، خوش حياتى دا سانكى اونا چوخ گۇرموشدو. دردلى شاعير جاوان خانيمينين اولوموندن دويدوغو اوزونتولرى بئله ايفاده ائتميشدير :

نه ظريف بير گلين، عزيزه، سنى

منه لاييق تارى ياراتميشدى .

آدى باتميش اجل گلنده بيزه

من آييم چيخدى، گون ده باتميشدى.

سن نه ياخشى ائشيتمهدين، بالالار

آنا وای ناله سين اوجالتميشدى (۳.ص.۱۵۱).

شهر يار دوشونجهلرى، اينقيلاب سئورليگى، عقیده سى و مسلكى ايله اوزونو ده حئيرته قويان بۇيوك دئموكرات ج.محمدقولزاده كيمى، «بو عقیده ده ايدى كى، اينسانين ليياقتى اونون وطنه و خالقا خيدمتى ايله اۇلچولور. وطنداشين هونرى و بۇيوكلوگو تمثيل ائنديگى ايدئيلارين قودرتينده و عظمتيندهدير. اينسان وطنداش كيمى شرفلى بير آدى قازانماق ايسته بيرسه، بيلميره اوزو اوچون ياشاماق فيكريندن ال چكميه ليدير» (۶۷.ص.۱۳۴). محض اونا گۇره ايدى كى، شهر يار اينقيلاب و صنعت فدايلرينين، گوركملى صنعت

ایستیداد اوصولونا، دئسپوت قورولوشونا غضبینه ادبی پریوملارلا ایفاده ائتمه یی وطنداشلیق بورجو حساب ائدن شهریار معنوی عذابلار گیرداییندا اینلهین خالقینین دادینا چاتدی. تورک دیلینین یاساقلانیدیغی، تورک دیلینده تورک تفکوروونون اونوتدورولدوغو بیر واختدا شاعیر «حیدربابایا سلام» منظومه سینی دوغما تورکجهده قلمه آلاق آذربایجان خالقینین تاریخی شعورونو، تاریخی دیلینی تصدیق ائتمه یه، مدنی شعور آشیلاماغا نایل اولدو. جنوبی آذربایجاندا ادبیات، پوئتییا دوغما دیلده چاغلادی. آذربایجان خالقینین روحونو دریندن- درینه دیویب آنلایان شهریار بوتؤولوکده فارس دیللی و تورک دیللی پوئتیاسی ایله اوخوجونون گؤزلی قارشیسیندا قودرتلی، امک سئور، نیسگیلی آذربایجان خالقینی، اونون حیاتی، معیشتینی، عادت- عنعنه سینی، میللی مطبخینی، گئییمینی، میفولوژی گؤروشلرینی بوتون جاذیبه دارلیغی، آنلامی ایله جانلاندیردی. میثیلسیز پوئتیک اوستالیقلا دوستا دا، دوشمنه ده آنلاتدی کی، بو خالق دونیانین بیر سیرا مدنی خالقلاری کیمی رنگین تاریخ، دوغما دیل، توکنمز خزینهنی آندیران فولکلورا، شیفاهی خالق ادبیاتی اینجیلرینه، تکرارسیز مادی و معنوی مدنیت، میللی- بشری دیرلره صاحیبیدیر.

او گئتدی، ییغینجاق دا ییغیشدی ائلیمیزدن .
 ائل بیر ده دئسین: «سئل سارانی قاپدی، قاچیرتدی»
 آغلاشدی بولدولار دا بو داشغین سئلیمیزدن (ص.۱۱۹).
 اؤلوملو- ایتیملی، گلیملی- گئدیملی دونیانین غریبه لیکلرینی، عؤمرون وفاسیزلیغینی، کایناتین سیرلی-سوراقلی گئدیشینی ایزله یه رک فلسفی دوشونجهلره دالان و اؤزونه مخصوص موحاکیمه لر یورودن شاعیر یاخین دوستلارینین، دوغمالارینین ایتکیسی ایله باریشا بیلیمیر .
 شاعیرین اثرلرینده اؤز بدیعی پوئتیک ایفاده سینی تاپمیش میللی- خلقی خصوصیتلردن، معنوی- اخلاقی دگرلردن، آذربایجان خالقینین ظاهیری و باطینی مزیتلریندن ایسته نیلن قدر بحث ائتمک مومکوندور. چونکی مایاسی عشق، سئوگی، محبتدن یوغرولان شهریار پوئتیاسی خالق حیاتینین ترجمانی، عکسیدیر .
 مؤحتشم دؤولتلرین، قودرتلی اوردو سرکرده لرینین قیلینج، سیلاح گوجونه الده ائده بیلمه دیکلرینه شهریار سؤزون اعجازکار قودرتی، گوجو ایله نایل اولدو. تورک دونیاسینی معنأ بیرلشدیرمه یی باجاردی!!! آذربایجان خالقینین حیاتی، اونون طبیعتی، دیلی، تفکور قاینالاری، یارادیجیلیغی ایله دریندن باغلی اولان اوستاد شهریارین ان بؤیوک خیدمتی اثرلرینده، باشلیجا اولراق «حیدربابایا سلام»دا آذربایجان حیاتی، آذربایجان روحونو و بو حیاتی گؤزلیکلی، عثینی زاماندا نۇقصانلاری ایله بیرلیکده رئالیستجه سینه، بدیعی پوئتیک دیلله تصویر ائتمه سیدیر. بونولا او، خالقینی دنیا خالقلارینا تانیتمیش، سسینی عصرین سسینه قاتمیش، پوئتیاسینی خالقینین داخلی دونیاسینین ایفاده سینه، میللی حیاتین رمزینه چئویرمیشدیر. حیاتا آذربایجان باخیشینی خلقیلیگین، میللیلیگین اساسی کیمی قبول ائدن شهریار صنعتینین، پوئتیاسنین اساس مضمونو اینساندیر، ایجتیماعی وارلیقدیر، بوتؤولوکده آذربایجان خالقیدیر. «حیدربابایا سلام»، «سهندیه»، «ئل بولبول»، «آمان آیریلیق»، ائله جه ده شاعیرین دیگر تورکجه شعرلی تکجه شهریارین دئیل، عصر یاریملیق آیریلیق اودوندا قوورولان، سوسیال برابرسیزلیک، ایجتیماعی بلالار منگنه سینده ازیلن بیر خالقین، میلتن گؤیلره اوجالان هارایینی، فریادینی هایقیریر .

ایللرله جنوبی آذربایجان خالقینین یارادیجیلیق ایمکانلارینی بوغان، آنا دیلینی یاساق ائدن، ال- قولونا بوخوو ووران

کسوفهای تاریخ (سون)

فرهاد جوادى عبدالله اوغلو

توانستند حکومت و دولت دیگری را منقرض نیز می‌نمودند. به همه‌ی این طوایف و قبایل که ترکان باستان ایران را تشکیل می‌دادند، می‌توان ایرانی گفت و منظور از ایرانی گفتن بدین معنی است که در سرزمین ایران ساکن بودند. یعنی سرزمین و محل سکونت خود را ایران نامیده‌اند. بدان جهت به همه‌ی این طوایف و قبایل مختلف ترک واژه‌ی ایرانی خطاب نمودن مجاز است ولی نه به آن معنی که مورخین و محققین اروپای غربی، روسی، یونانی، ارمنی و فارس آن را به کار می‌برند. آن دسته از مورخین که تعریفشان شد در این خصوص سعی مبرم دارند جهت حصول به هدف نهایی و غایی و ایجاد ارتباط حقیقی بین جعلیات، سعی در تغییر هویت نژادی و عرقى بومیان و ساکنین اصلی ایران یعنی طوایف و قبایل مختلف ترک را دارند و همواره آنان را هندواروپایی زبان و یا پارسی زبان و با اصطلاح رایج در علم تاریخ «ایرانی زبان» معرفی و قلمداد کنند. باز هم قابل ذکر است که اگر منظور از ایرانی زبان همان پارسی زبان یا پارسی تبار نباشد، مسئله‌ای نیست ولی با اظهار تاسف بایستی گفته شود که در علم تاریخ شناسی جهان منظور از ایرانی زبان همان پارسی زبان یا پارسی نژاد و یا هندواروپایی زبان می‌باشد. برای بهتر روشن شدن این مسئله لازم است مثالی آورده شود: به عنوان مثال وقتی کسی می‌گوید: «من تبریزی هستم» به این معنی است که او اهل و ساکن و زاده‌ی شهر تبریز است و به آن معنا نیست که ایشان از نژاد و تبار تبریز هستند بدین خاطر که ما عرق و نژادی به اسم تبریز یا تبریزی نداریم و اگر ایشان بگویند که «من ترک تبریزی هستم» معلوم می‌شود که ایشان از نژاد و تبار ترک می‌باشند و زاده یا ساکن شهر تبریز هستند. متأسفانه در علم تاریخ شناسی گفته‌ی «من تبریزی هستم» به این معنی است که آن شخص از نژاد تبریز است حال آنکه ما در روی کره-ی زمین اتنوس یا نژادی به نام تبریز یا تبریزی نداریم. و حال به همین منوال محققین، مورخین و باستان پژوهان ما نیز همین برداشت را خواهند نمود و خواهند گفت که آن شخص از نژاد تبریز بوده و تبریزی زبان است.

رای جلوه‌ی قانونی بخشیدن به این اعداد غیرحقیقی در خصوص ورود و مهاجرت اقوام هندواروپایی زبان ناچاراً متوسل به انکار هویت، زبان و نژاد واقعی طوایف و ملل مختلف التصاقی زبان آلتایی منشا و طوایف و خلقهای کوچ نموده از ترکستان و کوه‌های تیانشان می‌نمایند و آنها را بالاجبار هند و اروپایی زبان و یا به اصطلاح ایرانی زبان (منظورشان از ایرانی زبان پارسی زبان) قلمداد و معرفی می‌کنند. اگر واژه‌ی ایرانی زبان را به معنی واقعی آن بکار برند هیچ مسئله‌ای و مشکلی نیست. در علم تاریخ این واژه جای حقیقی و راستین خود را نیافته است و به جهانیان و اذهان عمومی مورخین، محققین و باستان شناسان چنین مفهوم شده است که ایرانی زبان یعنی پارسی زبان و واژه‌ی ایرانی یعنی پارسی یا قوم پارس. جهت روشن شدن این قضیه بایستی خاطر نشان شود که اقوام و طوایف ساکن در سرزمین ایران و آریا تا موقع ورود مهاجرین هندواروپایی زبان «پارس» (پارس) همگی التصاقی زبان و از یک ریشه و منشاء ترک بودند و هزاران سال قبل از پارسیان در این سرزمین می‌زیستند و هر کدام دارای حکومت و دولتی بودند و برای خویش دارای اراضی و سرحداتی بودند منتها زبان و نژادشان یکی بود. اینان حتی بر سر تصاحب خاک یکدیگر با هم نیز می‌جنگیدند و حتی اگر می-

بدو ورود و مهاجرت پارسیان به این سرزمین یعنی ۲۸۰۰ سال پیش شروع می‌شود. پس قدمت تاریخ ایران ۲۸۰۰ سال است و نه بیشتر.

ایشان در همان صفحه کتاب خویش می‌افزایند: اقوام ایرانی بخشی از یک قوم بزرگتر یعنی هند و ایرانی را تشکیل می‌داد که آنها نیز به نوبه‌ی خود عضوی از قوم بزرگ هند و اروپایی بودند.^{۱۸}

طلوع و غروب زردشتی گری ت.آر.سی. زرنر - ص ۱۸
منظور ایشان این است که قوم ایرانی به عنوان یک نژاد بوده و این قوم ایرانی به جز قوم پارس قوم دیگری نمی‌تواند باشد. معلوم می‌شود که ایشان از گذشته‌ی تاریخی سرزمین ایران باستان و اقوام و مللی که طی هزاران سال قبل از ورود پارسیان زندگی می‌کردند، کاملاً بی‌خبر و بی‌اطلاع هستند. ایشان تاریخ تولد زرتشت را به سال ۵۸۸ قبل از میلاد می‌رسانند و او را زاده‌ی شهر «ری» می‌دانند یعنی زردشت همزمان با تاسیس دولت پارسیان و در دربار شاهان پارس پرورده شده است و زبان زرتشت نیز پارسی بوده است. و همه‌ی نیاکان او چه مادری و چه پدری پارسی بوده‌اند.

بله اینها همه ادعای آقای آر.سی. زرنر اوستا پژوه مشهور جهان می‌باشد.

در کنار این سخنان و گفته‌های ایشان، در قسمت معرفی دین کهن زرتشتی می‌گوید:

[قدیمیترین سندی که پیرامون دین هند و ایرانیان در دست داریم، کتیبه‌ای است مکشوف در دهکده-ی بغازکوی در شرق آناتولی که انعقاد پیمانی را در قرن چهاردهم پیش از میلاد میان «ماتی وازا mativaza» امیر آریایی حکوت میتانی و شاه هیتی «سوپیلو لیوماش supiluliumaš» ارج می‌نهد.]

آر.سی. زرنر - طلوع و غروب زردشتی گری - ص ۸۸
از این گفته‌های ایشان نتیجه گرفته می‌شود که تاریخ تولد زرتشت که قبلاً سال ۵۸۸ قبل از میلاد بود حالا معلوم می‌گردد که در کتیبه‌ای که ۱۴۰۰ سال پیش از میلاد حک شده است از این دین سخن رفته است (ملاحظه کنید تاریخ‌های ضدو نقیض محققین و مورخین گرانمایه را) به غیر از آن نتیجه می‌گیریم که میتانی‌ها و هیتی‌های ترک

در خصوص تعریف و توضیح واژه‌ی پارس و ایران و ایرانیان اکثر محققین و مورخین به بیراهه رفته‌اند و هیچگاه عمیق و ریشه‌ای کنکاش ننموده و سطحی برخورد نموده‌اند. اینان یا سواد تاریخی شان به حد کافی نیست و یا اینکه نمی‌خواهند عمیقاً ریشه‌یابی کنند. به عنوان مثال آر.سی. زرنر R.C.Zener متخصص در امر زرتشت شناسی و استاد بررسی ادیان تطبیقی از جمله‌ی آن مورخین و محققین سطحی نگر می‌باشد. ایشان به ظاهر محقق بسیار بزرگ و مشهوری هستند. ایشان نیز به مانند دیگر همقطاران اروپای غربی خویش، نتوانسته‌اند فرق بین واژه‌های ایران، پارس، ماد، ایران باستان و زرتشت را نسبت به هم از بعد زمانی درک کنند و در مباحث و ایرادات تاریخی دچار اشتباهات بسیار فاحشی شده‌اند.

ایشان در مقدمه اثر خویش بنام طلوع و غروب زردشتی گری می‌نویسند:

[واژه‌ی پارس را مدیون یونانیان هستیم اگر حقیقتش را بخواهیم، این واژه فقط به استانی در جنوب غربی پارس امروز اشاره دارد (که به طور صحیح تر ایران نامیده می‌شود) و با استان جدید فارس مطابقت دارد.]

طلوع و غروب زردشتی گری ت.آر.سی. زرنر - ترجمه تیمور قادری - ص ۱۸

از این گفته‌ی ایشان معلوم می‌شود که ایشان محقق هستند که از بعد تاریخی بسیار ضعیف و سطحی‌نگر و در سراسر کتاب خویش نظرات و گفته‌های ضد و نقیضی را بیان داشته‌اند. از گفته‌ی فوق چنین نتیجه گرفته می‌شود که نام «ایران» به جایی گفته می‌شود که در آنجا فقط پارسیان زندگی می‌کردند. معلوم نیست ایشان روی چه حسابی فکر می‌کنند که هر جا افراد پارس زندگی کنند آنجا به اسم ایران می‌باشد یعنی ایشان چنین می‌پندارند که واژه‌ی ایران از زمان ورود پارسیان به ایران ساخته شده و نام این سرزمین ایران نامگذاری شده است. ایشان در کتاب خویش کلاً تاریخ پیش از ورود و مهاجرت پارسیان را نادیده گرفته‌اند و می‌شود گفت اصلاً اطلاعی از تاریخ ماقبل ورود پارسیان به این منطقه را ندارند. در نظر ایشان تاریخ این سرزمین از

تغییر نژاد داده همگی پارسی نژاد شده‌اند.

حال با توجه به اینکه علم تاریخ ثابت نموده است که پارسیان ۲۸۰۰ سال پیش به سرزمین ایران و آریا مهاجرت نموده‌اند آقای «آر.سی.زرنر» اینبار نیز در خصوص جشن ایرانی نوروز چنین می‌فرمایند:

«...جَم (منظور جمشید) «سعادت نیک» را باز پس می‌گیرد و به زمین باز می‌آورد و بدین ترتیب، جهان به همان وضع معمولی‌اش برمی‌گردد. در راه بازگشت، او همچون خورشید سر برمی‌آورد و طلوع می‌کند و روشنایی از او درخشیدن می‌گیرد، زیرا او خود چنان روشنایی درخشنده بود و مردمان از طلوع دو خورشید حیران می‌شدند و تمام جنگل‌ها که خشک شده بودند، بار دیگر به سبزی می‌گرایند. بدین ترتیب جشن ایرانی نوروز (روز نو) و جشن اعتدال بهاری پدیدار می‌شود. جشنی که توسط جمشید شاه بنیان گذاشته شد، کسی که از این راه به خورشید در زمین بدل گشت. جشن نوروز از میان اعیاد ملی به عنوان بزرگترین عیدی است که تاکنون برپا و برجای مانده است زیرا عیدی اصالتاً ملی است، میراث و بازمانده‌ای از گذاشته‌ای کافرکیش و فراموش گشته که کمتر تحت تاثیر و نفوذ زردشتی گری و همچنین اسلام قرار گرفته است. بنیانگذار آن جد اسطوره‌ای نژاد ایرانی است یعنی جم شاه که درخشش‌اش از خورشید است... نوروز و مهرگان اعیادی هستند که در خلالشان اعتدال بر طبیعت حاکم می‌شود... جمشید که تعادل طبیعی را بعد از آنی که دیوان آنرا بر هم زده‌اند به این جهان باز می‌آورد، حافظ آن نظم درست و میانه‌روی راستین در تمامی امور محسوب می‌شود... درست همانطور که نوروز، بازگشت و رهایی جمشید از سرزمین دیوان را جشن می‌گرفت، مهرگان به بند کشیدن قاتل جمشید - یعنی ضحاک که قدرت و سلطنت جمشید را غصب و او را به دو نیمه شقه کردت جشن می‌گرفت.»

طلوع و غروب زردشتی گری آر.سی.زرنر- ص ۱۹۹-۱۹۸
ملاحظه می‌فرمایید در اینجا آقای آر.سی.زرنر مورخ و محقق مشهور اوستاشناس خود اقرار می‌کنند که عید نوروز از زمان جمشید به یادگار مانده و بنیانگذار آن نیز جمشید شاه بوده است. همان

جمشیدی که چندین هزار سال پیش از تمدن بشری در سرزمین ایران حکمرانی نموده است. سوال اینست که آقای «آر.سی.زرنر» زمان و دوران زیست و حکومت جمشید شاه را که چندین هزار سال پیش است (ما بین ۲۰۰۰۰ تا ۳۰۰۰۰ سال پیش) را چگونه به اقوام هند و ایرانی «پارس» که ۲۸۰۰ سال پیش به ایران مهاجرت نموده‌اند، بسط و تعمیم می‌دهند؟! ایشان خود اذعان می‌دارند که این جشن را جد اسطوره‌ای نژاد ایرانی بنیان گذاشته است.

حال سوال این است که اگر این جشن را جد اسطوره‌ای نژاد ایرانی بیست، سی هزار سال پیش بنیان گذاشته است، چگونه است که پارسیانی که تا ۲۸۰۰ سال پیش، از آنها خبری نبوده، چگونه ایرانی شمرده می‌شوند؟ بایستی از ایشان پرسید مگر در علم تاریخ شناسی حقیقی و یا در علم اتنوزنیزم و اتنوگرافی ما نژادی به نام نژاد ایرانی داریم؟ تمامی محققین و مورخین و باستان شناسان جهان بایستی به این مورد واقف شوند که در روی کره‌ی ارض از دید اتنوزنیزم و اتنوگرافی، نژاد و نسلی به نام ایران یا ایرانی نداریم بلکه ما سرزمین یا کشوری بنام «ایران» داریم. مسئله‌ی نژاد، نسل، اتنوس از مسئله-ی ارضی، اراضی و سرحدات کشوری جدا است نباید این دو را به هم آمیخت چون این اشتباه فاحش موجب کجروی و بیراهه رفتن، در علم تاریخ خواهد بود. به عنوان مثال ما نژادی به نام آلمان، شوروی، عراق، یوگسلاوی، فرانسه نداریم ولی نژاد ژرمن، اسلاو، سامی، ترک، آنگلو ساکسون داریم گاهی مشاهده می‌شود که برخی از خلقهای جهان اسامی نژادی و اتنوسی خود را بر سرزمین و کشور خویش نهاده‌اند. مثل عربستان، مغولستان، ترکیه و... همچنین از گفته‌های آقای «آر.سی.زرنر» چنین استنباط می‌شود که جشن نوروز قدمتی چندین هزار ساله دارد که بنیانگذار آن هم جد اسطوره‌ای ایرانیان است و چندین هزار سال قبل از ورود پارسیان این عید به دوام خود ادامه داشته است و پس از اینکه تازه واردان مهاجر نیز به ایران وارد شدند آنان نیز به تبعیت از ساکنین ایران زمین شروع به قبول و اجرای این مراسم نمودند زیرا که دیگر بدان خو گرفته بودند و رفته رفته در زرق و

برخورد نمایند. و به هیچ وجه از مسایل و حقایق با اغماض و چشم پوشی نگذرند. تعصب مسئله هند و اروپایی زبانی و هم نژاد پنداری با پارسیان موجب کجروی و بیراهه رفتن مورخین اروپای غربی (خصوصاً آلمانها)، روسها، ارمنیها و پارسیان گشته است البته تاریخ و زمان خود قاضی القضاات است و به هیچ وجه از قصور و ظلم و کوتاهی اینگونه مورخین، محققین و باستانشناسان مغرض و یکسوینگر که غیرمنصفانه قلم می‌زنند هیچگاه در نخواهد گذشت و آنان را مورد عفو و بخشش قرار نخواهد داد. آنان با روسیاهی در قبال تاریخ و تمدن بشری سرافکننده و خجل خواهند ماند.

منابع

- (۱) تاریخ اجتماعی ایران در دوران پیش از تاریخ و آغاز تاریخ ت سعید نفیسی ت نشر اساطیرت تهران ۱۲۸۴
- (۲) بیست مقاله ی تقی زاده ت سیدحسن تقی زاده ت نشر علمی و فرهنگی ت تهران ۱۳۷۷
- (۳) سیر تحول اندیشه سیاسی در شرق باستان ت ویلیام پیروی ت سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها (سمت)- تهران ۱۳۸۱
- (۴) اسرار تمدن‌های باستانی بین النهرین ت بهنام محمد پناه ت نشر سبزان ت تهران ۱۳۸۷
- (۵) زمینه ی فرهنگ و تمدن ایران، نگاهی به اساطیرت علیقلی محمودی بختیاری- انتشارات مدرسه عالی بازرگانی ت تهران ۱۳۵۳
- (۶) تاریخ دیرین ترکهای ایران جلد اول: دوران کهن تا اسکندر ت دکتر محمد تقی زهتابی ت نشر اختر ت تبریز ۱۳۸۷
- (۷) جستاری در فرهنگ ایران ت دکتر مهرداد بهار ت نشر اسطوره ت تهران ۱۳۸۶
- (۸) از اسطوره تا تاریخ ت دکتر مهرداد بهار ت گردآورنده و ویراستار : ابوالقاسم اسماعیل پورت نشر چشمه- تهران ۱۳۷۷
- (۹) اسرار تمدن‌های باستانی اینکا، مایا، آزتک ت بهنام محمدپناه ت نشر سبزان ت تهران ۱۳۸۸
- (۱۰) ایران از آغاز تا اسلام ت رومن گیرشمن ت ترجمه دکتر محمد معین ت شرکت انتشارات علمی و فرهنگی ت چاپ ششم ت تهران ۱۳۶۶
- (۱۱) بین النهرین ت جولین ریدت ترجمه ی آذر بصیرت نشر امیر کبیرت تهران ۱۳۸۶
- (۱۲) فرهنگنامه ی خدایان، دیوان و نمادهای بین‌النهرین باستان ت جرمی بلک و آنتونی گرین ت ترجمه پیمان متین ت انتشارات امیر کبیرت تهران ۱۳۸۵
- (۱۳) بهشت و دوزخ در اساطیر بین النهرین- ن.ک.ساندرز- ترجمه دکتر ابوالقاسم اسماعیل پورت نشر قطره- تهران ۱۳۸۹
- (۱۴) فرهنگ اساطیر آشور و بابل ت ف.ژیران، گ.لاکوت، ل.دلاپورت- ترجمه ابوالقاسم اسماعیل پورت انتشارات فکر روز ت تهران ۱۳۷۵
- (۱۵) الواح سومری ت ساموئل نوح کرایمر ت مترجم داود رسایی ت شرکت

برق و احتشام تمدن ساکنین باستانی یا بهتر بگوییم بومیان ساکن سرزمین ایران که همان ترکان باستان و اجداد باستانی ترکان امروزی ایران، غرق شدند و علاوه بر نوروز شروع به جذب و به کارگیری کلیه امورات زندگی مادی و معنوی این تمدن بسی عظیم و پرشکوه را کردند و سرانجام کار بدانجا کشید که پس از به اقتدار رسیدن و تشکیل حکومت، همان بلایی را بر سر میراث و تمدن ترکان باستان آوردند که اقوام صحرانشین بدوی سامی نژاد (اجداد اعراب) چون اکدها، بابلی‌ها، آشوری‌ها بر سر ترکان سومری در بین النهرین آوردند. این قوم تازه بر سر کارآمده از تفرق و چند تیرگی و اختلافات درونی اقوام و طوایف مختلف ترک ساکن این سرزمین نهایت استفاده را برده بالاخره به هر حيله و مکر و نیرنگی که بود حکوت را به دست گرفته و شروع به ضبط و ثبت کل میراث مادی-معنوی، تمدن و فرهنگ آنان و تعویض به نام خود نمودند. هر اثر ادبی و فرهنگی را به زبان خویش ترجمه یا دخل و تصرف نموده با تغییر نام اسامی از ترکی به پارسی و پهلوی به نام خویش رقم زدند. اینان حتی دین باستانی ترکان باستان یعنی دین زرتشت را که منبعث از افکار و باورهای باستانی، ایمان به خدایان، ارواح، شیاطین، آیین و رسوم شامانیسم برقرار شده بود را نیز به زبان و به دلخواه خود ترجمه نموده به نام خویش به ثبت رساندند. در اینجا باز به حرف اولین خاطره نویس جهان یعنی «لودینگیرای سومری می افتم که می‌گوید: سامی ها آنچنان به این عید (نوروز) چسبیدند که انگار خدا دوموزی و الهه اینانا مال آنها بوده است نه مال ما سومری‌ها و در اینجا بایستی گفت که پارسیان خصوصاً ساسانیان چنان کار می‌کردند که انگار کیومرث، جمشید، گشتاسب، عید نوروز، رستم، اسفندیار، سهراب و حتی زرتشت و زرتشتی گری مال آنها بوده است و ترکان باستان که بنیانگزاران و صاحبان حقیقی و واقعی آن به شمار می‌روند، کلاً با این موارد بیگانه هستند و هیچ به آنان ارتباط و تعلقی ندارد.

جهان مورخین و محققین و باستانشناسی بایستی نسبت به این گوشه از تاریخ جهان واقع بینانه و موشکافانه و بدون هر گونه تعصب نژادی و عرقی

Bibliographie

- انتشارات علمی و فرهنگی ت تهران ۱۳۸۳
- ۱۶) سرگذشت لودینگی برای سومری ت معزز علمیه چی ت ترجمه سوزان حبیب ت نشر قطره ت تهران ۱۳۸۹
- ۱۷) آذربایجان خالقی نین سؤی کؤکونو دوشونرکن (ریشه یابی نژاد خلق آذربایجان) ت میرعلی سیداوخت برگردان: رحیم شاوللی ت نشر اختر ت تبریز ۱۳۸۴
- ۱۸) اسکیف های امپراطور ت زاور حسن اوف ت ترجمه رضا جلیلی نیات ناشر نوید اسلام ۱۳۸۶
- ۱۹) شناخت اساطیر ایران ت جان راسل هینلز ت ترجمه باجلان فرخی ت انتشارات اساطیر ت تهران ۱۳۸۵
- ۲۰) دین ایران باستان ت پروفیسور ژاک دوشن گیمن ت ترجمه رویا منجم ت انتشارات فکر روز ت تهران ۱۳۷۵
- ۲۱) طلوع و غروب زردشتی گری ت آر.سی. زور- ترجمه دکتر تیمور قادری ت انتشارات فکر روز- تهران ۱۳۷۵
- ۲۲) آذربایجان در سیر تاریخ ایران جلد ۲ ت رحیم رئیس نیا- انتشارات مینا ت تهران ۱۳۷۸.
- ۲۳) تاجیکان ، آریایی ها و فلات ایران ت میرزا شکورزاده ت نشر سروش ت تهران ۱۳۸۰
- ۲۴) زرتشت پیامبر ایران باستان پدر پارسیان ت سعید قانع، مرتضی یداللهی ت نشر مؤسسه انتشارات به آفرین ت تهران ۱۳۸۷
- ۲۵) زرتشت چهره تابناک ایران باستان ت منصوره میر فتاح ت نشر محمد ت تهران ۱۳۸۷
- ۲۶) آیین مغان، پژوهشی درباره ی دین های ایرانی ت هاشم رضی ت نشر سخن ت تهران ۱۳۸۲
- ۲۷) پژوهشی در اساطیر ایران (پاره نخست و پاره دوم) ت مهرداد بهار ت مؤسسه انتشارات آگاه ت تهران ۱۳۸۷
- ۲۸) حماسه آفرینان شاهنامه ت مصطفی جیحونی ت گروه انتشارات شاهنامه پژوهی ت اصفهان ۱۳۸۰
- ۲۹) اصول دستور زبان سومری و تاریخ و باستانشناسی ت جان لوئیزهایز ت ترجمه ف. عباسی ت نشر پازینه ت تهران ۱۳۸۹
- ۳۰) سومریان (نیاکان ترکان) ت ب. گری B. Gerey- ویراستار اکبر رحیم زاده فرجی ت نشر ندای شمس ت تبریز ۱۳۸۸
- ۳۱) ارتباط تاریخی زبانهای ترکی و سومری با مسئله ی قدمت زبان ترکی ت پروفیسور دکتر عثمان ندیم تونات نشر بنیاد زبان ترکی ت آنکارا ۱۹۹۷
- ۳۲) یادمانهای ترکی باستان ت دکتر حسین محمدزاده صدیق ت ستاد نشر آثار دکتر صدیق ت تهران ۱۳۸۳
- ۳۳) قوم های کهن در آسیای مرکزی و فلات ایران ت رقیه بهزادی- نشر طهوری ت تهران ۱۳۸۶
- ۳۴) فرهنگ زبان پهلوی ت دکتر بهرام فره وشی ت انتشارات دانشگاه تهران ت تهران ۱۳۸۶
- ۳۵) فرهنگ فارسی به پهلوی ت دکتر بهرام فره وشی ت انتشارات دانشگاه تهران ت تهران ۱۳۸۱
- ۳۶) فرهنگ فارسی عمید ت حسن عمید ت انتشارات ابن سینا ت تهران ۱۳۴۳- انتشارات امیرکبیر ت تهران ۱۳۵۹
- Jeremy Black and Anthony Green illustrations By Tessa Rickards, Gods, Demons and symbols of Ancient Mesopotamia (An Illustrated Dictionary) ت Translated by peyman Matin
- Reade, Julian ت Mesopotamia , 2nd ed, 2000. London: British Museum, 2005- Translated by Azar Basir- Amir Kabir publishing corp. ت Tehran
- Roman Ghirshman ت IRAN des origines a l'Islam ت traduit par M. Muin
- Culture and Civilization of IRAN ت by A.GH. Mahmoodi- Bakhtiyari ت Tehran 1975
- Ancient History of Iranian Turks Vol.1: From Earliest Times to Alexander- Dr.M.T. Zehtabi ت Akhtar publishing Corp. ت Tabriz
- William W. Piroyan ت The Rise and Development of political Thought in the Ancient Orient.
- Seyyed Hassan Tagizadeh- Twenty Iranian studies.
- N.K.Sanders ت Heaven and Hell in Mesopotamian Mythology- printed in the Iran ت Nashre Ghatreh Pub. Tr. By A. Esmailpour
- F.Guirand ت the Myths of Assyria and Babylonia ت New Larousse Encyclopedia of World Mythology- Tr.By: A.Esmailpur- Ferkre Ruz publication- Tehran 1995
- Kramer, Samuel Noah- From the tablets of Sumer ت Tr.By. Davood Rasa'iy- Tehran
- Muazzez ilmiye ت Sumerli Ludingirra ت Tr. suzan Habib ت Nashre Ghatreh pub.- IRAN, Tehran
- Mir Ali Seyyidov ت Azərbaycan xalqının Soy keni ت Akhtar pub. ت Tabriz
- Zaur Həsənov ت Çar skifler ت Tr. By Rza Jalili nia ت Navid Eslam pub.
- Hinnells, John R- Persian mythology ت 1985 ت Asatir pub. ت Tehran
- Mirza Shakur Zadeh ت The Tajik, The Aryans and the Iranian Plateau ت Soroush Press ت Tehran 2001.
- Mansureh Mirfatah ت Zoroaster the glowing face of ancient iran ت Mohammad pub. ت Tehran
- Hashem Razi ت Les Mages Dans L'ancien Iran & Teahings et cult Recherches sur les Religions de Ancient L, Iran According Texts. Grecian, Roman , Soryan, Latin, Arabic, Persian, Pazand, Farsi.e Zartushti
- The principles of sumerian Grammar History & Archaeology ت manual of Sumarian grammar and text ت John L. Hayes ت 1990 ت Tr. By F. Abbasi
- Smer ve T rk Dillerinin Tarihi ilgisi ile T rk dili,nin yaşı meselesi ت prof.Dr. Osman Nedim Tuna- T rk dil kurumu yayınları ت Ankara 1997
- H.M.Sadigh. Ph.D- Ancient Turkish epigraphs. ت Tehran 2004
- Roqieh Behzadi ت The Less Known people of Central Asia and Iranian plateau- Tahoori pub. ت Tehran
- Bahram Faravashi ت Persian Pahlavi ت Dictionary ت second Editio.

آذربایجان اولوسلار آراسی ترور لا موباریزده

دکتر ائلچین جاباروو

*AZƏRBAYCAN BEYNƏLXALQ
TERÖRLƏ MÜBARİZƏDƏ*
Dr.ELÇİN CABBAROV

ایشغالیندن سونرا بورادا ائتیک ترکیبین سونی صورتده سورعتله دییشدیریلمه سی، گلمه ائتیک عنصرلر واسیطه سیله سئپاراتیزمین گوجلندیریلمه سی، بین الخالق موناسیبتلر سیستئمینه خریستیان عامیلی نین سیاسی آمبسییا داشیییجیسی اولاراق سیمپاتییا و آنتیپاتییا معیارینا چئوریلمه سی آتوختون خالقارین طالعیینه موختلیف فاجیعه لره سببلر یاراتمیشدیر. شوبهه سیز کی، بو فاجیعه لرین تۆره دیجیسی کیمی کلاسیک ترور فورما مضمون نتیجه اوچوجاغیندا داها بؤیوک پوتنسیالا مالیک فورمات ایدی.

اثرمنی ترورچولوغوندا ایدئیا-سیاسی ماهیت چوخ دار و بیرتیلیدیر، او، پاتولوژی تورکفوبییا و سینیزم اوزرینده قورولموشدور. کونفلیکتولوگیا ایله مشغول اولان بعضی آنالیتیکلرین اثرمنی ترورچولوغو باره ده کی فیکرلری بو قناعتی داها دا قطعیلشدیره بیلر. اثریک فایقل یازیر: " اثرمنی ترورچولوغو تاریخ فورمالاشمیش کونسپسییا ایله سیخ باغلیدیر. اونو یارادانلار اوچون ترور قیصاص آماغا چاغیریش واسیطه سیدیر. داعوا-دالاشا و قیصاصا چاغیران کونسپسییا، اساسن، تاریخین رئاللیغینی بیلمه یین و اونو اؤیرنمه یه ایمکانی اولمایان گنج اثرمنیلرین شعورونو یثردیلیر. آنجاق ترور کونسپسییانین ساختاکارلیغینی و موجردلیغینی ثبوت ائتمکله قارشیلیقلی ترور حاقیندا خیاللارا قالیب گلمک، قارشیلیقلی آنلاشما و قارشیلیقلی عفو ائتمک اوچون شرایط یاراتماق اولار.

...اثرمنی ترورچولوغونون فئومئنی اوندادیر کی، او، اؤزونو ایفاده ائتمگی و اؤزونه حق قازاندیرماغی موعاصیرلییه کئچمیش تاریخین پریزماسیندان، مثلن، ۱۹۱۵-جی ایل حادیثه لری اوزریندن باخماقلا نایل اولور... " ۲۰۱۵-جی ایلین آپریل آییندا، ۱۹۱۵-جی ایل حادیثه لری نین ۱۰۰ ایللیگینده قبول اولونموش «اونوتمامیشام و طلب ائدیرم» دئوئزلی عموم اثرمنی دئکلاراسیاسی دا بونو ثبوت ائدیر.

موعاصیر آذربایجان رئسپوبلیکاسی نین ترورلا موباریزه تاریخی آذربایجان خالق نین رئگیوندا سئپاراتیزمه قارشى باشلادیغی موجدایله تاریخی ایله سیخ باغلیدیر. هم بونا گۆره، هم ده آذربایجان دؤولتی آذربایجان دئموکراتیک جومهوریتی نین واریثی اولدوغوندان و آذربایجان سسر- نین سیاسی-

ترور آذربایجاندا یئنی

فورمالاشدیران خصوصیتلره یاد فورمات اولدوغوندان، ترورچولوق آذربایجانلیلار آراسیندا، عمومیتله، گئیش یا ییلمامیشدیر. آذربایجان ائتوگئنتزسیبنده حاقسیز یئره " جان آماق " ائقویزمی یوخدور؛ بو اخلاق اسکی زامانلاردان قاینالاناراق آذربایجانلیلارین صادق قالدیقاری میلی- معنوی دیرلرین، خصوصیه ده تاپیندیقلاری بوتون دینلرین اؤزل پرنسیپلریندن بیر کیمی اینکیشاف ائدیب ایجتیماعیلشک تولئران و مولتیکولتورال دونیاگۆروشه مالیک بیر میلّت فورمالاشدیرمیشدیر. طبعییدیر کی، مین ایللیکلر عرضینده موعاصیر آذربایجانلیلارین اجدادلاری نین یاشادیقلاری اراضیلرده، قوردوقلاری دؤولتلرده بو و یا دیگر موتیولره باغلی قتلر، قصدر و س. بوگونکو ترورون قوخوسونو وئرن حادیثه لر اولموشدور؛ اولاری ترور حادیثه سی کیمی قبول ائتمک موعاصیر ترورشوناسلیغین قانونا اویغونلوقلارینا جاواب وئرمیر. چونکی ترور آنلایشی نین علمی- نظری اؤزللیکلری و فرقلیلیکلری وار، لاکین اولار اوزرینده دایانمیریق، چونکی بو مؤوضونون اوبیئکتی دئییل.

مؤستقیللیک ایلرینده آذربایجان رئسپوبلیکاسی نین بین الخالق ترورچولوقلا موباریزه سی تاریخ باخیمیندان او دئمک دئییل کی، بو کابوسلا موجدایله آنجاق سون ۲۵ ایلین پروبلیمیدیر. آذربایجان اوزون ایللردیر کی، ترورون هدفینه چئوریلیمیشدیر. بو، رئگیوندا حربی- سیاسی قوووه لر نیسبتی نین دییشدیگی ۱۹- عصرین اوللریندن داها کسکین حیسس اولونماغا باشلامیشدی. چار روسیاسی نین قافقازی

ایقتیصادی جوغرافیایسی اوزرینده قرارلاشدیغیندان، اونون ترورلا موباریزه تاریخیی ده بو خرونولوگیا اوزره اؤیرنمک مقصده ویغوندور. بو باخیمدان خصوصیه سووئت آذربایجان دؤورونده سئپاراتچیلیق و ترور ایله موباریزه مثله سینه قیسا باخیش ضرورتی واردیر (چار روسیایسی نین موستملکه سی دؤورونده آذربایجاندا سئپاراتچیلیق، خصوصیه ده ترورچولوقلا موباریزه باره ده نیسبتن گئنیش یازیلدیغیندان همین مۆوضویا تکرار قاییدیلیمیر).

۱۹۲۰-جی ایلین آپرئل آیی نین ۲۸-ده آذربایجاندا حربی چئوریلیش یولو ایله حاکیمیهته گلن بولشئویکلر دؤولت قوروجولوغو ساهاه سینده خالقارلار آراسیندا نیفاق سالماق، میللی-معنوی دیرلری اولجه آکتیولشدیریپ، سونرا دا کوللکتیولشمه و مدنی اینقیلاب پرده سی آلتیندا رئپرئسسیالار ائتمه یه، سونی اینضیباطی بؤلگولر و یئنی تیپلی سووئت خالقی بیرلیگی نین یارادیلماسی ایدئولوگیایسی نین حیاتا کئچیریلمه سینه باشلامیشدیلا. اونلارین بو سیاستینه قارشى چیخماق قودرتینه مالیک میللی ائلیتانی هر جور اوسوللارلا، او جومله دن ترور (تاریخده "قیرمیزی ترور" ایفاده سی گئنیش ایشلنمکده دیر) یولو ایله آرادان قالدیرماق بولشئویک ایداره اوسولونون اساس سیلاحلاریندان ایدی. چار دؤوروندن قالما اثرمنی ترورچولاری نین سونرا بولشئویکلر سیراسیندا صف توتماسی ایسه آذربایجاندا بو مثله نین هللی نین داها موتشککیل، دهشتلی و توتال فورماتدا آپاریلاجاغی تهلوکه سینى رئاللاشدیریردی.

آراشدیرما ماتریاللاری گؤستریر کی، اثرمنیلرین اراضی ایدیعالاری و آذربایجانا قارشى ترور و سئپاراتچیلیق فعالیتینی دستکله یین بولشئویکلر ایلك نؤوبه ده اؤز رهبرلری ولادیمیر لنینین شخسن ایشله ییب حاضیرلادیغی و ۱۹۱۷-جی ایله روسیا مووققتی حؤکومتی نین دئوریلیشیندن بیر گون سونرا قبول اولونموش ایلك سووئت سندی صولح حاقیندا دئکرئتین مودعالارینا ضید ایدی. همین سنده «اؤزگه اراضیلرین ایلحاقی و توتولماسی»، «هر هانسی اراضی نین بیرلشدیریلمه سی»، «گوج تطبیقی ایله اراضی بیرلشدیریلمه سی» و «گیزلی دیپلوماتیا» اوسولو قطعیتله ردد ائدیلمیردی. سووئت اثرمنیستانى نین و اثرمنی منشالی بولشئویکلرین مۆوققتی ایسه تامام باشقا ایدی. ایللر سونرا سسری-ده حاضیرلانان مووافق سنده ده همین «گیزلی دیپلوماتیا» نین قالیقلارینا راست گلینمیشدیر. آذربایجانین

فؤوق العاده و صلاحیتلی سفیری حسن حسنوو " نئو باکو پوست " قزئتینه (۱۰ نوایبر ۲۰۱۲-جی ایل) موصاحیه ده داغلیق قاراباغ دایر رسمی سندلر حاضیرلیغیندا دیپلوماتیک گرگینلیگی بئله ایفاده ائدیردی: «بیزیم اساس حلل ائلمه لی اولدوغوموز مسله لر آذربایجانین اراضی بوتؤولوگونون دستکلنمسی، داغلیق قاراباغین آذربایجانا آید اولدوغونون تصدیقلمه سی و اساس شرط اولاراق او دؤورده ضبط اولونموش آذربایجان اراضیلریندن قوشونلارین چیخاریلماسی ایدی. بو پروبلئمه باغلی ۴ قطنامه اطرافیندا آپاردیغیمیز فعالیت بو مقصدلری گودوردو. قطنامه لرین محض بو سیکیده قبول اولونماسی اوچون بیر ایل یاریم BMT-ده ۱۵۰-ه یاخین رسمی سند یایدیق و ۲۰۰-ه یاخین گؤروش کئچیردیک. نتیجه ده داغلیق قاراباغ حاقیندا ۴ قطنامه و ۴ بیانات قبول اولوندو... اساس نایلیتیمیز اوندان عیبارتدیر کی، داغلیق قاراباغین و ناخچیوانین محض آذربایجان رنگیونو اولدوغو BMT سندلرینده تصدیق اولوندو. بو چوخ واجیب عامیل ایدی. او دؤوره قدر... هئچ بیر بین الخالق سنده داغلیق قاراباغین آذربایجانا مخصوصلوق قئید ائدیلمه میشدی. حتى سسری- نین کونفلیکت دؤورونوه آید سندلرینده سادجه داغلیق قاراباغ مہفومو وار ایدی، آرخاسیندا داغلیق قاراباغین آذربایجان رنگیونو اولماسی مہفومو یوخ ایدی.»

داشناک سیلاحلی دسته لری نین آذربایجاندا ۲۸ آپرئل حربی چئوریلیشى عرفه سینده و اوندان سونرا حیاتا کئچیردیگی ترور آکتلاری نین اوبیئکتی دینج اهالی و آدر-ین قوروجولوغوندا، ایداره چیلیگینده بؤیوک خیدمتلری اولان دؤولت آداملاری ایدی. مقصد اؤنجه آذربایجانلیلارین میللی ائلیتاسینی یوخ ائتمک، میلته هاوادارلیق ائده بيله جک قووه لرین اولمادیغی بیر جمعیتده خالقین گؤزونون اودونو آلیب آتا-بابا تورپاقلاریندان قوواراق همین جوغرافیایا صاحب چیخماق، دیگر طرفدن، میللی تعصبکئشلیگی ضعیفلتمک ایدی. داشناکسوتیون پارتیایسی نین اؤز دست-خطینه صداقتی، بولشئویکلرین سوساراق اونلارا همرايلىک نومايش ائتدیرمه سی ۲-جی دنیا موحاریبه سینه ده ک داوام ائتمیشدیر.

آذربایجان سووئتلشدیکدن سونرا بولشئویک جیلینده رنسیپولیکا قاییدان کئچمیش داشناکلار بولشئویک پارتیایسی نین موختلیف تشکیلاتلاریندا و حاکیمیت اورقانلاریندا مسئول وظیفه لر توتاراق آنتی آذربایجان

پردلنمیش داشناکچیلار سیلاح عوضینه، قلمله، علمی-بدیعی سؤزله شووینیزم و رئونشیزم موتیولرینی یایاراق بیلاواسیته دوشونجه لرده یئنی تیپلی ترور کومپلنکسی نین فورمالاشدیریلما سینا باشلامیشدی. ۱۹۲۸-جی ایلین سئنتیابر آیی نین ۹-دا آک(ب)پ مک-نین ریاست هیئتی نین ایجلاسیندا آقاسی وارتانیانین "خورووداین کاراباق" ("سووت قاراباغی") قزئتینده درج اولونموش "داغلیق قاراباغ موختاریتینده ایدئولوژی موباریزه" مقاله سی اطرافیندا آپاریلان موذاکیره لر مسله نین جیدیلیگی نین و آکتواللیگی نین گؤستریجیسی کیمی خصوصی دیقت دوغورور. مقاله ده قاراباغدا باش قالدیرمیش شووینیست تبلیغاتا قارشى یئرلی رهبر اورقانلارین خیانتکارجاسینا بیگانه قالمالاریندان بحث اولونور. رئاکسییا ایدئیا ترورچولاری نین بو حرکتینی ماسکالانمیش اوغورسوز جهد کیمی خاراكتئریزه ائتمیشدی. رئاکسییا ایله دق رهبرلیگی آراسینداکی قارشیدورمادا نئرسئسیان، ائدئلوئسیان و وارتانیان سوی آدلی مؤلفلرین بدیعی اثرلرینده کی قارشیلیقلی ایتیهاملار اساس مؤوضو ایدی. "ادبیات و ترور"، "کیو و ترور" مؤوضوسونون سووت دؤورونده کی ایلک روشئیملری محض بو ایللردن باشلایاراق نظره چارپمیشدیر.^۴

کئچن اسرین ۳۰-جو ایللری سووت حاکیمیتی دؤورونده رئرئسسیا مرحله سی کیمی خاراكتئریزه ائدیلمیش. آذربایجاندا رئرئسسیا سیاستی نین ایجرا اولونماسیندا اثرمنی منشالی یئنی تیپلی ترورچو کومونیسترلرین خصوصی "خیدمتلری" واردیر. آذربایجان متن-نین آرخیو ماتریاللارینا اساسن موعینلشدیریلیمیشدیر کی، ۴۰/۱۹۲۰-جی ایللرده ۳۰-دک اثرمنی آذربایجان سسر دؤولت تهلوکه سیزلیک کومیتة سینده شؤعه و بؤلمه رئیسی، موستنتیق وظیفه لیرینده چالیشمیشلار: «...ان دهشتلیسی او ایدی کی، اونلارین هر بیرى... مینلره آذربایجان اینتئلئکت آدامینی، عالیم، دؤولت و ایجتیمای خادیمینی، حرب خادیمینی، قادینینی، حتّی ساده کندلیسینی... آنتی سووت تبلیغاتیندا گوناھلاندیراراق گوللنمه یه محکوم ائتمیشدیلر...»^۵ اونلار خصوصیه آذربایجان میلی ائلتیاسی نین محو ائدیلمه سینده جانفشانلیق گؤستیریر، کندلرده اینسانلاراراسی تفریقہ لر سالیر، اهالی نین ساوادیسیزلیگی و سادلووهلوگوندن ایستیفاده ائده رک "قولچوماق"، "مولکدار" آدی ایله کوتلوی

فعالیتلرینی یئنی سیاسی قورولوشون شوعاغلارلی ایله پردلنمیش حالدا، گیزلین و غدارلیقلا داوام ائتدیرمیشلر. چونکی سووت حاکیمیتی قورولدوقدان سونرا خاریجه قاجمیش یوزلرله داشناکین اثرمنیستان سسر-یه، حتّی آذربایجان سسر-یه قاییتماسینا ایجازه وئریلمه ده (۳۰/۱۹۲۰-جو ایللرده)، ساده موهاجیر آذربایجانلیلارین مووافیق ایستکلری یئرینه یئتیریلمه میشدی. بو گونون اثرمنی ایله دئسک، آذربایجانا قارشى اکیلی استانداتلار او واختلار دا مؤوجود ایدی. محض بو تیپلی دؤولت قرارلاری نتیجه سینده ترورچو-اثرمنیلر ده آسانلیقلا کؤچکونلرین سیرالارینا قوشولوب سووت اراضیسینه کئچمیش و تشکیلاتلانمیشلار. ۱۹۲۱-جی ایلین فئورال-مارت ایلاریندا "کومونیسترلر موباریزه" پرده سی آلتیندا فعالیت گؤسترن "سووت حاکیمیتینه قارشى اثرمنی موباریزه تشکیلاتی" آذربایجانلیلار دیوان توتمودور (اونون قوروچوسو و رهبری سیمون وراتسانیان ۱۹۲۶-جی ایلده خاریجه قاجاراق آتش(آمریکا)-دا مسکونلاشمیش، حتّی دؤولت دئپارتمنتینده یاخین شرق مسله لری اوزره مخفی موشاویر قیسمنده چالیشمیشدیر. تدقیقات ماتریاللاریندان معلومدور کی، او، ۱۹۴۲-جی ایلده کریم تاتارلاری نین، ۴۳/۱۹۴۲-جو ایللرده چئچئن و اینقوشلارین، ۴۴/۱۹۴۳-جو ایللرده ایسه محستی تورکلری نین دئپورتاسییا ائدیلمه سینده سسری رهبرلیگینده اثرمنی مسله سین لوببیچیلیک ائدن آناستاس میکویانا آگئنتورا یولو ایله تاثیر گؤسترمیش، مصلحتلر وئرمیشدیر.^۶

۲۰-جی ایللرین آخیرلاریندا ایسه اثرمنی ترورچولوغوندا تاکتیکی دییشیکلیکلر سئزلمه یه باشلانیمیشدی. داشناکچیلار، عومومیتله، اثرمنی شووینیستلری آراسیندا "داشناکسوتیون" پارتیاسی نین فعالیتی نتیجه سینده اثرمنی خالقى نین باشینا گلن موصیبتلر "فیکری نین تاثیرى آلتیندا جیدی داخلی ایختیلافلار، همچنین آیری-آیری فردلره قارشى ترور اوشولونون ثمره سیزلیگی و پئرسپئکتیوسیزلیگی باره ده فیکیرلر باش قالدیرمیشدی.^۷ ائله ده سووت دونیاگؤروشونده سونی چوخمیللتلی دؤولتده ائتنیک دؤزوملوک تبلیغاتی نین گوجلنمه سی ایله علاقه دار کئچن یوزا یلیگین ۲۰-جی ایللری نین آخیرلاریندا باشلایاراق سیلاحلی ترور تاکتیکاسیندان ال چکمگین جوجرتیلری یارانمیشدی. لاکین بو فیکره موخالیف،

سورگونلرین تشکیلینده فاللیق گؤستریدیلر. اونلارین بو عمللری نین آرخاسیندا دؤولت قوروجولوغو ائھتیراسی دئییل، قیصاصچیلیق، رئونشیزم دوروردو. اونا گؤره ده سووئت آذربایجانى نین ایجتیماعی-سیاسی رئاللیغینا قارشى آپاریلان ائلان اولونمامیش هیبرید موچاریه ائرنى ترورچولوغونون باشقا یۇندن داوامى کیمی قبول ائدیله.

۲-جى دونیا موچاریه سی نین باشلانماسی ایله علاقه دار ائرنى ترورچولوغو یئنی سیتواسییا او یغون مانورلر ائتمک مجبوریتینده اولموشدور. خاریجه مسکونلاشمیش داشناکچیلارین فعال عوضولری فاشیست آلمانیا سی ایله امکداشلیق یاراداراق جنوبی قافقازا قالیب عسگر خولیا سی ایله گلیمک و آذربایجانا اراضی ایدیعالارینی رئاللاشدیرماق آرزوسوندا ایدی. لاکین اونلارین بو رییاکارلیغی حتی فاشیست آلمانیا سی نین رهبرلیگینینده ده اکره حیسی سی ایله قارشیلانمیشدیر. کئچن عصرین اوللرینده ناخچیواندا، وئدیاساردا، زنگزوردا، شرقی آنادولودا مینلرله اینسانی قتله یئتیرن، سونرالار ایسه فاشیست آلمانیا سی ایله سیخ امکداشلیغا باشلایان ائرنى ترورچوسو قاراگئن نژدئییه ۲۰۱۶-جى ایلین مای آیی نین ۲۸-ده (آذربایجان اوچون تاریخی بیر گونون سئچیلیمه سی ائرنى خیلقتیندن قاینقلانیر) ایرواندا هئیکل قویولماسی آرتیق دونیا ایجتیماعیتی نین آنتی فاشیست رایینه لعنت اوخوماقدیر.^۶

جاهان موچاریه سینده آلمانیا نین مغلوبیتیندن سونرا ائرنى سئپاراتیزمی باشقا فورماتدا بیچیملمه یه باشلامیشدیر. بو دفعه سسری داخیلینده کی ائتنیک ائرنیلر، خصوصیه ده ائرنى پاتریارخلیغی فاللاشمیشدیر. سووئت دؤولت آپاراتیندا، خصوصیه ده حوقوق-موحافیظه اورقانلاریندا نوفوذلو وظیفه لره سوخولان ائرنى منشالی کادرلار کوممونست پارتیاسی نین ایش پرینسیپیندن، یعنی عالی رهبرلیکده حاضرلانیب تصدیق اولونموش دیرئکتیو سندلرین قئید-شرطسیز ایجراسی پرینسیپیندن فایدالانماق اوسولونا اوستونلوک وئرمکله تامامیه یئنی تیپلی ترورچولوق فورماسینا کئچید آلمیشلار. بئله لیکله، ۲۰ عصرین ۴۰-جو ایللرینده ائرنى تروروندا "پارتیا-سووئت قرار و قطنامه لری"، "عومومیتله"، "سیاسی سندلرله ترور" اوسولو دیقتی جلب ائتمه یه باشلامیشدیر. بو اوسولدان سووئت دؤولتی سوقوتا یئتنه ده ک ایستیفاده اولونموشدور.

حادیثه لرین خرونولوگیاسی گؤستریر کی، ۲-جى دونیا موچاریه سی نین گئدیشینده و اوندان سونرا ائرنى

سئپراتچیلیغی ازلی نیتیندن ال چکمه میش، فاشیزمین، یاخود سووئتلرین قلمه سینه حسابلانمیش ایکى واریانتلی تدبیرلر پلانی ایشله میشدیر. تورکییه دن اراضی قوپارماق ایدیعالی پوچ اولدوقدان سونرا همین پلان داها دا کونکرتلاشدیریلیمیش، دئپورتاسیالار و رئاپارتیاسیالار فورماتینا کئچیلیمیشدیر. موچاریه نین سسری-نین قلمه سی ایله باشا چاتاغاغینا امینلیک یاراندیقدا سونرا، یعنی ۱۹۴۵-جى ایللین اوللریندن باشلاپ اراق ائرنى تروروندا کیلسه نین رولو یئنیندن فاللاشمیشدیر. ۱۹۴۵-جى ایلین آپرئل آیی نین ۱۹-دا ائرنى آرخیئپیسکوپو گئورگ چورکچیان سسری-ده یوکسک منصب صاحیبی آناستاس میکیانین دستگی ایله سووئت دؤولتی نین باشچیسی ایوسف استالین ایله گؤروشموش، اوندان سسری اراضیسینده یئنی ائرنى قریقوریان کیلسه لری نین تیکیئتیسینی و هر کیلسه اوچون خاریجی والیوتا حسابی نین (موچاریه ائدن بیر اۆلکه اوچون بو تکلیف خصوصیه جلب ائدیجی ایدی!) آچیلماسینی، ائرنى دیاسپور تشکیلاتلاری ایله علاقه لرین گئیشیلندیریلیمه سینی خواهیش ائتمیشدیر. آنتیست دؤولتی نین باشچیسی دینی رهبرین خواهیشلرینی اوپراتیوچه سینه یئرینه یئتمیش و چوخ کئچمه میشدیر کی، سوریا، ایراق، یونانیستان، لیوان و س. یاخین شرق اۆلکه لریندن سووئت ائرنیستانینا ائرنى رئاپارتیاسیاسی باشلامیشدیر. سبب کیمی بئله بیر عامیل قاباردیلیمیشدی کی، قرب جبهه سینده موچاریه قلمه ایله یئکونلاشماقدادیر، بالکانلاردا ایسه موچاریه تورکیه تورپاقلارینا کئچیریله جک، اورادا ایشغال اولوناجاق اراضیلرده کۆچکون ائرنیلر مسکونلاشدیریلماق. لاکین چۆرچیل و ستالین آراسیندا بالکان جبهه سی حاقیندا فیکیر آیریلیغی یاراندیقدا سونرا سسری-نین تورکییه یه هوجومو تاخیره سالینمیشدیر. بوندان سونرا آذربایجانلیلارین ائرنیستان سسر اراضیسیندن دئپورتاسیا سیاستی گوندمه گتیریلیمیشدیر.

قئید ائدک کی، ۲-جى دونیا موچاریه سی دؤورونده هر ایکى خالق آراسینداکی نیفاق موعین معنادا سنگیمیشدی. آنجاق خاریجدن گلن ائرنیلر آراسیندا داشناک ایدئولوگیاسی ایله تربییلندیریلیمیش یئنی نسیل ائرنیلری نین بۆلگه یه آباق آچماسی ایله رئونشیزم، سئپراتچیلیق و ترورچولوق عمللری یئنیندن باش قالدیرماغا باشلامیشدی. آذربایجانلیلارین دئپورتاسیاسی ایله باغلی قیسا فاصیله لرله قبول اولونموش قرارلار و اونلارین قئید-شرطسیز ایجراسی

حلل ائتمە يە چالیشیرلار. یعنی کرئملینه مکتوبلار یازیب گۆندیریر، پئتیسییالار تشکیل اندیر، کیو-ده ایجتیمای فیکری اثرمنیپرست روحدا کۆکلە مک اوچون ماتریاللار درج ائندیریردیلر و س.

۱۹۸۵-جی ایلده میخایل قورباچوو سسری-ده یئنیدنقورما و آشکارلیق سییاستینه باشلادیقدان سونرا اثرمنی سئپاراتیزمی اؤز ایشینی، موغین معنادا لئقال موستوییه کئچیرمیش، میاتسوم ایلحاق سییاستینی رئاللاشدیرماق اوچون داها جیدی و اساسلی حاضیرلاشماغا باشلامیشدی. یئنی سییاسی موحیطین سربستلیکلریندن تام یارارلانماق ایسته یئر ائرمیچی ایجتیماعی-سییاسی فیکری دستکلە یئر مۆلیفلر تاریخی ساختالاشدیراراق "سئچیلیمیش میلّت"، "اینجیدیلن و آلچالدیلان قدیم اثرمنیستان"، "قافقازدا خریستیان دونیاسی نین مودافیعه قالاسی" اوبرازلارینی یاراتماغا چالیشیر، دیگر طرفدن پارتیزان تاکتیکاسی ایلە ترور عملیاتلاری آپاریردیلر.

سسری-ده یئنیدنقورما سییاستی نین داها دا درینلشمە سی پارالل اولاراق سئپاراتچیلیقدا سوپئکتیو سربستلیک یاراتمیشدی. غئیری-قانونی سیلاحلی بیرلشمە لردن پروبلئملی مثله لرین هللینده دؤولت آپاراتی سوپییه سینده ده ایستیفاده اولونماغا باشلانیمیشدی. بئله لیكله، تنزوله اوغرایان سووئت مکانی اوچون داغیلماغا یاردیم ائدن یئنی بیر تهدید اوسولو فورمالاشدیریلماقدا ایدی. مرکزی آسیادا ائتنیک موناقیشه لرین باش قالدیرماسی، حتّی نیسبتن ساکیت مجرادا اولان بالتیک ساحیلی رئسپوبلیکالاردا، گورجوستاندا دا قورولوشا و میللی آزلیقلار قارشى شووینیست چیخیشلارین سسلندیریلمسى آرتیق خصوصى نؤوع ترور اوچون (دؤولت ترورو) موناسیب شرایط یارادیردی. بئله لیكله، جینایتکار قروپلارین سیلاحلی چیخیشلاری نین جزاسیز قالماسی ترور اکتلاری نین تۆره دیلمه سینە آنارخیست روحوندا معنوی دستک وئیریدی. سسری داغیلانداک هر ایکی ایستیقامتین پارالل اینکیشاف ائتمە سی نتیجه ده ترور اوسولو، اونون دؤولت ترورو، همچنین هیبرید موخاریبه فورمالاری داها ثمره لی و گئنیشمیقیاسلی واسیطه کیمی اؤنه کئچمیشدی.

آذربایجان اؤز موستقیللیگینی گیزلی دیپلوماتییا، سئپاراتچیلیق و ترورلا موجدایله ده قازانمیشدیر. باکیداکى مؤیدان حادیثه لری اینکیشاف ائده رک آذربایجان میللی-

اوچون تطبیق ائدیلمن قورخو، حده، اینجیتمه یولو ایلە مجبورى کؤچکونلوک "سییاسی سندلرله ترور" اوسولونون سمره سینی داها دا آرتیرمیشدیر.

سسری-ده نیکیتا خروشچووون حاکیمیتی ایللرینده اثرمنی سئپاراتچیلیغیندا موغین "یومشالمالار" حیسس اولونسا دا، اثرمنیچیلیگین اؤز نیتیندن ال چکدیگینی دئمک اولمازدی. کریم یاریماداسی اوکراینا اینضیباتی اراضیسینه وئریلندن سونرا اثرمنیلر خصوصیلە فاللاشمیشدیلر (۲۰۱۵-جی ایلده روسییا کریمی یئنیدن ایلحاق ائتدیگده ده همین پروسئس تکرارلانمیشدی). بو دفعه ناخچیوان م سسر-ین اثرمنیستان سسر-ه ایلحاق ائدیلمه سینە چالیشان اثرمنی دایره لر و اونلارین هاوادلارلاری تورکیه نین سسری ایلە سرحدیانی بؤلگه لریندن، حتّی گورجوستاندان اراضی قوپارتماق ایدیعلارلاری و دنیزه چیخیش طلبلری باره ده عریضه و مکتوبلارلا مرکزی حؤکومتی "بومباردمان" ائتمه یه باشلامیشدیلر.

عومومیتله، سووئت حاکیمیتی ایللرینده اثرمنی ترورچولوغونون آنتی آذربایجان تبلیغاتی هر دفعه یئنی چالارلارلا اوزه چیخیردی: مسکونلاشدیققلاری اراضیده یئرلی آذربایجانلیلار سیخیشدیریلیر، دؤیولور، میللیس اورقانلاری ایلە تهدید ائدیلمه، سیلاحلی زوراکیلیقلا قورخودولور، کیو-ده منفی آذربایجانلی اوبرازی فورمالاشدیران مقاله لر درج ائندیریلیر، کیتابلار چاپ اولونوردو. سسری-ده ۲۴ آپرئل اثرمنی سوپقیریمی گونو کیمی لئقال اولاراق تبلیغ ائدیلمه یه باشلانیدقدان سونرا ایسه "تورکدن اینتیقام آلماق" نیتی ایلە ایتیفاقین موختلیف رنگیونلاریندا آذربایجانلیلار قارشى ترور اکتلاری نین تشکیلی عنعنە سی سووئت اثرمنیلری اوچون میللی قهرمانلیق حادیثه سی کیمی قبول اولونوردو.

سووئت دؤورونده اثرمنی سئپاراتچیلیغی بیرمنالی اولاراق دق-نین اثرمنیستان سسر-یه بیرلشدیریلمه سی ایستیقامتینده اولموشدور. و هر دفعه سسری-ده باش کاتب ت دؤولت باشچیسی دییشیکلیگی باش وئردیکده اثرمنی سئپاراتچیلاری و اونلارین ایتیفاق رهبرلیگینده کی هاوادلارلاری سایه سینده بو مسله گوندمه گتیریلیمیشدیر. او ایللرین اثرمنی گیزلی دیپلوماتییاسی نین ان خاراکتئرک جهتی بئله ایدی کی، اونلار دق(داغلیق قاراباغ) اوغروندا آپاردیققلاری موباریزه نی گویا "قانون چرچیوه سینده"

آزادلیق حرکاتینا چئوریلیمیشدی. بو حرکاتین یاتیریلماسی، دیگر رئیسوبلیکلارلا اؤرنک اولوب یایلماماسی اوچون سوونت دؤولت آپاراتی موختلیف ترور متودلارینی آذربایجاندا تطبیق ائتمه یه باشلامیشدی.

۲۰ یانوار ۱۹۹۰-جی ایلده تۆره دیلن " قارا یانوار " وحشتی آذربایجانا قارشى کلاسیک دؤولت ترورودور. بو وحشتده ائرمینی ایزی آذربایجانین حقوق-موحافیظه اورقانلاری طرفیندن ثبوت ائدیلمیشدیر. هله ۱۹۸۸-جی ایلده آذربایجاندا غئیری آذربایجانلیلارین، خصوصیلده خرستیان دینی منسوبلاری نین شرف و لیاقتینی قوروماق بهانه سی ایله سسری مودافیعه ناظیرلیگی و دؤولت تهلوکه سیسزلیک کومیتة سی چرچیوه سینده مووافق دسته لر فورمالاشدیریلیمیش، بو ایشه حتى لیواندان کؤچوب گلمیش ائرمینیلر ده جلب اولونموشدو. بیروتت یروان آویارئیسی (خطوط هوايي) ایله قانونسوز سیلاحلی دسته لر اوچون سیلاح-سورسات داشینیردی. کئچن عصرین ۸۰-جی ایللرینده گیزلی فعالیت گؤسترن ایقور مورادیان آدلی بیر ائرمینی شووینیستی باره ده توماس دئ والل یازیر: " او، پارالل اولاراق باشقا بیر ایشله، فاکتیکی اولاراق تخریباتلا مشغول ایدی. قاداغان اولونموش رادیکال-شووینیست "داشناکسوتیون "... پارتیاسی نین خاریجده کی و ایروانداکی گیزلی تشکیلاتلاری ایله علاقه یاراتمیشدی. حتى سیلاح الدہ ائتمه یه باشلامیشدی. اونون سؤزلرینه گؤره، ۱۹۸۶-جی ایلین یای آیلاریندا قاراباغ ائرمینیلری داشناکلارین کؤمگی ایله خاریجدن ایلک سیلاحلارینی آلمیشدی. سونرا ایسه سیلاح آلیشی مونظم اولاراق حیانا کئچیریلمه یه باشلانیمیشدیر، " ندنسه گلن سیلاحلارین آراسیندا چنچ ایستحصالی اولانلار چوخلوق تشکیل ائدیردی ". همین سیلاحلار اساس اعتباریلده داغلیق قاراباغ اؤتورولوردو. ...قاراباغداکی بوتون تشکیلاتلار سیلاحلانیمیشدی. بوتون کومسومولچولارین شخصی سیلاحلاری وار ایدی " ۷.

ائرمینی سئپاراتچیلاری و قانونسوز سیلاحلی دسته لری میاتسوم سیاستی نین حؤکمو ایله شیمالی قافقازدان توتوموش، آغری داغی نین اتکلرینه دهک اولان بؤیوک بیر جوغرافیادا آذربایجانلیلارلا قارشى میلی زمینده یوزلرله جینایت تۇرتمیشدیلر.^۸

اصلینده ائرمینی دؤولت ترورونون تاریخی ۱۹۱۸-جی ایلین مارت سویقیریمیندان باشلاماق داها دقیق اولاردی. همین

واختلار باکیده حاکیمیتده اولان، آذربایجان خالقینی، اونون ایجتیماعی-سیاسی گؤروشلرینی گئریدقالمیشلیق، قابیلیتسیزلیک روحوندا تقدیم ائدن، آذربایجانلیلارلا قارشى پوتولوژی نیفرتینی هر فورصتده بوروزه وئرن و بو اوسلوبدا مقاله یازان، میتینقلرده چیخیشلار ائدن ستئپان شومیان همین مودهیش حادیثه لردن بیرجه آى سونرا دئییرمیش: «بیزیم شهرین (آذربایجانلیلارلا قارشى تۆره دیلمیش مارت سویقیریمینی یاشایان باکینی نظرده توتار. ا. ج.) میلی ترکیبی بیزی قورخودوردو. بیز قورخوردوق کی، موباریزه آرزو اولونماز رنگ آلسین. بیز حتى ائرمینی پولکونون کؤمگیدن ایستیفاده ائتمک مجبوریتینده قالدیق... ائرمینی پولکونون خیدمتیندن یارارلانماغا مجبور ایدیک، قلیه نین دیری او قدر بؤیوکدور کی، بیزیم بو آددیمیمیز رئاللیغا (تۇرتدیکلری سویقیریمینا. ا. ج.) هئچ بیر کؤلگه سالمیر... وطنداش موحاریبه سی نین میلچیلیک رنگی آلماسی لابود ایدی، همچنین، قیزیل اوردو ایله یاناشی میلی پولکلارین مۇوجود اولماسی بیزی مجبور ائدیردی کی، اولارلا قارشى دا موحاریبه ائدک. دوزدور، بیز مجبور اولوب اولنلاردان دا ایستیفاده ائتدیک، چونکی بیزیم موتفیقلریمیز ایدیلر...»^۹

ائرمینی ترورو تاریخن ستراتگییادا ثابت، تاکتیکادا چئوپک اولموشدور. بئله بیر خاراکتیریک خصوصیت ائرمینی تروروندا هم سرت ترور، هم ده یومشاق ترور منشالی سیاسی-حرپی دهشتلر تۇرتمکده گئنیش ایمکانلار و میقیاسلار یاراتمیشدیر. ایستر چار روسیاسی، ایسترسه ده سسری دؤورونده ائرمینی ترورو بیرباشا " ائرمینی مسله سی " نین استراتژی ماراقلارینا خیدمت ائدیردی. تاکتیکادا ایسه گاه آنارخیست، گاه موزدلو قاتیل، گاه دا موختلیف دؤولتلرین گوج ستروکتورلاری ایله ایتتیفاقدان اولان سیلاحلی دسته لر کیمی فعالیت گؤستریشلر. سسری داغیلیدقان سونرا، مستقیلیک دؤورونده ایسه ائرمینی ترورچولاری نین ستراتژی حدقلری دییشمه سه ده (بؤیوک ائرمینیستان قورماق)، تاکتیکالاریندا کؤهنه اوسوللارلا قایدیش ائلمئنتلری سئزیمه یه باشلانیمیشدی. بو دا سون واختلار ائرمینی تروروندا موعین پریمیٹیولیگی موشاهیده ائتمه یه اساس وئیر. بونون اساس سببی اونادیر کی، آذربایجان اؤز مستقیلیگینی برپا ائتدیکدن سونرا " ائرمینی مسله سی " نین کونتکستینده خئیلی ایجتیماعی-سیاسی ادبیات چاپ ائدیلمیش، ائرمینی ترور اوسوللاری آذربایجان ایجتیماعیتینه، او جومله دن گوج استروکتورلارینا آیدین اولموشدور. بو

آذربایجاندا كنداردا ياراديلميش " سادوال " ، " مئشه قارداشلار " (" دربند جامعاتى " ، " جنوب قروپلاشماسى " آدى ايله ده تانىير) و " جئيش الله " ترور تشكىلاتلار دا موستقىلليگين ايلك دؤورونده آذربايجانا قارشى ترور اَكتلار تشكىل ائتميشديلر. آراشديرمالار اساسيندا معلوم اولموشدور كى، " سادوال "، ائرمينستان دؤولتيندن سيلاح و ماددى دستك آلميشدير. ترورچو تشكىلاتلار باكىدا كئچيريلن " ائوروپسيون - ۲۰۱۲ " ماهنى موسابىقه سى عرفه سينده و كئچيريله جگى زامان پايخاخندا، رُئسپوبليكناين آيرى-آيرى رايونلاريندا موختليف ترور-تخريبات اَكسياللارنى تۇرتمك، كوتلوى قيرغينلار مقصديله پارتلايشلار و سيلاحلى باسقينلار تشكىل ائتمك پلانلاشديرميشدى. همين ترورچو قروپلار آذربايجانين خصوصى خيدمت اورقانلارنى نين ايرىمىقياسلى خصوصى عملياتلارنى نتيجه سينده ضررسيزلشديريلميشلر.

ترورچو قروپلار، خصوصيله ده ائرمينى دؤولت ترورو آذربايجاندا ياشايان مىللى آزليقلاردان اؤز چيركىن عمللرى اوچون يارارلانماقدا هميشه ايصارلى اولموشدور. حالبوكى ائرمينى ترورو آذربايجان، توركيه، گورجويستان اراضيسينده ياشايان كوردلره، لزگيلره، آوارلار، روسلار، يهوديلره، تاليشلار و ديگرلرينه قارشى دا امانسيز قتلى عاملار تۇرتمكدن چكىنمه ميشدير.

آذربايجان اؤز موستقىلليگينى برپا ائتديكدن سونرا اؤلكه ده " ائرمينى مسله سى " نين ايچ اوزونو آچان خيلى ايچتىماعى-سياسى ادبياتين چاپ ائديلمه سى ائرمينى فيكىر ترورو علثيه اينه موباريزه نين فايدالى فورماسى كيمى ديرلنديريلمه ليدير. چونكى مطبوع سؤز ائرمينى ترورونون آيريلماز پارچاسيدير و ايلك دؤورلرده آذربايجانين اينفورماسيا بلوكاداسيندا ساخلانيلماسى نين اساس سببلريندن بيريدير. ائرمينى فيكىر ترورونون كلاسيك بير فورماسينى خاطيرلاتماقلا مثله نين ايچ اوزونو شرحسيز تقديم ائده جگيك. آذربايجاندا قافقاز آلبانيسيئيكاسى ايستيقامتينده سون واختلار خيلى سانباللى علمى سؤز ايشيق اوزو گؤرموشدور. بوندان راحتسيزلاشان موعاصير ائرمينى كؤكنلى مۇليفلر و اونلارن خاريجده كى هاوادارلارى، همچنين سياستچيلر آذربايجانلار قارشى ريشخندله " دونن تورك ايديلر، بو گون ايسه آلبان " دئيه موحاكىمه لر ايره لى سورور، آذربايجان رُئسپوبليكاسينى آشاغيلاماق

فاكت، همچنين موستقىل آذربايجانين حربى-سياسى و ايقتيصادى باخيمدان گوجلنمه سى ائرمينى ترورون قارشى قاباقلاييجى تدبيرلر حاضيرلاماق اوچون گئنيش آناليتيك بازى و ايمكانلار جيهه سى ياراتميشدير. آناليتيك موقاييسه لر آپارماقلا ائرمينى ترورونون تجروبه سى اؤيره نيلميش، اونا قارشى اينفورماسيا موباريزه سى گوجلنديريلميشدير. مثلىن، معلومدور كى، ترورچو ائرمينى دوشونجه سينده " ۲۴ آپرئل ائرمينى سويقيريمى گونو " ، قوربان بايرامى، نوروز بايرامى، يئننى ايل گئجه سى و س. گونلرده آذربايجانلار قارشى ترور اَكتلارنى تۇرتمك عنعنه سى واردير.

" مىللى آزلىق " عاميليندن فايدالانماق ايستيقامتينده روسيا ائرمينلرى ايتىفاقى خصوصى فعاللىق گؤستمكه دير. رف- ده فعاليت گؤسترن ائرمينى اصيلى ايش آدمالارنى نين آيلىق ۵ فايز اؤدمه لرى حسابينا موختليف لايحه لر، او جومله دن ترورچولوغا دستك وئرن همين تشكىلاتين باشچيسى آرا ابراميان (داغلىق قاراباغداكى سئپاراتچى رُئزيمين اساس سپونسور، ائرمينى اصيلى ايش آدمى لئوون آيراپئتيان دلدوزلوق ائتديگى اوچون ۲۰۱۶-جى ايلده روسيادا ۴ ايل مودتينه حبس اولونموشدور) داغلىق قاراباغداكى ايشغال زوناسيندا " سووروو و مدتوو آدينا قاراباغ حربى مكتبى " نى ياراتميشدير (ئرمه نيستاندا بو مكتبين فيليالى قاراباغدا محو ائديلميش آبش خصوصى خيدمت اورقانلارنى نين آگئنتى، ترورچو مونئى مئلكونيانين آدينى داشيبيير. ت. ا. ج.). بو مسله نين مكرلى طرفى اودور كى، مكتبده ائتنيك ائرمينلره ياناشى، لزگيلر، تاليشلار، آوارلار، ساخورلار و ب. مىللى آزلىق نومائنده لرى ده عومومى قايدالار اساسيندا تحصيل آلا بيلرلر. ائكسپئرترلر فيكربنجه، بئله بير " حربى تحصيل دئموكراتياسى " آذربايجانين جنوب و شىمال زوناسيندا تخريباتلار تۇرتمك اوچون خصوصى حربچى ورديشلره يييلنميش دسته لر فورمالاشديرماق مقصدى داشيبيير. " آزاد تاليشستان " ايچتىماعى بيرليگى نين بو چاغيريشا جيدى ياناشماسى و آنتى آذربايجان مۇوقعىي ايله تانينان فخرالدين عابباسزاده نين بئله بير معلوم فيكرى همين ائكسپئرتر قناعتينى تصديقله يير: " من هميشه دئميشم، ائرمينستان قاراباغدا مودافيعه زولاغى ياراتماق عوضينه، پولو آذربايجانين يئرلى خالقلارينا خرجه مه ليدير. بئله ائدرسه، اون ايلدن سونرا آذربايجان اولماياجاق. تاليشلار ايسه اؤز تاريخى تورپاقلاريندا عؤمور سوره جكلر " ۱۰

قافقاز آلبانیستیکاسیندا اثرمنی منشالی مؤلیفلرین چوخالماسی، قدیم آلبان متنلری نین علمی شرحلره نشره حاضیرلانماسی زامانی اونلارین اؤزباشینا رنداكته لری علمی ایجتیماعیته یاخشی معلومدور. مسله بوراسیندادیر کی، همین کیتابلارین بعضیلری نین اصلی بو گون ده تاپیلمايیب. تدقیقاتچیلار آنجاق اونلارین صورتلری، یاخود ترجمه لری اساسیندا فیکیر یورودورلر. نییه؟ اونون کلاسیسیکلشمیش سببینی مورا آجی بئله آچیر: " ... شرقشوناس ای. اوربلی ... ۱۹۱۹-جو ایله پئتروقرادداکی مطبه یه بیر مونوقرافیا تحویل وئیر... و اؤزو ده بوتون حاضیر تیراژی آلیر. «قاندزاسار یازیلاری» کیتابی نین اوزونو هله ده هئچ کس گۆرمه ییب، اونون طالعی معلوم دئییل.

بو نه ایدی، بؤیوک عاغیلین دلیلگی؟ بلکه، گیزی امر؟ بیلیمیرم.

عالیم بیر داها آلبان مؤوضوسونا قایتمامیشدیر، اونا دیگر آز اهمیتلی ایشلری آد-سان قازانديرمیشدیر. آنجاق حادیثه نین دئتلارلی آکادئمیک اوربلی حاقیندا فیکیر فورمالاشدیرماغا کؤمک ائتمیشدیر. اونون مؤوضویا ماراگی باشا دوشولندیر. آخی، عالیمین اجدادلاری دامارلاریندا عالیجناب ذات قانی آخان آلبانلار ایدی. آما او اؤزو اجدادی خان اولان کیمی حرکت ائتمه میشدی.

...بیلیمیرن، او، ساکیتلیکله جانینی تاپشیریب، یا یوخ؟ سووئت ایتتیفاقیندا وظیفه لر ائله-بئله وئریلمیردی. آخی اؤلدورولموش کیتاب مؤلیفین دئییلدی، قافقاز آلبانیاسینا مخصوص ایدی. خالقین ایدی! اوراداکی متنده سحور اولسا بئله اونون همین کیتابی اؤلدورمه یه حاقی یوخ ایدی. آخی، عالیم اتتیکاسی دا مؤوجوددور...

بو سؤزلری اوربلی نین داعوامچیلارینا دا دئمک ایستردیم، اونلار دا ۲۰عصرده دیقته ایله تدقیقاتلار آپارمیشلار: گلدیکلری قناعتلر یا هئچ نه دئمیر، یا دا میف و هیپوتئزلر دونیاسینا گئدیپ چیخیر... غریبه قانونا اویغونلوقدور... " ۱۲

آبقار ایوسفووچ اوربلی نه قدر بؤیوک تدقیقاتچی-عالیم اولسا دا، اونون بو حرکتی ترورچو-عالیم دامغاسینی اوزریندن گؤتورمور. اوربلی نین مسلکداشلاری بو گون ده وار. اونلاردان بیر ائتنوگراف و.ا. شنیرائلماندر. حتّی " آذربایجان " لئکسیک واجدینه ده دشمن کسپلمیش، رنگیونون تاریخی ایله باغلی ایجتیماعی-هومانیتر پارادیقلاری علمی دئییل، پاتولوژی نیفرت موسطویسینده حلل ائتمه یه جهد گؤسترن، آذربایجان ایجتیماعی فیکری نین علمی-فلسفی

مقصدیله " آبشرون رئسپوبلیکاسی " ایفاده لرینی یاییر، بئله لیکله ده، فیکیر ترورنا رواج وئریلر. بئله بیر کومپلئکس مسله یئنی تیپلی تروردور و آذربایجان رئسپوبلیکاسی نین مووافیق قوروملاری بو ترورلا مباریزه ده تشبوسو اؤز الینه آلمیشدیر. بئله لیکله، نه قدر کی، آذربایجان سوسموشدو، داها دوغروسو سووئت دؤولت آپاراتی نین آذربایجان ایجتیماعی-علمی فیکرینی سوسدوردوغوندان، اثرمنی فیکیر ترورو " حقیقت مجسمه سی " ، " مودریک " و " ذکالی " تاثیر ی باغیشلايیردی، او واخت کی آذربایجان علمی بوتون ایمکانلاری ایله بین الخالق اینفورماسیا دؤورییه سینه قاتیلدی اثرمنی ساختاکارلیغی فیکیر ترورو چیلپاقلیغی ایله ایفشا اولوندو.

اثرمنی فیکیر ترورنا قارشى داها بیر فاکت. رنگیوندا آلبان/تورک خالقلاری نین سینتئزینه لاغ ائدن اثرمنیچی مؤلیفلره و پولیتولوقلارا قارشى طیب علملری دوکتورو، پروفیسور روستم روستموو " بدنام " اثرمنی مسله سی "نین یارانماسی، اینکیشافی و یادداشلاردا قالماسی نین پاتولوژی متخاینزملری " مقاله سی وار. اثرمنی مؤلیفلری آذربایجان عالیملری نین نظری فیکیرلرینی علمی جهتدن تکذیب ائتمه یه گوج تاپمایاندا، عادتین اوجوز یومورا اوستونلوک وئیر و فاکتین فؤوقونده فیلسوف سایاگی دوروش آلاق سسلرینی چیخارمیر، لووگا تبسسوم نومايیش ائتدیریرلر. همین مقاله درج اولوناندان سونرا دا بئله اولدو... آنجاق بیر نچه آی سونرا دؤولت سوییه سینده اثرمنی گئنینی اؤیرنمک اوچون قرار قبول ائتدیلر. هله ده اؤیره نیرلر و سوکوت داوام ائدیر. چونکی پروفیسور ر.روستمووون فاکتی علمی جهتدن توتارلیدیر. او، قئید ائدیر کی، هله کئچن عصرین ۷۰-جی ایللرینده زاقافقازیادا یاشایان خالقلارین ائتنو-ژنتیک ستروکتورو نظره آلیناراق ایرسی هئموقلوبینوپاتیاینین یاییلماسی و ق-۶-فد فرمئنیتی نین آکتیولیگی نین چاتیشمالیغی ایستیقامتینده آپاریلیمیش تدقیقاتلارین نتیجه لرینه اساسن آچیققلانان بئتا-تالاسیمیا گؤستریجیسینه دیقت یئتیریلمه لیدیر. بیرباشا گئنله باغلی اولان گؤستریجیلر آذربایجانلیلارلا اودینلرده (بو گون ده آذربایجاندا یاشایان آلبان طایفالاریندان بیر. ت.ا.ج.) عئینی سوییه ده دیر یوکسکدیر، داغلیق قاراباغدا، باکیدا و ایندیکی اثرمنیستان اراضیسینده یاشایان اثرمنیلرده ایسه قات-قات آشاغیدیر. یعنی ژنتیک عامللر ده گؤستریر کی، اثرمنیلر رنگیوندا آتوختون(یئرلی) دئییلر^{۱۱}

حۇرمەتلى مەبەدىر. واختىلە چار روسىياسىنا كۆچۈرۈلمۈش پروتستانت ئالمانلار ۋە پروۋاسلاۋ اھالى نىن بۇيوك بىر قىسمى نىن مەركىزى روسىيا ۋە ۋولقابويوندان، ئىرمىنى-قىرغورقان دىن مەنسۇپلار ۋە نىن ايسە ياخىن شەرق رەڭگيونوندان شىمالىي آذربايجان كۆچۈرۈلمە سىندە، اونلار ايمىتيازلا ۋە ئىرىپ مەسكونلاشمالارينا شرايط يارادىلماسىندا مەقسەد ھەم دە بورادا ايسلام دىنى نىن ۋە اھالى نىن تەعەبۇنو چەك دىن خادىملرى نىن مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى ئىشلىتىش، چار مەنسۇپ بىر پەسسىف كۈتەلە-تەبىئە فورمالاشدىرماق ايدى. بو سىياسەت رەڭگيوندا بۇيوك حۇرمەتلى اولان، ھەمچىن ۱۰ ئەسىردىن باشلاپ روم پاپاسى نىن دا دۈشمەنە چۆرىلەن ئالبان كىلەسى نىن (چار روسىياسى نىن ايشغاللىنىدىغان سونرا قاققاز ئالبانىيەسى) كۈنئەسسىونال مۇستەقىللىقىنى سىندىرىمىش. ۋەزىيەت ۋە ھەددە چەتمىشەنلىك، ئوتۇكئەن ئالبان كىلەسى ۋە پەتەرخىلىغى لىغۇ اولونوب، ئىرمىنى-قىرغورقان كىلەسى سىنە تەبەئە ئىدىلمىش، اونون بوتون ئارخىۋى (دەقەت!)، املاكى اوچكىلەسى يە ۋە ئىلمىشەنلىك. بىللە لىكلە، مەنەۋىيەت ئالبانلار ئىرمىنى-قىرغورقان، دىۋەنەتلىيە مەنەۋىيەت ئالبانلار ايسە گورجۇ-پروۋاسلاۋ دىنى نىن داخىلىيەندە ارمىش ۋە ۱۹ ئەسىردىن ئورتالاردا "ئالبان كىلەسى" ئانالىيەسى، ئەمەك اولار كى، يۈخ اولمۇشەن. بوتون بونلار ئۇنچە رەڭگيوندا ئىرمىنى ۋە مەنەۋىيەت نىن تەرخى-دىنى-سىياسى قەدىملىكىنى فەكتەلەشەنماق تەۋەرىلەنە خەدەمەت ائەدىردى. بو فەكرە دەستە باخىمەن علاۋە بىر ايلەستراسىيە: ائەدىكى ئىرمىستان رەسپۇبلىكەسى آدلانان اراضىدە كى ئىرمىنلەر قاراباغ ئىرمىنلەرنە "شۈرەۋەت" تە "دەنە" دىئە اونلار ۋە فرەقلى تەيەۋە اولدوقلارنى ۋە رەۋەلەملەرى تەۋەۋە دىئەلەن.

بىللە لىكلە، قاراباغ مەنەۋىيەتلىرى، ۋەزەنلەر نىن ايشەنەك ائەدىكلەر قارشىدورمالار دىنى رەنك قەتەمەۋە خەۋەسى ھەس گۇستەن ئىرمىنچى دەرلەن "قاراباغ ايسلام دىنىنە قارشى خرىستىان دىنىيەسى نىن سەن ايسەنەدەگەلەر" - فەكرەنى كۈتۈلەشەنمەك نەتە ھەمەن خەركەتەر خەۋەسەتەن قەنەقەلەنەر. تەسەۋەف كى، ئىرمىستان - آذربايجان، داغلىق قاراباغ مەنەۋىيەتلىرى سىندە دىنىيە ايسەنەمەت گۇرنلەر آراسىندا چەۋە مەشەۋەر پەلەتەۋەلەر دا ۋەر. ز. بۇرۇنەسكى يازەر: "نەزەر ئەسەق كى، ئىرمىنلەر خرىستىان، آذربايجانلەر ايسە مەسەلمەندەرلەر، اونلار ۋە آراسىنداكى مەنەۋىيەتلىرى رەنك داشىر. " ۱۵ تۈرە مەنەۋىيەتلىرى نىن، قاققاز

اساسلارنى تەخەرىف ائەدىپ، مەلەتن بوتون تەرخىنى كەنەۋە اۋەنەكتەنە چەۋەرەمەكە ئىرمىنى فەكرە تەۋەنە دەستە اولان بو مەۋەلە آذربايجان تەنەنەمەش ەلەمە زەمەردە قەۋەدە لەيۋەنچە جەۋەپ ۋەرمەشەن. ۱۳

يالان ۋە سەختەكەلەق ئىرمىنى فەكرە تەۋەنەن نەزەر نەۋە سەدەر. اونلار بو مەسەلە دە ۋە دەرچە دە ئەسەردە مۇۋەقە تەۋەشەلەر كى، خەتە ئەتەك يەنە مەۋەلەلەر نىن دە ئەلەرنە ئىرمىنچى مۇۋەقەندە علاۋە لەر دەرە لەشەر ئەتەمەن چەكەنە مەشەر. آذربايجان تەنەنەمەش تەرخىچى ەلەمە، تەرخە ەلەملەر دۈكەۋەر، پەۋەسەر سەبەر اسەۋەن ەلەمە تەدەقەتە نىن گەنەش بىر ايسەنەمەتلى مەسە بو مۇۋەۋە، نىن ئىرمىنى مەۋەلەلەر ئەتەك يەنە مەنەۋەلەندەن سەلەمەش، ۲۰ ئەسىردىن سەۋەت دەرەۋە دە كە سەنەر اۋەرنەدە ئەپەدەقەلەر فەلسەفەكەسىيە تەۋەۋە لەر نىن مەۋەۋەسە لى ئەنەلەر اۋەسەۋەنە ايسەسەنە ھەسەنەمەشەن. ۱۴

ھەچ كەسەن تەنەمەدەقە آرام ئەدەنەن ئەدەل بىر ئىرمىنى ۱۹۲۰-جە ايلەدە پەرسەدە «ئىرمىنى قەرنەنەنە ئەدە رەسە سەنەر. چەۋەلە سەدە سەنەرلەر فەۋەۋەتەلەر» ئەدەل كەتەب نەشەر ائەدىرەكەن سەنەر "مەشەۋەلەشەنەدە" "سەنەر" گەۋە ۱۶/۱۹۱۵-جە ايلەن اولەرنە ئەدەدەر ۋە ئىرمىنلەر كۈنە كەسەك بارە دە تەلەت پەشەنەن ھەلە پەرنەكتەنە گۇندەرەكە شەفەرە لى تەلەقەمەلەر سەۋەدەر. ۋە ۋەختەر ئىرمىنچى تەرە ھەمەن كەتەب اسەسەنەدە جەۋە گەۋەلە ئەتە تۈرە تەلەۋەت كەمەنەۋەسە ئەپەردە. لەكەن ۋە سەنەرلەر اۋەرنەلە بو گەۋە دە كە تەپەلەمەشەنەر، ئەدەنەنەن ھەمەن سەنەرلەر ھەقەقەلەكەنە تەۋەت ئەتەك اۋچەن نەلەر اولدەۋە ئەكسەپەر رەي نىن اۋەرنەلە دا يەۋەدەر. مەۋەسەۋەلەر تەۋەت ئەتەمەشەر كى، سەنەرلەر دەرەخەنە قەنەدەتە نەۋە لەر دە تەپەلەمەر، تەرخەر گەۋە مەلەد، ھەجەر، گەۋە دا قەقەۋەن تەۋەمە ايلە گۇستەلەمەشەنەر. دەرەت اۋەدەر كى، ھەمەن سەنەرلەر دەرەۋەسە يە بەرەخەنلەر ۋە دەرەدە ەۋەنەلە دەرەخەنە مەنەۋەتەنە اۋەۋەن اولارەق ھەر سەنەرلەر باشلەنەجەنەدە ايسەنەفەدە ئەدەلەن «بەسەللە» سەۋە دە اۋەۋەقەفەكە جەتەن سەۋە يازەلەمەشەنەر.

سەسەتە دىنە ەمەلە مەۋەدەر. ئىرمىنچى باخەشەلەر دەنە مەنەسەت مەۋەنەنەنە لەر مۇۋەقەنەنەنە دىئەل، سەسە مەقسەد ۋە ەۋەدە لەكلەر خەدەمەت سەۋە سەنەرلەر دەرەدەرلەر. ئىرمىنى گەۋەدە لەكە ھەتە اۋچەن سەسەلەشەشە كەسەدە داھا

آذربایجان مالیک اولدوغو بوتون ایمکانلار داخلینده بین الخالق آنتی ترور کوالیسیاسی نین ترکیبینه فعالیت گؤستریمده دیر. بونو بین الخالق حربی بلوکلارین تمثیلچیلری و ایجتیماعی تشکیلاتلارین نوماینده لری ده دفعه لرله اعتراف ائتمیشلر.

بین الخالق موناسیبتلر سیستمینده ماراتق دایره لری نین گنیشلنمه سی موعاصیر ترورچولوغون ماهیتینه پرنسیپال علاوه لر ائتمیشدیر. " ایسلام ترورچولوغو " ترمینی ایله خصوصی فرقلندیریلن و تبلیغ اولونان بئله بیر یئنی علاوه هر شئیدن اول غئیری-علمی خاراكتئر داشیییر.

اولا، اونا گؤره کی، ایسلام دینی دونیاگوروش و مدنیت داشیییجیسی کیمی اؤزو هر جور ترور آکتینا قارشیدیر. ایکینجیسی، دونیانین ان مؤعتبر تئولوقلاری و دینی لیدرلری هئچ بیر دینی، او جومله دن ایسلام دینی ترورلا علاقه ده سوچلامیر. اوچونجوسو، بئله مؤوقع باشقا دینلری، خصوصیه ده خریستیانلیغی " ائکسکلوزیو " سوییه یه قالدیریر کی، همین " زیروه ده " تولترانتلیقدان، چوخ مدنیتلیکدن صؤحبت گنده بیلیمز. آذربایجان رئسپوبلیکاسی نین پئزیدئنتی ایلهم علییو ۲۰۱۶-جی ایلین آپرئل آیی نین ۱۴-ده ایستانبولدا ایسلام امکداشلیق تشکیلاتی نین یئدنجی ساممیتی نین بیرینجی سئسسیاسینداکی چیخیشیندا آذربایجان دؤولتی نین بو کونتئکستده کی مؤوقعینی بئله ایفاده ائتمیشدیر: " ...بو گون دونیادا ایسلاموفوبیا جیدی تهلوکه لردن بیریدیر. بیز بو تئندئسنیانی قطعیتله پیسله ییریک. اصلینده ایسلام صولح، مرحمت، دؤزوملولوک، عدالت دینیدیر. ایسلامی ترورلا عئینیلشدیرمک ایسه سحو و غرضلی یاناشمادیر. تروردان ان چوخ اذیت چکن ائله موسلمان اؤلکه لریدیر " .

آلبانیاسی خریستیانلاری نین و ایسلام دینی نین بو رنگیونداکی مؤوجودلوقونو یوخ ائتمک اوچون آذربایجانین ایشغال اولونموش اراضیلرینده کی جوغرافی-دینی آدلارین دییشدیریلمه سی، معبدلرین داغیدیلماسی و س. بو تیپلی واندالیزم فاکتارلاری ائرمی ترورچولوغون تیپیک علامتیریندیر. چونکی ایجتیماعیت ائرمی سئپاراتچیلاری و ترورچولاری نین موسلمان عادت-عنعه سینه، قرآن کریمه، مسجدلره ائتدیکلری حقارتلره هم چار دؤورونده، هم ده ۱۹۰۰-۱۹۱۸-جی ایللرده تۇرتدیکلری جینایتلر سیراسیندا سیخ-سیخ راست گلیمشیدیر. داغلیق قاراباغ موناقیشه سی باشلانندان همین ترورچولوق گوندمه دیر.

ائرمیچیلیگین ایسلام دینینه موناسیبتینه علاوه کیمی بیر فاکتی دا خاطیرلاداق. موعاصیر ائرمی ایجتیماعیتی نین ائرمی سوئتنیک قروپونا آید موسلمان-ائرمیلره همشینلر (همشینلی) اؤگئی یاناشماسی ایلک نؤوبه ده اونلارین موسلمان اولمالاری فاکتی ایله باغلیدیر. بو فیکری حاضیردا ائرمی ضیالی طبقه سی ده اعتراف ائدیر. بوگونکو ائرمیستان پرنسیپجه ائرمی حیات طرزینی ساخلامیش بو اینسانلاری تکجه ائرمی-قریقوریان کیلسه سی اوچون دئییل، عومومیتله، ائرمی دونیاسی اوچون یاد ائلئمئنت دامغاسی ایله داغلامیشدیر. حاضیردا ائرمیستاندا اونلارین اؤز دینلریندن دؤنمه لری، ائرمی حیاتی آداپتاسییا اولمالاری، همچنین داغلیق قاراباغ کؤچورولمه سی ایستیقمامتینده گرگین ایش آپاریلیر.

ائرمیستان طرفیندن ایشغال ائدیلهن آذربایجان تورپاقلاریندا ناکوتیک واسیطه لرین بئجریلمه سی و ساتیشی حیاتا کئچیریلیر. ناکوترافیکین بیر قولو محض همین اراضیدن کئچیر. همچنین، آذربایجانین نفت بورو کمرلرینه قارشى ترور آکتلارینین تۆره دیلمه سی هده لری ده ائرمیستان طرفیندن گوندمه گتیریلیر. ۱۶ آذربایجانین خاریجی اؤلکه لرده کی دیپلوماتیک میسسییالاری دا ائرمی ترورونون هده-قورخو اوبیئکتینه چئوریلیمیشلر. بو تیپلی فاکتارلار ائرمی ترورونون ماهیتینده کی عنعه وی قیصاصچیلیغین آرتیق پاتولوژی پیسیلیکله عوضلنمه سیندن خبر وئیر. بونا گؤره ده آذربایجان رئسپوبلیکاسی نین سوسیال-ایقتیصادی ساحه ده قازاندیغی هر اوغور ائرمی ترورونون پوتئنسیال هدفینده دیر. آذربایجان رئسپوبلیکاسی بین الخالق ترورچولوقلا موباریزه ده قطعیتلی مؤوقعینی آیش-دا تۆره دیلمیش معلوم ۱۱ سئنتیابر ترور آکتلاریندان سونرا بیر داها بیلدیرمیشدیر.

عامیلی نین و هومانیزم پرینسیپلری نین اؤن پلاندا دورماسی
فاکتی ترور و اونونلا موباریزه ده آذربایجان ایدئالی نین ایفاده
سی کیمی قییمتلندیریلمه لیدیر.

آذربایجان رئسپوبلیکاسی مستقیللیگینی برپا ائتدیکن
سونرا قارشیلانیدیی ترور کابوسو ایله موباریزه ده ایکیلی
استاندارتلارلا اوز-اوزه قالماقدادیر^{۱۷}. آذربایجانین دؤولت
باشچیسى ایسلام امکداشلیق تشکیلاتی نین یئدینجی
ساممیتی نین بیرینجی سئسسیاسینداکی چیخیشیندا بیر
داها وورغولامیشدی: "...اثرمنیستان ۲۰ ایلدن آرتیق دیر کی،
آذربایجانا قارشى ایشغالچیلیق سییاستی آپاریر. بو سییاست
نتیجه سینده آذربایجان اراضیسی نین ۲۰ فیزی - داغلیق
قاراباغ و اطرافینداکی یئددی رایون اثرمنیستان طرفیندن
ایشغال ائدیلمیش، همین اراضیلرده ائتنیک تمیزله مه
سییاستی آپاریلیمیش و بیر میلیونلار آرتیق سويداشیمیز
قاجقین و مجبورى کؤچکون وضعیتینه دوشموشدور.
اثرمنیستان خوجالی سويقیریمینی تۇرتمیشدیر. بین الخالق
بیرلیک و تشکیلاتلار آذربایجانین اراضی بوتؤولوگونو تانییر و
موناقیشه نین بین الخالق حوقوق نورمالارینا اویغون، عدالتلی
حللی نین طرفداریدیر. موناقیشه ایله باغلی BMT تهلوکه
سیزلیک شوراسی نین ۴ قطنامه سی واردیر. بو قطنامه لرده
اثرمنی سیلاحلی قووه لری نین آذربایجان تورپاقلاریندان
درحال و قید شرطسيز چيخاريلماسی طلب ائدیلیر. عئینی
زاماندا، قوشولماما حرکتی، ATT، أوروبا شوراسی پارلامنت
آسساملئياسی و دیگر تشکیلاتلار دا اوخشار قرار و قطنامه لر
قبول ائتمیشلر. ... لاکین ایشغالچی اثرمنیستان بو قرارلارا
محل قويمور و دانیشیقلار پروسسینی پوزماق اوچون
واختاشیری سیلاحلی تخریباتلارال آتیر. اونلاردان بیرى ده
آپرنلین اوللرینده تۇره دیلمیشدیر. سیلاحلی هوجوم نتیجه
سینده آذربایجان حربچیلری و مولکی شخصلر هلاک
اولموشلار. آذربایجان اوردوسو اثرمنیستانین تخریباتی نین
قارشیسینی آلدی..."

آراشدیرما ماتریاللاری گؤستریر کی، اثرمنی دؤولت ترورو نه
بین الخالق حوقوق نورمالارینا، رسمی سندلره، نه ده دنیا
ایجتیماعیتی نین عدالتلی فیکرینه اهمیت وئرمک نیتینده
دیر. ۲۰۱۶-جی ایلین آپرنل دؤیوشلریندن سونرا ایروانین بیر
چوخ رسمیلری نین آذربایجانى نووه سیلاحی ایله هدله مه
سی، ترورچو " داشناسکوتیون " پارتیاسی نین نوماینده
لری نین ده بو کامپانیایا قوشولماسی دنیا بیرلیگینی

حقیقتن، بو گون ایسلام جوغرافیاسی نؤوبتی دفعه اؤزونون
آغیر دؤورونو یاشامادادیر. آله، ایسلام پیغمبری آدیندان
موشریکجه سینه آغیر جینایتلر تۇره دیلیر. اؤز
ایدئولوگیالارینی " ایسلامیلشدیرن " منشایی، مذهبی
معلوم اولمایان قوروملار، سیلاحلی دسته لر یارادیلیر،
اونلارین الی ایله آغیر گوناھلار ایشله دیلیر. تأسوف کی، ان
مشهور علمی-کوتلوی تی وی پروقراملاریندا (بی بی سی، س
ان ان، یورونیوز و س)، سندلی فیلملرده بوتون بونلار بهانه
ائدیله رک «داواکار ایسلام» تئرمینی سیخ-سیخ ایشله دیلیر
و بشریته ایسلامافوبییا کومپلئکسی آشیلانیر. خیلافتین
یئنیدن برپاسی اطرافیندا تیراژلانان اویدورمالار اوزریندن
دنیا موسلمانلارینا قارشى ساواش آچماق بهانه لری
ایجتیماعیتی راحتسيز ائدیر. پارادوکس اوندادیر کی، بوگونکو
تئولوژی پانورامدا خریستیانلیق و ایسلام دینی آراسیندا
عومومی مودعالارین داها چوخ اولدوغو وورغولانسا دا، اونلار
آراسینداکی عومومی دیرلر باره ده موثبت علمی فیکیر
موبادیلره لری آپارلسا دا، ترور مسله لرینه گلدیکه محض
ایسلام دینی ترورچو دین کیمی تبلیغ اولونور، " سببکار
داعواکار ایسلامدیر " -دئییب، توپلوم آراسیندا "ایلک
اینفورماسییا " ائففئکتینی گوجلندیریر، " آله اکبر "
فئوئمنی ایسه تئرمیناتور سوییه سینه چاتدیریلیر. بو
گوناھلاری ایسلامین آدینا یازماق دوز دئییل، خریستیانلارین
بالکانلاردا و س. جوغرافیالاردا تۇرتدیکلری جینایتلری ده
خریستیان دینین آدیندان تبلیغ ائتمک سحودیر.

بئله لیکله، ایسلاموفوبییا و "داعواکار ایسلام " یاناشمالاری،
اونو بین الخالق ترورچولوق سوییه سینه قالدیرماق مؤوجود
بین الخالق حوقوق قانونلارینا ضیدیر و مستقیللیک ایلیرینده
آذربایجان رئسپوبلیکاسی نین آنتی ترور فعالیتینده بو
ایستقامت خصوصی یئر توتور. ترورا قارشى موباریزه ده
دؤولت آپاراتی اوچون مووافیق قانونئریجیلیک بازاسی نین
یارادیلماسی چوخ موهوم وظیفه دیر. آذربایجان
رئسپوبلیکاسیندا بو ایستقامتده ایلک آددیم ۱۹۹۳-جو
ایلین فئورال آیی نین ۲۳-ده آتیلیمیشدیر. همین واختدان
باشلاباراق ترورا آید قانونئریجیلیک بازاسی بین الخالق
حوقوق نورمالارینا اویغون تکمیلشدیریلمه یه باشلانیمیش و
زامانیا گۆزه هرترفلی نورماتیو-حوقوق اکتلاری
فورمالاشدیریلیمیشدیر. بو سندلرین فلسفه سینده اینسان

7. Вах: *Томас де Ваал*. Черный сад. Армения и Азербайджан между миром и войной. Перевод с англ. О. Алякринского. М., «Текст», 2005, стр.38-39.; «Преступления армянских террористических и бандитских формирований против человечества (XIX т XXI вв.)». Краткая хронологическая энциклопедия». Баку, Элм, 2002, стр.165.
8. Вах: *Dağlıq Qarabağ: Hadisələrin xronikası* (1988 t illər) Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin nəşri, 2012.
9. *Шаумян С. Г.* Статьи и речи (1908 т 1918). Кооперативное издательство «Бакинский рабочий», 1924. стр. 156 т 157.
10. Вах: «Государственный терроризм при соучастии Ара Абрамяна. "Союз армян России" патронирует подготовку террористов в Нагорном Карабахе. <http://gulustan.info/2013/05/soyuz-armyan-rossii/>; ВАК: «Призывы Ары Абрамяна противоречат национальной политике России» <http://www.vesti.az/news/288284>
11. *Rüstəmov Rüstəm*. Возможные патологические механизмы возникновения, развития и сохранения пресловутого армянского вопроса // Вах: *Genetik informasiyadan ıznı dərəkə*. B.: "İrşad p İslam Araşdırmaları Mərkəzi, «Postroft», 2013, s.157 т 160.
12. *Аджи Мурад*. Дыхание Армагеддона.- М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2007, стр.197 т 198.
13. Вах: *Quluzadə Zümrüd*. Rusiya Elmlər Akademiyasının Etnologiya və Antropologiya İnstitutunun Mənaqişələrin tədqiqi və nizamlanması üzrə Mərkəzin baş elmi əməkdaşı, tarix elmləri doktoru V.A.Şnirelmanın «Yaddaş məharibələri. Cənubi Qafqazda miflər. İdentiklik və siyasət» kitabında Azərbaycan tarixi və mədəniyyət tarixi konsepsiyaları Cənubi Qafqaz regionunda etno-siyasi mənəfişələrin nəvbəti təxribatı kimi. B.: Təknur, 2009.
14. Вах: *Асадов Сабир*. Философия реваншизма или армянская кровожадность. Б., изд-во «Азербайджан», 2001, стр.33 т 150.
15. *Бжезинский Зб.* Великая шахматная доска. Американское превосходство и его геостратегические императивы. М.: «Международные отношения», 2010, стр.155.
16. http://anl.az/down/meqale/hafta_ichi/hafta_ichi_fevral_2009/67750.htm
17. Daha geniş bilgi üçün Вах: *Mehdiyev Ramiz*. İkili standartların dünya nizamı və məsiri Azərbaycan. «Respublika» qəzeti, 4 dekabr 2014-cü il.
18. Вах: <http://www.anspress.com/siyaset/10-05-2016/ermenistan-azerbaycani-yene-nuve-silahi-ile-hedeledi/> <http://vesti.az/news/296586>
19. <http://www.vesti.az/news/300726>

Азербайджан Республикасынын Президентинин İşlər İdarəsinin Siyasi Sənədlər Arxiv. Fond 1, Siyahı 74, İş 279.

5. *Асадов Сабир, Мамедов Исрафил*. Терроризм: причина и следствие. Б., изд-во «Азербайджан», 2001, стр.83.

6. Вах: «Преступления армянских террористических и бандитских формирований против человечества (XIX т XXI вв.)». Краткая хронологическая энциклопедия. Баку, Элм, 2002, стр.151 т 154; *əlavə məlumat üçün Вах: http://vesti.az/news/296226*.

Азербайджан Республикасынын Президентинин İşlər İdarəsinin Siyasi Sənədlər Arxiv. Fond 1, Siyahı 74, İş 279.

5. *Асадов Сабир, Мамедов Исрафил*. Терроризм: причина и следствие. Б., изд-во «Азербайджан», 2001, стр.83.

6. Вах: «Преступления армянских террористических и бандитских формирований против человечества (XIX т XXI вв.)». Краткая хронологическая энциклопедия. Баку, Элм, 2002, стр.151 т 154; *əlavə məlumat üçün Вах: http://vesti.az/news/296226*.

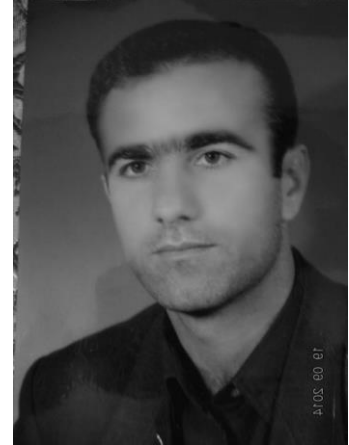
ایات

1. *Файл Эрх*. Правда о терроре. Армянский терроризм - истоки и причины. Перевод Новруза Мамедова - Баку: Азернешр, 2000, стр.11.
2. Преступления армянских террористических и бандитских формирований против человечества (XIX т XXI вв.). Краткая хронологическая энциклопедия. Баку, Элм, 2002, стр.147.
3. *Качазнуни Ов*. Дашнакцутюн: Больше нечего делать! Азернешр, Баку, 2013; *Лалаян А.* «Контрреволюционный Дашнакцутюн» и империалистическая война 1914 т 1918 гг.» см: «Революционный Восток». № 2 т 3. Изд. научно-исследовательской Ассоциации по изучению национальных и колониальных проблем. М.: 1936, стр. 76 т 99.
4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Siyasi Sənədlər Arxiv. Fond 1, Siyahı 74, İş 279.
5. *Асадов Сабир, Мамедов Исрафил*. Терроризм: причина и следствие. Б., изд-во «Азербайджан», 2001, стр.83.
6. Вах: «Преступления армянских террористических и бандитских формирований против человечества (XIX т XXI вв.)». Краткая хронологическая энциклопедия. Баку, Элм, 2002, стр.151 т 154; *əlavə məlumat üçün Вах: http://vesti.az/news/296226*.

خدافرین فولکلورو

توپلایان : بهروز خانعلی پور دورموشخانلی

بازاردان آلدیم سوغانی
او سوغانی بو سوغانی
یوز یاشاسن ساغ اولسون
ایسته بیرم قیز دوغانی
بازاردان آلدیم سیینی
او سیینی بو سیینی
ساغولسون آی وار اولسون
هر زامان گلین قایینی
بازاردان آلدیم مکنی (قارغیدالی)
او مکنی بو مکنی
ساغ اولسون آی ساغ اولسون
من گوروم اوغلان اکنی
اوغلان آدمی
سندیرین بادامی
قیزن آدمی
آلسن قادامی
قاشیغ آتدیم یاخدانا
جینگیلدییه جینگیلدییه
گلیر اوغلان آناسی
دینگیلدییه دینگیلدییه
قالدی گلین آناسی
هینگیلدییه هینگیلدییه
حیطلری پالچخلیدی
چؤرکلری قیلچیلیدی
گلین بویون باغی ایستر
اوغلان آناسی آجیلیدی
حیزده قاز یاتیدی
قانادلاری ساز یاتیدی
قایننام اوغول ددوغوب
اؤزوده ساز یاتیدی
کهر آتین کیللی
دارادایخجا یانا تۆکولی
اوغلان سیویب قیز گیدیپ
کیمدیر اونون وکیلی
چکیلین گلین ییری سین
اؤوتلرین بورونسون
دوشمانن دیلی قوروسون
تویلاری موبارک
داش آتدیم آلمایا
آلما آغاشدا قالمايا
تانری قیزی یارادیپ
اوغلان سوپای قالمايا
آیی چیخدی میشه دن
قولاخلاری کؤشه دن

باجی قارداشا

داش آتدیم زلی چیخدی
زلینین دیلی چیخدی
باجین اؤلسون آ قارداش
آداخلین دلی چیخدی
سیما واریم چپ دوروب
اوستونده میلچک دوروب
قارداشیما قوربان اوللام
اوستونده گویچک دوروب
توی شلیگینده قیز و اوغلان
آداملاری آراسیندا کی دییشمه
لردن:
هایاسنا باخ هایاسنا
أد وورموشام تایاسنا
گلین آناسی کؤینک گیییب
اوغلانین سایاسنا
ساللانیر آی ساللانیر
آللانیر آی آللانیر
بی آناسی سارس گیییب ساللانیر
گلین آناسی بی کله قنده آللانیر

بیز قیز آلدیخ گیدیریک
قوتاردیخ قاراغاشدن
هایاسنا باخ هایاسنا
باخ قارا تیکان سایاسنا
زaman قزنا جاهاز ویریب

اودا دیورانن سایاسنا
قیزل گوللر گول دادی
ال چاتمایان قول دادی
قیز اوره گی دؤیونور
اوغلان گوزو یولدادی
قیزن باختی آغ اولسون
قوهوملاری ساغولسون
قیزن گیتدی یی یوللار
یانسن چیل چیراغ اولسون

اوزرلیک

اوزرلیک سن هاواسان
گلن درده داواسان
(مین بیر درده داواسان)
درد قاپدان گیرنده
سن باجادان قاواسان
اوزرلیک سن هاواسان
هر درده سن داواسان
سنی توکوروم (سالیرام) اوجاغا
بد نظردن ساواسان
(یامان گوزدن ساواسان)
اوزرلیک دا نا دانا
اود توتا هامیسی یانا
بد نظرین گوزو
چرتلایب بوردا یانا
اوزرلیک دانا دانا
اود توتا بوردا یانا
هر کس گوز وورارسا
گوزلری بوردا یانا
قارا آتلی قارا توزدو اوزرلیک
گوتوروب قادا بالانی
بیر قیراغا آتدی اوزرلیک
داغلار دابانندا
یوللار قیراغندا اوزرلیک

باشی قارا دیبی کولا اوزرلیک
هر کیم بیزه گوز وورارسا
گوزو بوردا یانا اوزرلیک

قاینانا و گلین دییشمه سی

قاینانا : گلین گلدی خان گلدی
ایولری ییخان گلدی
آلینده ایکی اؤلگؤج
باشیمی قیرخان گلدی
گلین : قاینانا سان قاضی دییلسن
صاندىق تولاسی ت تازی دییلسن
قویروغون بولا یات ییرینده
سنکی گلیندن راضی دییلسن
دوغدون اوغول آ قای ننه
ییدین نوغول آ قای ننه
اوغلون الیندن آلدیم
چاتلا بوغول آ قای ننه

قاینانا: ایویمه خوخان گتیرمیشم
پرگاری پوزان گتیرمیشم
گوندوز اولان ایشلری
گیجلر یازان گتیرمیشم
گلین : داغدا دیرک قاینانا
طوله ده اینک قاینانا
اوغول ایوه گلنده
منده ن زیرک قاینانا

گونو

گول گولۇستان اۇستۇنه
شهلی دومان بستان اۇستۇنه
گیدین دییین او تۇلكۇیه
گلمه سین آصلان اۇستۇنه

گلین – بالدیز

آ بالدیزیم چووال دوزوم
دم دم یاتار من نییله ییم
قاینانام دمیر داراگی
تیققلدار من نییله ییم
گلین: قاینانا و قاین
قایناتام سرو آغاگی
قاپیدا بتر من نییله ییم
قاینیم قزل گول یاپراگی

خاطریم توتار من نییله ییم

بایاتی لار

آیریلق یایاتی لاری
هارایلار آی هارایلار

هم اولدوزلار هم آیلار
دریادا بیر گول بیتیب

سوسوزونان هارایلار
داغلار باشی توتوندی

کیمین باغری بوتوندی
گل گینن بیر گوروشاق

دونیا اولوم ایتیمدی
کؤینه یینی آغ ساخلارام

یویارام آغ ساخلاران
بیرده آلیمه دوشسن

یوز ایل قوناق ساخلارام
آوچی آوین دییلم

چاخماغا تاو دییلم
آوچی قولون قوروسون

وورمالی آو دییلم
بو داغدا مارال آزدی
آوچی چوخ مارال آزدی
آنم اوزون ییتیرسه

اولمرم یارام آزدی
آوچی آوچی آ مارال
آوین قاچسن آ مار آل
آیرسان جانیمی آل گینن
باری بیر از هامار آل
آری ساشدی باشیمدان

ساشدی قاشدی باشیمدان

ایسته یینه چاتماسان	اتاغیم خالی قالسین	فلک بیر ایش ایشله دی
دوشمان سنه ال چالار	دۆشه قوی خالی قالسین	عاغلیم چاشدی باشیمدان
عزیزیم آدمی وار	سنه کی قالی ، قالمادی	آشق آرامی داغلار
گۆز لرین بادامی وار	قوی کیمه قالی ، قالسین	مؤحکم بارامی داغلار
هردن گل قاپیمدان	ننم بولاغا گلسین	گۆیلوم ایستر آلیم چاتماز
کیچ دیسینلر آدمی وار	دورسون بولاغا گلسین	کسیب آرانى داغلار
داغلار دولو دوشر	ننم بیر سس چکسین	باغا سو دوشدو نیینیم
قار یاغار دولو دوشر	سسی قولاغا گلسین	میولر سو ایشدی نیینیم
قیریمی یول اوسته قاز	ننن اول بیلیمی	هامی یا پای پیلاندی
دوست گلر یولو دوشر	باجین اول بیلیمی	منه بو دوشدو نیینیم
منی چالان آریدی	بالا نن یوخدو	قارداشلار ای قارداشلار
قانادلاری ساریدی	گویون آلا بیلیمی ؟	یاغیش آچار قار باشلار
هیچ کسده گوناھ یوخدی	باغندا اوزوم قالدی	جنزام ایری گیدی
گوناھکار تاریدی	درمه دیم اوزوم قالدی	یاپیشمادی قارداشلار
گیدرم اولکه سیندن	سنی سفره یولادیم	آراز آدا گتیری
قورخارام یول کسندن	گلمه دین گۆزوم قالدی	سلیان سادا گتیری
قوللارینی سال بونوما	گۆیده اولدوز مرد اوینار	هَرَه نیز بیر قوربان دییین
ایریلدیم بلکه سندن	بارماقلاری دوردو اوینار	قوربان قادا گتیری
گلین کؤچاغ آیریلخ	اوغلو اؤلن آنانین	مرنیدین بوز داغلاری
کؤچاخ دوشاخ آیریلخ	اورگینه درد اوینار	بورویوب توز داغلاری
بلکه گوره بیلمه دیک	مارالین دیزی قانلی	اگر منی ایسته سن
حلال لاشاق آیریلخ	توپوغو دیزی قانلی	آشاسان تیز داغلاری
بیل سییدیم آغلامادیم	قورخورام دوشم اؤلم	مرنیدین گۆی چیمنی
گولردیم آغلامادیم	آنم توتا سیزی قانلی	بیچرلر خوی چیمنی
بیلیدیم وفان بودور	نازیل بالش باش آلتدا	یا مَلَرَم تاپارام یادا
سنه بیل باغلامادیم	آلا گۆز قاش آلتدا	وورار اوچی منی
قوشوم اوچدو ککلیک کن	ایسته دیم دورام گلم	الینده جام گۆتورو
قاناد ویردی له لکدن	قول لارم داش آلتدا	جام قویا جام گۆتورو
منیم کی بیله گلدی	من آشق قازان آغلار	فلک ایشلری اییلر
چرخى دونموش فلکدن	اود یانار قازان آغلار	بنده سی کام گۆتورو
فلگی دیندیرییدیم	قرب بیرده اؤلنن	الینده سر انجامی
دیندیریپ گولدورییدیم	قیرینی قازان آغلار	توتوبدو سر انجامی
منه قلم چالاندا	اؤرگیمده یارا وار	فلک درد قاجیرتدی
قلمین سیدیرییدیم	اوسته خال خال قارا وار	سن گۆرن سر انجامی
آغلارام اؤز گونومه	آچالار اورگیمین باشن	من آشق مزه قانلی
گولرم اؤز گونومه	گولرل یانمامش هارا وار	می قانلی مزه قانلی
فلک الیمه دوشسه	آلچالار آی آلچالار	قورخورام دوشم اؤلم
سالارام اؤز گونومه	یاپراقلاری آل چالار	یوردومدا گزه قانلی

حمزه فتحی خوشگینابی نین حکایه لری

HƏMZƏ FƏTHİ XOŞGİNABİNİN HEKAYƏLƏRİ
MAHMİZƏR MEHDİYEVA

ماهمیزرمهدی اوا

اولان «آذربایجان» قزئی نین مسئول رئاكتورلوو محض اونا اعتبار اندیلمیشدیر.

میلی حؤکومت موسکوانین خاینجه سینیه راضیلیغی ایله قان ایچینده بوغولدوقدان و دئموکراتیک قوووه لر سوقوط ائتدیکدن سونرا ق. آذربایجانا سیاسی موهاجیرت ائدن حمزه فتحی بیر مدت باکیدا نشرینی داوام ائتدیرن «آذربایجان» قزئینده ادبی ایشچی، مسئول رئاكتور وظیفه لرینده چالیشمیشدیر. ۱۹۵۶-۱۹۵۸-جی ایللرده موسکودا عالی ادبیات کورسلاریندا تحصیل آلدیقدان سونرا قیسا مدت «آذربایجان» قزئینده مسئول کاتب اولموش، داها سونرا ایسه بولقاریستانین پایتاختی سوفیا شهرینه پارتیا ایشینه گؤندریلمیشدیر. ۱۹۶۴-۱۹۶۷-جی ایللرده موسکودا اجتماعی ائملر آکادئمیاسی نین آسپیرانتوراسیندا تحصیلینی داغام ائتدیرمیشدیر. تاجیکستان سسر معاریف ناظیرلیگینده مسئول وظیفه ده ایشله میشدیر (۱۹۶۷-۱۹۶۹). ۱۹۶۹-جو ایلده موسکوا قاییدان حمزه فتحی عؤمرنون سونونادک سسری ائملر آکادئمیاسی نین شرقشوناصلیق اینستیتوتوندا باش علمی ایشچی وظیفه سینده چالیشمیشدیر. آذربایجاندا وفات ائتمیش یازیچی نین مزاری باکی شهرینده دیر.

اثرلرینی اوچ دیلده ت آذربایجان، فارس و روس دیلرینده قلمه آلمیش حمزه فتحی خوشگینابی چاغداش گونئی آذربایجان نثرینده اوریزینال اوسلوبا، روان دیله، ماراقلی اوبرازلی ایفاده لره مالیک اولان بیر یازیچی کیمی تانینمیشدیر. ایلك قلم تجربوه لرینی فارس دیلینده شعرله یازمیش حمزه فتحی میلی حکومت قورولدوقدان سونرا ۱۹۴۵-جی ایلده تبریزه قاییدارکن ادبی فعالیتینی اساسن آنا دیلینده داغام ائتدیرمیش، آذربایجان دئموکراتیک پارتیاسی مرکزی کومیتته سی نین اورقانی «آذربایجان» قزئینده اونلارلا سیاسی موضوعولو فعلیئتونه، اوچرکلری، حکایه لری ایشیق اوزو گؤرموشدور. بوتون بو اثرلر گونون آکتوال پروبلملرینه حسر اندیلمکله شیرین، اوخوناقلی، جانلی خالق دیلینده یازیلدیوینا گؤره اوخوجولارین درین روتینی قازانمیشدیر. بو زامان یازیچی ایری حجملی پروزایک ژانرلاردا دا قلمینی سینامیش، میلی حکومت دؤورونده

چاغداش گ. آذربایجان نثری نین ان گؤرکملی نوماینده لریندن بیر اولان حمزه علی اوغلو فتحی ۱۹۲۳-جو ایل مارت آیی نین ۲۲-ده تبریز شهریندن ۱۰۰ کیلومتر آلالی یئرلشن خوشگیناب قصبه سینده دونیا گؤز آچمیشدیر. حمزه فتحی نین بؤیوک موعاصیری، داهی آذربایجان شاعیری محمدحسین شهریار (۱۹۰۵-۱۹۸۸) دا همین قصبه نین یئئیرمه سیدیر. ایلك تحصیلینی دووما یوردوندا آلمیش، اونون آخالی-باخالی طبیعتی، گؤزل منظره لری ایله ائستتیک تربیه تاپمیش حمزه اوشاق یاشلاریندان بدیعی سؤزه، شعره-صنعت وورغون اولموش، یازیب-یاراتماغا بؤیوک هوس گؤسترمیشدیر. اون بئش یاشلی گنج ایکن عایله سی نین دوشدوبو آغیر ماددی دوروم اوجباتیندان بیر پارچا چؤرک دالینجا خوشگینابی ترک ائتمه یه مجبور اولموش حمزه فتحی بیر مدت ایرانین موختلیف شهرلرینده فلهه لیک ائتمیش، آغیر فیزیکی ایشلره قاتلاشمیش، بؤیوک حیات مکتبی کئچمیشدیر. اییرمی یاشیندان سیاسی فعالیتیه باشلایان حمزه فتحی تهران دمیریول زاوودوندا ایشله دیگی زامان (۱۹۴۲-۱۹۴۵) آذربایجان ضیدی-فاشیست جمعیتینه عوضو یازلمیش، بو جمعیتین فعال تشویقاتچیلاریندان بیر اولموشدور. بو ایسه گله جک یازیچی نین دونیاگوروشونون و حیات حادیشه لرینه باخیشی نین فورمالاشماسیندا چوخ موهوم رول اوینامیش، اونون سیاسی مؤوقعیینی موعینلشدیرمیشدیر.

گ. آذربایجانداکی دئموکراتیک حرکاتدا فعال ایشتیراک ائتمیش و بو حرکاتین آپاریجی قوووه لریندن بیر اولموش حمزه فتحی آذربایجان دئموکراتیک پارتیاسی تبریز شهر کومیتته سی تبلیغات کومیسسیاسی نین صدری وظیفه سینده چالیشارکن «۲۱ آذر» اینقیلابی نین اوغورلا باشا چاتماسیندا دا اؤز موهوم رولونو اوینامیشدیر. تصادوفی دئییل کی، گونئی آذربایجاندا سووئت رژیمی اؤرنگینده میلی دئموکراتیک حکومت قورولدوقدان سونرا آذربایجان دئموکراتیک پارتیاسی مرکزی کومیتته سی نین اورقانی

«سواریلمیش پولادلار»، «عشق و موحاریبه» پوئستلرینی یازیب تبریزده چاپ ائتدیرمیشدیر.

یوخاریدا قئید ائتدیگیمیز کیمی، حمزه فتحی هله تبریزده اولارکن نثر ساحه سینده قلمینی اوغورلا سینامیش و سونرالار بو فعالیتینی موهاجیر یازیچی کیمی داغام ائتدیرمیش صنعتکارلارداندیر. اونون نثرده همین بیرینجیلر سیراسیندا اولماسی و آپاریچی موقوف توتماسی گونئی آذربایجان ادبیاتی نین تانینمیش تدقیقاتچیلاری طرفیندن ده یوکسک قییمتلندیرلمیشدیر: «ح.خوشگینابی گونئی نثرینده (۴۰-جی ایللر) حکایه ژانری نین ان اوغورلو نومونه لرینی یارادان ناثیرلر سیراسینا داخیلدر. اونون قلمینه منسوب اولان حکایه لرده او زامانکی آذربایجان کندی نین آغیر حیاتی، یاز اکیچی، قیش دیلنچی اولان الی قبارلی کندلی نین فئودال موحیطینده کئچیردیگی ایضطیرابلار، کنده اوزونو شاهین کولگه سی کیمی آپاران ظالیم مولکدارلارین وزباشینالیغی سون درجه رئال بویالارلا بدیعی عکسینی تاپمیشدیر».^{۲۲}

حمزه فتحی نین ایلک قلم تجروبه لریندن ساییلان «ایبراهیم» حکایه سی ۱۹۴۶-جی ایلده «آذربایجان» قزئی نین ۱۱۷-جی سایندا ایشیق اوزو گورموشدور. بونون آردینجا عئینی اورپژینال اوسلوبدا قلمه آلدیغی «زولئیخا» حکایه سی ده ح.خوشگینابی نین آرتیق بیر یازیچی کیمی فورمالاشماقدا اولدوغونو و وز بدیعی اوسلوبونو تاپماغا چوخ یاخین اولدوغونو ثبوت ائدیردی. البته، بو آختاریشلار چوخ زامان عذابی اولور، بزن اوپرازین کیفایت قدر طبیعی آلینماسی پروئسی اوغورلا نتیجه لنمیردی. مثلن، ائله ایلک حکایه سی نین قهرمانی ایبراهیم اوپرازینا وئردیگی مؤلیف خاراكترسیکاسیندا اوخویوروق: «ایبراهیم اوشاقلیقدان زحمت ایله یاشاییدیر. او همیشه آجدر، لوتدور. همیشه یامان ائشیدیر. آما بویوک بیر شخصیت مالیکدیر. اوچ گون، بئش گون آج قالیب. آما بیر دفعه ده اوغورلوق ائتمه ییبیدیر ۵

ایبراهیم خارق العاده بیر اینساندیر.

ایبراهیم نه دلیدیر، نه آغیللی. کامیلن موستقیل بیر آدمدیر. بیر ایشی وزو ایسته مزسه ائله مز. هر کس هر نه دئسه اونون عکسینی ائیلر».^{۲۳}

گوروندوبو کیمی، ایبراهیم اوپرازی نین ضیدیتلری گوز قاباغیندادیر و ان ونملیسی ده بودور کی، بو ضیدی-یتلر

جانلی بیر اینسا نین ضیدیتلریندن داها چوخ، مؤلیفین اوز تخییولونده یاراتدیغی «اورپژینال بیر شخصیییتین»^{۲۴} رئال حیاتلا بیر یئره سیغیشمایان ضیدیتلریدیر. البته، ایلک قلم تجروبه سینده هله موعین قدر آختاریش پروئسینده اولان گله جک یازیچیا بو باره ده داها چوخ ایراد توتماغین معناسی یوخدور.

سیاسی موهاجیرت ائتدیکدن سونرا دا محصولدار ادبی فعالیت گؤسترن حمزه فتحی نین ایلک حکایه لر کیتابی ۱۹۵۱-جی ایلده باکیدا نشر اولونموشدور. جمعی بئش حکایه نین داخیل اولدو و بو توپلون اساس موضوعلارینی گونئی آذربایجانداکی میلی و سینفی ظولم آلتیندا یاشایان زحمتکشلرین دؤزولمز حیاتی و معیشتی، یوخسوللارین آجیناجاقلی گوزرانی، واریلارین و حکومت آداملاری نین قودورغانلیغی، اؤزباشینالیغی، غیری-اینسانی سیمالاری تشکیل ائدیر. بو حکایه لرین دیلینده و اوسلوبوندا بیر قدر چییلیک و پرمیتئولیک دویولسا دا، سونراکی اثرلرده یازیچی نین قلمی نین گئت-گنده پوختلشدیگینی، داها بیتکین و دولون اوپرازلار، بدیعی سیتواسییلار یاراتماغا موفق اولدو و نوو گوزروروک. عئینی زاماندا حمزه فتحی نین اوسلوبوندا دا گئتدیگجه اورپژیناللیق گوجلنه نیر، فردی جیزگیلر مئیدانا چیخماغا باشلاییر. حمزه فتحی نین ایلک حکایه لرینده قروتئسک، سینفی ضیدیتلرین باریشمازلیوی، سوسیالیست حیات طرزی نین، پارتیا اینتیظامی نین ایدئاللاشدیریلماسی هله گوجلودور. مثلن، «ولدوز» حکایه سی نین ایدئال قهرمانی ت سیاسی رهبر کریم گنج فدای نین حیاتی نی خیلاص ائتمک اوچون غیری-برابر قووه لرله دؤیوش قارشیسیندا اونا مصلحت گوزور کی، چیخیب گئتسین. آنجاق گنج فدای اؤز یولداشینا تک قویوب گئتمک ایستیمیر. بو زامان سیاسی رهبر گنجی «چیخیلماز وضعیییتده» قویان بیر امر ائدیر:

«من سنه پارتییانین آدیندان امر ائدیرم، ت دئدی. ت بویور! گئتمه گوزروم نئجه گئتمزسن.» ۵ من آیریلماغا مجبور اولدوم».

پارتییانین فئیشلشدیریلمه سی، میستیک-میفیک سوییه یه قالدیریلماسی، اونا ایلاهی پرستیشین نتیجه لری حکایه ده کی باشقا اوپرازلارین دا سوسیالیزم ایدئولوگیاسینا، اونون سیموولو اولان اوراق-چکیجلی بئشگوشه لی اولدوزا بیر بوت کیمی سیتاییش ائدن آلدادیلیمیش اینسانلار کیمی تصویر

ئىدىلمە سىنە گىتيرىپ چىخارمىشىدىر. سوۋىت ئوردوسونون كوماندىرىندىن ئالدىيىۋى اولدوزو دۇيوشە گىندىن اولولنا باويشلايان قوجا دىمىرچىنى ناراحات ئىدىن ت ئۇولادى نىن ئۇلومو، ھالاك اولماسى دىيىل، ئبىستراكت ايدىئالار اووروندا ئاپاردىيىۋى غىيرى-بىر ئۇيوشىدە دوشمىنە تىلىم اولوب- اولماماسىدىر. يالنىز اوولونون دوشمىنە تىلىم اولمادان ئۇلدويونو ئۇيرىدىكىدىن سونرا قوجا دىمىرچى راحات نىس ئاير، حىتى ئۇولادى نىن ھالاك اولماسىنا سىۋىنەر دە! «دىمىرچى راحات نىس ئالراق كۇكسونو ئۇتوردو. اونون اوزونىدە شىن بىر تىسسوم گۇرونىدو».

بىرىتىن نىجات يولونو شىمالدا پارلايان اولدوزدا گۇرن يازىچى و اونون قەرىمانى اوچون قىبلە كەبە دە دىيىل، موسكوادايدىر. حىتى قەرىمان ئۇلركىن دە اووزونو شىمالداكى پارلاق اولدوزا چىۋىرە رك دونىادان راحات گىدىر و ئىلە بو

وضعىتدە دە دفن ئىدىلمە سىنى وصىت ائدىر. حمزە فتحى نىن حكاىە لرى نىن تىكجە موئىت قەرىمانلارى دىيىل، منفى قەرىمانلارى دا چوخ واخىت ايدىئال خاراكتىر داشىيىب، شر و پىسلىك، ظولم و حاقسىزلىق موجىسمە سى اولان جانلى رىبوتلارى خايطىرلادىرلار. «فايتون گۇندىر» حكاىە سى نىن منفى قەرىمانى بونلار پارلاق ئۇركىنك اولابىلر. حىياتى نىن بوتون معناسىنى رىيىمە خىدىمدە و رىيىم علئىە دارلارىنى، حىتى آزاحىق نارازى اولانلارى دا ايفشا اندە رك آمانسىز ايشىگىنچە لىر وئىركمكە گۇرن منفى ايدىئاللىن حىتى ئۇز حىات و فعالىيت فلسفە سى وار و اىنسانلارا قارشى دىشتلى جزا تدبىرلىرىنە منطىقى دون گىنىندىرمكن

دە چكىنمىر. تىكىيە نى منفى قەرە-مانىن دىلىندىن ئپاران يازىچى اونون ئوتوپورتىنىنى چىكمىكە اوخوجونون گۇزلىرى قارشىسىندا ايفشا ائتمە يە، اونا قارشى نىفرت حىسلىر اوياتماغا چالىشىر. اىلك باخىشدان او، ھىتا ساولام شورلو ئادام تاثيرى باغىشلايىر سادىست دىيىل، مىكوملارا ايشىگىنچە وئىركىنك حذ آلمىر، حىتى پولاد قىرمانجلارىن «لوت بىدلردىن قوپاردىيىۋى سىدىن اىكراھ ائدىر»، چونكى ئۇزو دىمىشكىن، «و قدر دە داشوركلى اىنسان دىيىل». آنچاق بىر قدر سونرا دوشدويى كونكرىت حىاتى سىتواسىيادا يول وئىدىكى دىشتلى غدار حركت بوتون بو فلسفە لرىن و ئۇزىنە برات قازاندىرمايىن بوش جىفنگىياتدان، ئۇزونو آلداتماقدان، ان باشلىجاسى ايسە، موصاحىبىنى آلداتماق جىدىندىن باشقا بىر شى اولمادىيىنى اوزە چىخارىر. يازىچى حكاىە نىن قەرىمانىنى اونو ئۇلومدىن خىلاص ائتمىش كىچمىش

تنقیدی وئریلیر، گۆزدن پرده آسماق، خالقین باشی نین آلتینا یاسدیق قویماق اوچون آپاریلان خیردا-پارا ایصلاھاتلار حیوانلارین اوبرازیندا ایفشا اولونور. مثلن، «اوزونقولاقلار مئشه یه گئدیر» آدلی تمثله اوزونقولاقلار کئندن قاجیب مئشه یه گئده رک شیرین یئرینه حؤکمدار تعیین اولونماسی تصویر اولونور. مئشه سلطنتی نین باش وزیر یی تولکونون مصلحتی ایله اونون قبول ائتدیگی اساس قانون ایسه بئله سسله نیر:

«۱. شاهلیق اوصول-ایداره سی بو مملکت اوچون دییشمز بیر اوصول-ایداره دیر؛

۲. اوزونقولاقلار بو مملکتین حؤکمداریدیر؛

۳. پادشاهلیق ان عدالتلی بیر قورولوشدور؛

۴. حؤکمدارلیق اوزونقولاقلار خاندانی نین ایرئینده دیر».

مئشه حیوانلاری آراسیندا نارازیلیق اولدوقدا ایسه اوزونقولاقلار آپاردیوی رئفورمات هئیوانلارین آدلاری نین دییشدیریلمه سیندن عیبارت اولور. «شیکایتچی» تمثلی ایسه موئین جهتلرینه گۆره سید عظیم شیروانی نین «الله ا شیکایت» تمثلینی خاطیرلادیر. کاسیبیلیقدان بغزه رک تنگه گلیمیش بیر کیشی الله ا یازدیوی عریضه ده اوندان پول ایستملکه هم ده ایراندکی مأمور اؤزباشینالیغینی، روشوتخورلوونو تنقید ائدیر. عریضه «عونانینا» چاتیر و کیشینی توتوب بئش ایل زینداندان ساخلایرلار. چیخارکن نییه توتولدوغونو سوروشان کیشیه بئله جواب وئریلر: «سن الله ا عریضه یازمیشدین کی، پول گؤندرسین، اونون دا پولو اولمادیغینا گۆره بیزدن خواهیش ائله دی کی، گتیریب سنی بورادا ساخلاییب یئدیردک».

صمد آغا صورتیدیر. حکایه ده حمزه فتحی نین بیر یازیچی کیمی هوسن-روبتی نین محض بو اوبرازین طرفینده اولدووو، صنعتکار بونو نه قدر گیزلتمه یه چالیشسا بئله، حس اولونور. یازیچی نین بو حسن-رغبتینی صمد آغانین موفصل چکیلیمیش پورترتئیندن ده گۆرمک مومکوندور:

«فاطمین قارداشی صمد آغا کیچیک بیر آلورچی ایدی. تبریزین مقصودییه محلله سینده بالاجا بیر دوکانی واردی. فاغیر و خاصیتجه چوخ غریبه بیر آدام ایدی. اورتابویلو، آریق، چاتما قاشلاری و ایری گۆزلری، یؤندملی بورنو اولان، صیفتی نین رنگی آراجیق سارییا چالان، باشینی همیشه تگدن قیرخدیران ایگیرمی اوچ-ایگیرمی دؤرد یاشلی بیر آدمی نظرینینده جانلاندیرین. اونون نازیک قوللارینی، تاختا کیمی سینه سین ییوریم توکلر اؤرتموشدور».

صمد آغا صورتینه قارشی شیرین بیر یومورلا یاناشان یازیچی اونون تبریزلیره خاص اولان تیزفهملیگینی، حاضر-جاغابلیغینی دا نظره چاتدیرماوی اونوتمور. بو مقصدله خیالی اوخوجو ایله اونون آراسیندا ماراقلی بیر موصاحیبه کئچیریر: «بو آدملا صؤحبت ائلگین.

- صمد آغا، سن لاپ گیجسن!-دئییب، صیفتینیزه جیدی بیر گۆرکم وئیرن.

ت بلی، هوشوم بیر قدر داوینیقدیر، داش، - دئییه او دا جیدی بیر آهنگله سیزه جاغاب وئره جک. ت ائله سیز دوز دئییرسینیز کی، من گیجیم.

ت صمد آغا، دئموکرات فیرقه سی ایله آران نئجه دیر؟

ت داش، فیرقه نین بیزیمله آراسی اولسا یاخشیدیر.

ت صمد آغا، سن نه دئمک ایسته ییرسن؟

ت داش، بیر سؤز ایدی دئدوخ دا!»

اصلینده صمد آغا بولشئویکلرین اینقیلاب انکسپورتو اوچون بیر واسیطه اولان دئموکرات فیرقه سی نین ماهیتینی و گله جک طالعیینی چوخ یاخشی آنلایارق بو خاطادان اوزاق اولماغا، آراسی اولماغا چالیشیر و اونا گۆره ده «فیرقه نین بیزیمله آراسی اولسا یاخشیدیر» دئییر. بولشئویک وعدینه آلدانمیش، ایخراج اولونموش اینقیلابین اونلارا خوشبختلیک گتیره جگینه سادلؤولحوکلکه اینانمیش، صیدق-اورکدن ایمان گتیرمیش اینسانلار ایسه بونا گۆره اونو «گیج» آدلاندیریلار.

حمزه فتحی نین کیچیک حجملی نثر ژانرلاریندا یازدیغی اثرلرین بیر قیسیمینی ده سیاسی موضوعولو تمثللر تشکیل ائدیر. بو تمثللرده اساسن شاهلیق اوصول-ایداره سی نین

علی محمدی(شامی زاده) نین
واختسیر اولومونو حورمتلی عایله
سینه وقارداشلاری طهماسب و کریم
شامیزاده یه همده بوتون سئونلرینه
باش ساغلیغی دئیرک.الله دان اونا
رحمت دیله ییرک.دکتر صبح شرقر وهکفرانخ

ماهنامه خرافریز

Xudafərin

Türkçə - Farsca

KASIM-ARALIK (NOY-DEK) 2016 – İL 12- SAY 145-ELMİ-ƏDƏBİ-KÜLTÜRƏL DƏRGİ

TEYMUR ƏHMƏDOV(88)

